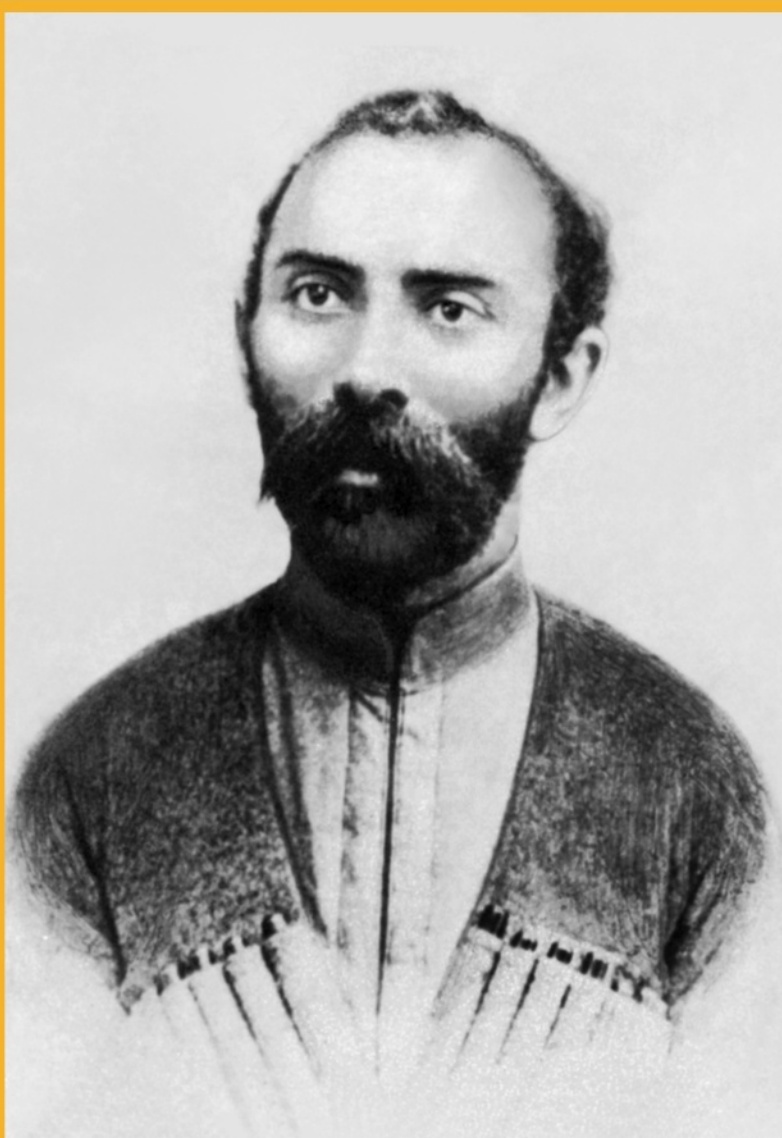

*Аңсег поэтсен — нсгдсег рггггн поэтсен, нсгдсег
нырыкконсен — цсегсен нсег, йсг алыварс дунеллсг
йын конфликт күүнсг ца, цсгд.*

БУЛАТ ОКУДЖАВÆ

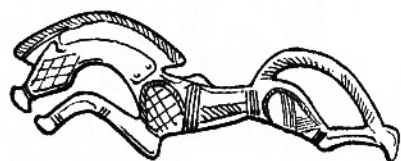
MAX ΔУГ

4

2006

НАША ЭПОХА

Издается с мая 1934 года

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ
РЕСПУБЛИКИ СЕВЕРНАЯ ОСЕТИЯ-АЛАНИЯ

Главный редактор — Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств.секретарь, проза — Борис ГУСАЛОВ

Поэзия, драматургия — Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,

Елизавета КОЧИЕВА, Анатолий КУСРАЕВ,

Наира НАКУСОВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2006

МАХ ДУТ

4
'06

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

РЕСПУБЛИКÆ ЦÆГАТ ИРЫСТОН-АЛАНЫ
ФЫСДЖЫТЫ ЦÆДИСЫ АРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Сæйраг редактор — ХЪОДЗАТЫ Ахсар

Редакци

Бæрнон секретарь, прозæ — ГУСАЛТЫ Барис

Поззи, драматурги — МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЪОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КЪУСРАТЫ Анатоли,
НÆКУЫСАТЫ Наирæ, ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2006

НОМЫРЫ ИС:

Къостайы фæстаг бонтæ æмæ йæ мæлæт. (Поэты амарды
100 азмæ) 5

СЕЧЪЫНАТЫ ЛАДЕМЫР: 85 АЗЫ

СЕЧЪЫНАТЫ Ладемыр. Хъæлдзæг радзырдтæ 13

ДЗАБОЛАТЫ ХАЗБИ: 75 АЗЫ

ДЗАБОЛАТЫ Хазби. Æмдзæвгæтæ, уацхуыд 25

ТЪЕХТЫ Валентин. Цардвæд 29

ХÆМЫЦАТЫ Албег. Фæрнджын ныхасмæ нал ис хъусæг.
Æмдзæвгæтæ 64

ХЪАУЫРАТЫ Дауыр. Заманхъул худынц 74

УАЛЫТЫ Лаврент. Мæ рухс бæллиц разынди фын.
Æмдзæвгæтæ 86

ЧЕРЧЕСТЫ Хъасболат. Хъазгæс. Юмористон радзырд 95

ДЗУЦЦАТЫ Эльбрус. Æртæ æмдзæвгæйы 101

АДÆМОН СФÆЛДЫСТАД

Нарты кадджытæ. Дарддæр 103

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ 133

ЛИТЕРАТУРÆЙЫ ФАРСТАТÆ

БИАЗЫРТЫ Къамерлан. Иу дзырд æмæ иу зæл —
«зæрдæ» æмæ «æ» 146

ИРОН ПОЭЗИЙЫ АНТОЛОГИ 161

Журналы авторы хъуыдытимæ редакци
алкæд разы нæ вæййы

КЪОСТАЙЫ ФÆСТАГ БОНТÆ АЕМÆ ЙÆ МÆЛÆТ

(Поэты амарды 100 азмæ)

* * *

Къ

оста йæхæдæг æрцарди Гумы Хъæрмадоны. Фыдæбон æмæ сагъæсы астау уыцы рæстæджы йæ сæры магъз низ ссардта. Йæ куыст уæддæр нæ уагъта. Йæ фыдæй йын Лабæйы баззади зæхх. Уый ауæй кодта, Дзæуджыхъæуы зæхх балхæдта æмæ дзы хæдзар кæнын райдыдта.

Йæ низ тыхджындæр кодта, йæ хæдзар ауæй кодта, æмæ йæ йе 'рвадæлтæ аластой сæхимæ — Лабæмæ (Георгиевско-Осетинское селение Баталпашинского отдела). Уым æм æгас дыууæ азы кастис йæ хо Ольга.

Къубалты Алыксандр. Къоста
(Йæ царды цыбыр фыст). — Къубалты
Алыксандр. Уацмыстæ. Орджоникидзе,
«Ир», 1978, ф. 180

* * *

Æз (Гогицаты Майльыы æфсин) уыдтæн Дзæуджыхъæуы, мæ фысым уыдысты Дзайнаиты Нарсаутæ.

Нарсау уыди мæ хо Минæты лæг. Иу изæр æнафоны Нарсаутæм æрбацыд Къоста, дуар æрбахоста, фæлæ йын дуар нæ кодтой, ацы æнафоны чи у, зæгъгæ. Уæд æрбайхъуыст Къостайы ныхас:

— Ау, де 'фсымæры мидæмæ нал уадзыс?
Дуар бакодтой. Къоста æрбахызт, æмæ йæм Нарсау сдзырдта, Къоста, цæй фыдхуыз дæ, зæгъгæ.

Къоста загъта:

— Лабæмæ мæ фæхæццæ кæн, Нарсау.

Нарсау йæ чызг Надыйæн бакой кодта, Къостайы алас, зæгъгæ, фæлæ чызг йæ ныфс нæ бахаста. Уæд Къоста бадзырдта Нарсауы бинойнаг Минæтмæ:

— Гъе, Базрон, уæд та мæ ды фæхæццæ кæн Лабæмæ!

Дыккаг райсом Къоста Минæтимæ ацыд Лабæмæ.

Уый фæстæ Къостайæн Лабæйæ йæ мард сыхъуыст.

Куы йæ сластой æмæ йæ куы ныгæдтой, уæд дзы мардмæ дæр уыдтæн. Горæт æгасæй сæнкъуысти, уый бæрц адæм рацыди Къостайы марды фæдыл.

Базрон Масойы мысинæгтæ.

Ныффыста сæ Дзанайты Аким. — «Мах дуг», 1979, №5, ф. 95

* * *

Æз уыдтæн хæрз гыццыл лæппу, Къоста фæстаг хатт рынчынæй нæ хъæумæ, Лабæмæ, куы æрцыд, уæд. Хорз æй хъуыды кæнын: хъæубæсты адæм тынг цин кодтой æмæ тынг хъæлдзæг уыдысты канд йæ æрцыды бон нæ, фæлæ иудзæвгар рæстæджы дæргъы. Цас бирæ уарзтой адæм Къостайы, цас ахадта адæмы цæсты æмæ дзы цæй бæрц ныфс æвæрдтой сæхицæн Къостайæ, — уый бæрæг кæны, фæстаг хатт нæм куы æрцыд, уæд ыл цы кады зарæг ыскодтой, уымæй. Фæсивæд алы ран ыстыр цинимæ зарыдысты:

*«Уæй, уæрæйдæ, махæн Къоста куы æрцыди, —
Мах хуыцауæй дæр нал тæрсæм!»*

*Уæй, уæрæйдæ, махæн Къоста куы æрцыди, —
Мах пъырыстыфæй дæр нал тæрсæм!»*

*Уæй, уæрæйдæ, махæн Къоста куы æрцыди, —
Мах хъæуыхицауæй дæр нал тæрсæм!..»*

Мæ цæстытыл ма уайы, хистæр фæсивæд-иу къордгæйттæй кæрæдзийы рæттыл дæларм-уæларм куыд ныххæцыдысты æмæ-иу, уынгты æмрæнхъ цæугæйæ, Къостайыл сæ уарзондзинады зарæг куыд кодтой, уый.

Уалдзæджы та Къостайы афтæмæй мысын: нæ кæрты алыфарс, быруйы мидæгæй, зади стыр акъаци бæлæстæ. Уыдон

дидинæг куы рафтыдтой, уæд-иу нæм Къоста цыд арæх, дидинæгджын къалиутæй-иу стыр куыристæ сарæзта. Саста æмæ сæ-иу цингæнгæ ахаста. Мæ фыд-иу æм мидбылтыхудгæ каст; бæрæг уыд, уымæн æхсызгон кæй уыд, Къоста афтæ кæй цин кодта акъациты дидинджытыл, уый.

Иу хатт æй мæ фыд бафарста;

— Къоста, цы кæныс ацы дидинджытæй, куыд бирæ дзы ахæссыс?

Къоста дзырдта уæззау æмæ бæзджын хъæлæсæй:

— О-о, дидинæг хорз у. Мæ сынтæджы алыфарс сæ сæвардзынæн æмæ сын æхсæв бонмæ сæ тæф ныхъуырдынæн.

Къоста рынчын куы уыд, уæд æм-иу диссаджы уарзондзинад уыд дидинджытæм.

Не скъолайы кæрты нæ ахуыргæнæг (уырыссаг) йæхицæн ныссагъта дидинджытæ, йæхæдæг дæр цард скъолайы кæрты. Иу бон Къоста æрбацыди скъолайы кæртмæ. Мах дæр уыцы сахат рауагътой æддæмæ, кæртмæ. Къоста комкоммæ бацыд дидинджытæм æмæ дзы тыдта. Махмæ дис фæкаст, ахуыргæнæг æм кæй ницы дзырдта, уый, æмæ йæм зулмæ бакæс-бакæс кодтам. Ахуыргæнæг нæ бамбæрста æмæ дзырд радта: «Мачи уæ мацы зæгъæд». Мах Къостайы алыфарс лæууыдыстæм æмæ йæм дисгæнгæ кастыстæм. Уый-иу цыма йæхинымæры дзырдта, уыйау-иу ныллæг хъæлæсæй афтæ бакодта:

— Адон хорз ысты. Дидинæгæй хуыздæр ницы ис.

Цалынмæ-иу Къоста йæ хъæбыс байдзæг кодта дидинджытæй æмæ скъолайы кæртæй ахызти, уæдмæ-иу æгас скъолайы кæрты иунæг сыбыртт, иунæг уынæр нæ фæцыд. Ахæм кад æмæ уарзондзинад мах, сывæллæтты, зæрдæты бацæуын кодтой хистæртæ.

Къоста цард хъæуы фæзæн йæ уæллаг кæрон, тæккæ фæзы, мах та цардыстæм фæзы дæллаг кæрон. Махмæ æмæ йæ махæй цæугæйæ хизын хъуыд æгас фæзы сæрты. Къоста-иу уазæгуаты куы уыд, уæд-иу нæ уарзта, йæ фæдыл исчи ацыдаид, уый. Махмæ та уыд хъæггаг куыйтæ, æмæ мæ-иу мæ фыд йæ фæдыл арвыста сусæгæй, цæмæй йыл куыдз ма фæхæцыдаид.

Нæууыл кæнæ-иу дæлбазырты къордгæйттæй бадтысты зæронд лæгтæ: чи сæ-иу арæзта сагой, чи та халамæрзæн. Къостайы-иу рацæйцæугæйæ куы суыдтой, уæд-иу сыстадысты, сæ худтæ-иу систой. Æмæ-иу цалынмæ дзæвгар адард, уæдмæ сæ-иу ничи æрбадт, ничи дæр сæ-иу йæ худ ныккодта.

Ахæм кадимæ æмбæлыдысты Къостайыл алы ран дæр Ирыс-
тоны.

*Тлатты Ембек. Къоста фæстаг хатт
Лабæйы. — «Фидиуæг», 1939,
№ 10–11, ф. 41–42*

* * *

Положение Коста Хетагурова, как следовало ожидать, ухудшается с каждым днем¹. Больной теперь уже большее время в постели, от долгого лежания появились язвы на теле. Знакомых еще узнает и даже называет по именам и дает советы. Чаще всего он силится говорить о «братском единении и любви». Себя называет — «нелицемерный Нарон, любящий всех людей». С трудом его можно уже понимать, так невнятно стал он произносить слова. Вообще положение самое безотрадное. А между тем у постели больного все та же сестра его — одна. Приходится удивляться проявленной энергии со стороны Ольги Левановны для облегчения участи такого трудного больного.

Не сомневаемся в том, что в этих заботах своих о своем брате она нашла и находит большое нравственное удовлетворение. Но чиста ли также совесть и остальной осетинской интеллигенции — перед одинаково для всех нас дорогим больным человеком?

Я позволю себе задать один вопрос: что сделала осетинская интеллигенция для облегчения печальной участи своего единственного народного поэта и публициста?

Судя по письму сестры последнего, она пока у постели больного одна и одинока. Ходили слухи в свое время о сборе в Ардоне в пользу Коста — 80 р. и в Тифлисе — 50 р. Но что стало в дальнейшем с этими сборами тоже пока неизвестно. А нужда в этом фонде в пользу Коста неотложная.

Неужели же не найдется среди осетинской интеллигенции человека, который бы взял на себя инициативу этого дорогого дела! Неужели же нам ничего не скажут и появившиеся гнойные раны на теле больного, и мы по-прежнему будем с покойной совестью «проходить мимо него», оставляя разговоры о заслугах Коста своему народу и о его тяжелом положении лишь для праздного времени!..

Не может быть, чтобы осетины остались глухи к этому призыву и, по нашему, дело только за человеком, который бы взялся за это дело энергичнее.

¹ Я имею под руками пространное письмо сестры его. (Г. Дз.).

Будем надеяться, что явится и такой нужный сейчас человек и будет успокоена совесть всех сознающих заслуги Коста.

Гиго Дзасохов.

С удовольствием даем место этому честному призыву на хорошее дело, твердо веря, что идейный труженик и даровитый поэт Коста Хетагуров не может быть забыт своим народом.

Редакция.

Гиго Дзасохов. Открытое письмо осетинской интеллигенции. — «Казбек», 1905, 10 февр., № 2129; Гиго Дзасохов. Статьи и очерки, с. 203–204.

Къостайы мæлæт мах фехъуыстам Дзæуджыхъæуы Дзанайты Садуллæйæ — нывисæгæй. «Къоста амарди, — загъта уый, — æмæ йын цы бакæнæм?»

— Гаппойæн загътай?

— Загътон.

— Æмæ цы зæгъы?

— Уым, дам, æй баныгæнут, æвзæр рæстæг у, областы ис военнæй положени, инæлар Колюбакин æлгъыст у...

— Ау, æмæ нын нæ мард ныгæнын нæ уадзы? Ныртæккæ арвитдзыстæм лæгтæ.

— Æмæ æхцайæн цы бакæнæм? Æхца нæй.

— Æхцайы кой дæр кæны!

Ацыдыстæм æмæ бульвары дыууæ сахатмæ æрæмбырд кодтам 470 сомы. Ахъиты Алиханы æмæ Дзахсораты Ботийы арвыстам Лабæмæ, Къостайы мард ласынмæ. Хетæгкаты Васил, булкъон, æд хорзæхтæ ссыд Колюбакинмæ æмæ райста дзырд баныгæнын Къостайы, куыддæриддæр нæ фæнды, афтæ.

Дзасохты Гиго фыста газеты, цыма Къостайы куыд æмбæлы, афтæ нæ баныгæдтам... калдтам крокодилы цæссыг, фæлæ уый раст нæ уыд.

Къостайы мах баныгæдтам тынг буц, хъуыстгонд æрцыд йæ ныгæды бон уырысæн, гуырдызыйæн, сомихæн, æмæ йæ фæдыл уыд уыцы адæмтæй иттæг бирæ. <...>.

Къубалты Алыксандр. Цалдæр сæмбæлды (Къостайы царды мысинæгтæй). — Къубалты Алыксандр. Уацмыстæ, ф. 279–280.

* * *

Къостайы мæлæты хабар сыхъуыст Дзæуджыхъæумæ. Уый фæдыл «Общество»-мæ («Общество по распространению грамотности среди горцев Терской области») æмбырд уыди æмæ уынаффæ рахастой Къостайы мард Дзæуджыхъæумæ сласыны тыххæй.

Ардыгæй аластам цинкæ чырын, асыгчы хуыдæй. Мемæ рацыд дыккаг æмбалæн Ахъиты Алихан. Æхцайы хъуыддаг иууылдæр уыди уымæ. Чырын багажы аластам, Невиномысскай та — фургонæй.

Фæссихор уыдаид, афтæ бахæццæ стæм Лабæмæ æмæ бацыдыстæм Лексийы хæдзармæ. Раздæр тел нæ радтам æмæ уым æрныхас кодтам, цæй тыххæй рацыдыстæм, уый.

— Кад ын кæнынц ирон адæм æмæ хъуамæ се 'хсæн æвæрд æрцæуа...

Фæлæ Лексийы фырттæй иу — Барис, сохъуыр, нæ уагъта мард къахын:

— Мах ахæм кад нæ хъæуы, æз мæ мард нæдæр къахын, нæдæр искæдæм ласын уадзын. Чидæриддæр ныццауа къахынмæ, уый уым топпæй дзыхъмард фæкæндзынæн.

— Уæдæ, кæд марыс, уæд мар, фæлæ мæн ардæм Иры дзыллæ æрæрвыста æмæ æз æнæ мард нæ ацæудзынæн.

Мæхæдæг райстон бел, бавнæлдтон къахынмæ, фæлæ адæм мæнмæ нал æруагътой йе скъахын æмæ йæ уайтагъддæр систой.

Лексийы фырт Барис дæр æнцад-æнцойæ лæууыд, хъыпп-схъыпп дæр нал скодта.

10 бонмæ æввахс рацыд, фæлæ мард, фынай цыма уыд, афтæ зынди. Йæхи хорз хъæдын чырын цинкæ чырыны нæ цыд, уырдыгæй йæ систам æмæ йæ цинкæ чырыны нывæрдтам. Раластам Барисы дæр немæ, стæй-ма се 'рвадæлтæй иу лæппу æмæ йæ хо Олгъайы. Хиды цурмæ нæ фæдыл рацыдысты бирæ адæм. Баталпашинскы баххуырстам хъуымыхъхъаджы, æмæ уый здыйæ бахуыдта чырыны сæр. (Чырыны сæры уыдис авджын рудзынг). Вагоны сæвæрдтам æмæ йæ нæхи поездмæ сластам Беслæныхъæумæ. Нæ размæ уырдаг горæтæй бирæ адæм рацыдысты. Хъуыды кæнын Цомайты Хадзырæты, — уый скодта марды аргъуыд. Горæтмæ ссыдыстæм.

Дуне дзыллæ æрæмбырд сты вагзалмæ скъолатæй, мешантæ, æндæртæ.

Стыр уынгыл рахастам мард. Красноярскæй уынджы тæккæ Вревскæйы бакомкоммæ рацыдысты тынг бирæтæ сомих сæ сауджынтимæ æмæ саргъуыдтой мардыл.

Чидар иу хорз бæх сцæттæ кодта мæрдфæлдисыны арæст æмæ йæ раластой мæрддзыгой адæмы фæстæ. Фæлæ аргъуаны кæрты бæхфæлдисын нæ хъуыды кæнын.

*Ногъайты Джиуар. Мысинæгтæ. —
Архив СОНИИ, ф. Коста Хетагурова,
папка 65, ед. хр. 263.
Записал Сармат Косирати.*

КЪОСТА

Рæстæгмæ,
куыстдзагъд лæгау,
куы 'рхуыссыдтæ,
мæрдвынæй куы бадæ, —
Лабæйы дæ бавæрдтой,
устытæ
сау кæрдæнтæ бабастой.
Фæлæ дæ уый фæстæ
скъахтой фæстæмæ
дæ иубæстон адæм
Æмæ дæ
Дзæуджыхъæумæ
раластой, рахастой.
Ды нæ цыдтæ
иу сыджытæй иннæмæ,
ингæнæй — ингæнмæ,
Дæ цардвæндаг
нæ амыдта
уæлмæрдты дуртæм.
Ды цыдтæ —
рæстæгмæ мæрдвынæй —
цыдтæ фидæнмæ,
Алы æвзæгтæм,
мыггæгтæм,
фæлтæрты цæрдудтæм.

Цыдтæ.

Дæ фæдыл цас адæм цыд!
Зæхх сæ уæзæй
гæлиртæ куыд не сси.

Оххытæ,

оффытæ:

«Ахæм лæг амæлæд,
ма уæд!...»

Уыцы æгомыг,

хъæрахстгæнæг хъарæг —
фыдохы процесси —

Рацыд хохрагъау,

разæй —
йæ бæрзæнд —
дæ табæт.

Рацыд.

Фæлæ ды

мæлæтон æнцоймæ
нæ бæллыдтæ,

Рæстæгмæ нæ фыстай

дзыллæты уæззау хæс рæуæгæй.

Рацыд.

Æмæ дæ Иры

бæрзонд зæххыл
слæууыдтæ

Ир æмæ дунейыл

иугæндзон сагъæсгæнæгæй.

1973

ДЗУЦЦАТЫ Хадзы-Мурад

СЕЧЪЫНАТЫ ЛАДЕМЫР: 85 АЗЫ

ХЪÆЛДЗÆГ РАДЗЫРДТÆ

ГУЫБЫННИЗ

Колхозы сæрдар Цицка йæ къухтæм æмхасæнтæ кодта æмæ хуыцаумæ кувæгау дзырдта: «Ай, джиди, иуцалдæр лæджыма куы уайд, уæд бæргæ нæ ныккъуылымпы уаиккам! Нæ уыгæрдæнтæ афойнадыл æрдасиккам æмæ фермæты фос хосæй æфсæст уаиккой зымæджы. Æнтыд дæр, кæй зæгъын æй хъæуы, холлаг у, фæлæ уый уæддæр цымгæ хойрагыл нымад цæуы. Стурæн та сынæр цæгъдын йе уæнджы ис, æмæ йын хос, хъæллæгътæ, хъæмп, кæнæ æппыннæйы бæсты хуыскъæлы хæтæлтæ куына æрæвæрай йæ разы, уæд галбындзы хæстæй дæр йæ къæдзил нал фезмæлы... Дуцгæ хъуццитæн сæ фæздæттæ æмпылып байдайынц»...

Сафар та тæккæ хосгæрдæнты заман хъæрзын райдыдта. Фыццагдæр æй йе 'фсин Гуыдина бафарста:

— Мæ хæдзарыл, нæ лæг, цы кодтай, цы дæ риссы?

Сафар æм æнахуыр дзагъултæ бакодта. Дзуарæвæрд къухтæй йæ гуыбынныл хæцы æмæ æрæджиаугомау афтæ:

— Хуылф... Кæнæ дзы исты арæмыгъта, кæнæ та тъæнгтæ уæцъæфыл нымхæццæтæ сты... Цыдæр мын мæ уд æд уидæгтæ мæ хъуырай ласы. Æвæццæгæн мын хæринаг нæ батад. Адæймаг Хуыцауæй

арфæгонд нæ фæцис æмæ стурау сынæр цæгъдынмæ нæ арæхсы, æндæр, чи зоны, мæ хордонуыл нæ хæцин...

— Дæ хуыз æвзæр нæу æмæ дын кæд ницы уайд. — Сафар тæккæ куысты къуырццæвæны рынчынгæнаг у, уый зыдта Гуыдина æмæ мæнæ-мæнæ не скатай. — Тъæнгтæ фелхынцъæй дæ Лæгтыдзуар бахизæд, фæлæ уæддæр цы нæ ваййы, æмæ иу цайцымæн двайно баназ, комдзаг дæр скæн, кæд дын асыгъдæг уаиккой, — загъта æфсин æмæ цæлгæнæнмæ фæраст. Цайцымæн, зæгъгæ, сраеды, фæлæ фынгыл графины дзаг æрæвæрдта, дыууæ гуырды чи ракæны, уыцы нозтæй. Йæ фарсмæ уасæджы мард къуыдырфых æмæ къуыхтæгондæй. Хъæзын къусы — нурыдзæхдон æхсырыцъæрттыл кондæй, къардойнаг дзулы гуыдын.

Хæдзары хицау иу куы анызта, стугы куы фæдæле кодта, уæд къухы æнгуылдзтæй галиу æхсæрварс хойæгау кæны. Æфсин æй ауыдта æмæ æвæстиатæй бафиппайдта:

— Гъеныр дæхи цæуыл æфхæрыс, уæртæ лæг, кæд æнамонд нæ дæ, уæд? Каркæн раздæр йæ хæснаджы хай фæхæрыс æмæ уый ист кæй нæ фæдæ, ууыл цы ратыхстæ? Цы сæ уæлдай ис, иу ахсæнмæ куы ныццæуынц, уæд?..

— Дæндаг... — рус ма къупп-къупп кæны, афтæмæй сдзырдта Сафар, — ме стыр дæндаг гæлхæрд у, дыууæ комыкъулаей хæрын мæ нæ уадзы.

— Гъемæ иуырдыгæй хæр. Рынчын куы дæ, уæд кæдæм тагъд кæныс? Куы зæгъын: дæ тъæнгтæ æлхынцъ ма разынæнт, æндæр дын кæд ницы уайд... Хуыцаумæ де 'цæгæй дзæбæх скув, балæгъстæ йын кæн, табу йын уа...

Æмæ райдыдта кувын Сафар, йæхи фæдзæхсын: зæрдæ йын бавæрдта йæ номыл кусарт акæнынæй. Кæронбæттæнæн-ма хъæрæй афтæ: «Йа, Уастырджи!..» Æмæ ма йыл хинымæр бафтыдта: «Хосгæрдæнты заман тагъддæр фæхицæн кæн!»

— Уасæджы мард stdжыты кæри куы фестад, дзулы фæстаг къæбæрæй-ма, нурыдзæхдон кæм уыдис, уыцы къус мидæгæй куы расæрфта, уæд тъахтиныл йæхи æруагъта æмæ Гуыдинæмæ дзуры:

— Дæ фынг сис... Майдыма æнахуыр уазæг фæзындис...

Æфсин дзуапп раттынмæ дæр нæма сарæхстис, афтæ дуар æрбахостæуыд. Лæг æмæ ус æнæдзургæйæ кæрæдзимæ кæсынц, ома, уый чи уа? Гуыдинæ Сафармæ йæ къухтæ цæгъды, фæсус хъалæсæй фæрсы: «Кæсон æм, æви нæ хъæуы?»

— Акæс. Кæд, мыййаг, хъæргæнæг у, уæд та... — ныллæг хъалæсæй дзуры. — Æндæр исчи куы разына, æмæ мидæмæ тыххæй куы бырса, уæддæр æй ма æрбауадз. Тыхст рынчынай, зæгъ, къуырийы дæргъы кæдæй-уæдæй абон афынай æмæ йæм цæуæн нæй. Хæцгæ низ мын-иу æй схон.

Гуыдина æнкъардхуызæй уынджы дуарæй ахызт.

— Дæ бон хорз уæд, Гуыдина! — салам радта колхозы сæрдар.

— Цардæй бафсæд, Цицка...

— Сафар ма хъуыдис, бæргæ, кæд ма а-зæххыл йæ кой, йæ хъæстæ ис, уæд.

— Де 'гæрыл, Цицка, æнæуидæр æй зæхх йæхимæ куы 'лвасы...

Афтæ зæгъын дæ зæрдæ куыд бакуымдта?

— Куы йæ 'лвасид, уæд дæлæ хосдзаутимæ уый дæр уис хæссид.

— Омæ куыд хæсса, магуыр, къуырийæ фылдæр йæ хуысæны рафт-бафтæй нырма абон куы банцад... Хуыссæджы цъыртт нæ федта. Æрдæбон афынай, фæлæ уый размæ йæ гуыбынмæ амыдта... Тъæнгтæ æлхынцъытæ ма разынаент, æндæр ын кæд ницы уайд... Хуыцау бахизæд... дзæгъæлæй баззайдзыстæм.

— Уæууа, æмæ куы ницы фехъуыстон, — аразгæ æфсæрмхуызæй зæгъы сæрдар. — Æнæниз уæд, æнæниз... Фынай куына уайд, уæд æм рынчынфæрсæг бауадаин... Фæкæс æм, Гуыдина, зæфцы фыдæй дæ мацы аирвæзæд. Кæд дохтыртæм нæма бавдыста йæхи, уæд сын æй фенын кæн, — цæугæ-цæуын ма афæдзæхста Цицка.

— Дæ царæнбон бирæ уæд. — Йæ фæдыл сдзырдта сылгоймаг. Мидæмæ баздæхт æмæ Сафарæн рахабар кодта:

— Цицка уыдис. Дохтырæн, дам, æй фенын кæн.

— Ма сæ, зæгъ, байрай дæ дохтыртæй! — фестæлфыд лæг.

— Мæ низыхатт мæхæдæг хуыздæр зонын. Фыццаг хатт ма не 'рцахста, суадздзæн та ма...

Æрвадæлты сидæргæсы хъустыл Цицкайы дзыхæй æрцыд Сафарæн йæ рынчыны хабар. Йæ уд сисынмæ дæр æй не 'вдæлд хæдзары куыстытæй, æндæр æм æмбойны фæцыдаид. Цалдæр боны фæстæ йæ хуынимæ бабæрæг кодта. Тъахтинын æй æд дзаумæттæ хуысгæ баййæфта. Уæвгæ та йын дыууæ къуымбил хъæццулы бын сæртыхтæй æнхъæл уыд. Йæ хуын дæр нæма æрæвæрдта, афтæмæй йæм дзуры:

— Æнæниз ысу...

— Зæрдыйрай у, Ёрчтынйан... — хъæрасастæй дзуап радта Сафар. — Уæхæдæг куыдтæ стут?

— Мах бонæддæдæртæ кæндзыстæм, фæлæ нæ ды ма фæтæрсын кæн... Адæймаг куы цæра, уæд рынчын дæр зоны... — Ёрчтынйан йæ хуын стьолыл æрæвæрдта. — Саг дæр ма куы фæцуды: — Дзуап радта сылгоймаг, стæй афарста. — Дæ низы судзаг тынгдæр кæдæм цæвы, уый бæрæг нæй?

Сафар джихæй цармæ дзæвгар фæкаст, стæй, йе 'ргом дæр нæ раздæхта, афтæмæй гуыбынмæ амонь

— Мæнæ мæ уый æргæвды... Залиаг калм дзы сæвзæрд, æвæццæгæн.

Ёрчтынйан Сафарæн йæ дæлфæдтырдыгæй бандоньл æрбадтис.

— Ёххормагæй дæр риссаг у ахсæн. Рынчын та хæрын нал фæкомы... Гуыдина, цалынмæ ме 'ртæ кæрдзыны хъарм сты, уæдмæ-ма йын иу къæбæр уæддæр сисын кæн йæ дзыхмæ. Дохтыры загъдау, хосты хос хæринаг куы у.

Ёфсин æрфынг кодта. Цæттæ хуын цас райхалинаг æмæ æрæваринаг уыд.

— Дæ хуынай дæ сæр кæддæриддæр кадджындæр уæд, Ёрчтынйан. — Роггомау фестад Сафар æмæ фынджы уæлхъус æрбадт. Бæгуыдæр дзы æрбайрох, æфсоны рынчын кæй у, уый. Комыдæттæ дæр куыннæ фемæхстайккой фæлхасы уындæй: дзаджджын уæливыхтæ, йæ фиу йæ хуылфæй зынд, ахæм егъау карчы мард, тæбæгъы дзыкка, ног æхсыст бæгæныйы графин. Цы сусæггаг у, нозтæй йæ зæрдæ тынг нæ барухс. Йæхи ныхасæй рабæрæг: — Не 'фсин, а-бæгæны хуылфидзаумæттæн хорз нæ хонынц æмæ мын дæхи цъæхæй фен... Ёрчтынйан, бæгæныйы арахæн фæцæр, тæргаймæ мын æй ма бамбар...

— Дæ зæрдæ куыддæриддæр зæгъы, афтæ ахæр æмæ аназ.

Хуыны хицауæн арфæтæ ракаенынмæ, зæдтæм скувынмæ ныхæсты рæсугъддæртыл нæ бацауæрста Сафар. Гъе, æрмæст фæстагмæ куыддæр фенкъардхуыз. Бæгуыдæр уымæн, æмæ йын хуын æнæхъæнай хæрд нæ фæци. Дзыккайæ фæсæлæт æмæ-ма каркæн йæ каувæрстæ-йедтæ æнæхсыдæй баззадысты. Ёнæбарыгомау сыстад æмæ-ма Ёрчтынйанæн йæ минасы тыххæй арфæ куы ракодта, уæд та йæхи тъахтинын æруагъта. Къулыл ауындзгæ сахатмæ скаст. Фæссихоры цыппар сахаты амьдта. Сафар йе 'фсинмæ дзуры:

— Уәлә ма радио базил.

Әфсин радиойы дзурынғанән фәзылдта әмә дзы райхъуысты: «...Хъусын кәнам фәстаг хабәрттә. Районы колхозтә әнтыстджына́й әххәст кәнынц сәхима райст хәс: фосән фылдәр дәрзәг холләгтә бацәттә кәнын. Уыцы куыст бакәнын әнтыстджына́й бафтыд «Сәуәхсиды» колхозонты къухы, йә сәрдар Хәдзараты Цицка...»

Хуын әрбахәссәг сылгоймаг уыцы ныхәстәм ләмбынагәй байхъуыста, фәлә уәддәр афтә:

— Гъеныр дзы әнә фынгисәггәгтә уадзгә нәй? — Сафармә дзуры. — Әххәст ма ахордтаис уыцы муртә. Фәфәстинон дә, уый дә хәрдәй бәрәг у. Ләгтыдзуарән табу уәд...

Сылгоймаг йәхи цәсгомы тыххәй ракодта ахәм ныхәстә, әндәр йә хъуыдытә бынтон әндәрхуызон уыдысты. «Гъы, уый рынчын у, гъе! Әддәдуар-ма куы фәуин, цалынмә мын мәхи сәр дәр нә аныхъуырдта, уәдмә... — дзырдта хинымәр. — А-дунейыл дзы ницы риссы! Хосгәрдәнтә сты, әмә йәхи уәззау куыстәй бамбәхста. Нәнәй, нәнәй, амәл уый бәсты... Карст фесты, зәгъгә, радиойә куы радзырдтой, уәд йә цәсгом куыд барухс, хуртә дзы куы ракаст... Мәнәй афтә, әцәгәй әрсад, әндәр ын хуын хастаин... Йә тъянгты әлхынцъ хоны, фәлә йын цалынмә карк аргәвдын кодтаин, уәдмә сыл хәцәд...»

— Арм бирә мары, арм, Ерчъыннан! — хъәлдзәгхуызәй зәгъы Сафар. — Дә сызгъарин къухтә фәрнәй фәдар! Хуын нә, фәлә мын әвадзды хос әрбахастай. Мә судзаг низ цыдәр әрбацис. Тынгдәр, әвәццәгән, дзыккайә...

Адәймагән цы фәхорз уыдзән, Хуыцау дәсны, — дзуапп радта сылгоймаг. — Радиомә кәй байхъуыстай, уый дәр дын, чи зоны, исты ахъаз фәцис... Цон. Нә хәдзары цыузмәләг дәр нәй, афтәмәй разгъордтон... Райсом мә хос ссивынмә цәуын хъәуы. Абон дәр мәхи ракуырдтон Цицкайә...

— Дә царәнбон бирә уәд, нә чындз! Мах дәр дын дә хорздзинад нә фәрох кәндзыстәм... Кәд та нә фәфыддәр уон, уәд уәм әз дәр фәкәсдзынән ссивынмә. Ух, низтә чи рауагъта, уый дәләмә куы 'рхауид!..

ЙÆ ТУДЖЫ ИС...

Хуыцауæй разы, — знон дæр та йыл фæсæхсæв сбон ис Дзабегыл. Ныджджих, ныхъхъæлдзæг вæййы хуыссæны æмæ-ма, искуы æрдзон рухсмæ ракæсдзæн, уый йæ нал фæуырны. Йе 'фсæртæн сæ дзоныгъты хъусты йæ комивазынай феуæгъдмæ бирæ нал фæхъæуы. Йæ иу фарсæй иннæмæ бынтон æнæбарыг-мау рафæлдæхы, æмæ та ныккæрзы: «м-м-м!» — ома, батыхсы-дысты мæ мæгуыр фæрсчытæ. Æмæ, кæйдæр загъдау, йæ хъалæй не стыхсы: æцæгæйдæр ын риссын байдайынц. Гъеныр, мæгуыр, афтæмæй куыд быхса, цы бон ыл акодта?.. Айфыццаг абананайы куы уыдис, уæд æм хинайджытæ кæсынтыл фæсты: йæ синтыл, стæй уымæй дæлдæр рæтты — цавæрдæр бур хъуымацæй цыппæрдигъон гæбæзтæ ныхæст. «Ацы лæг, бæрæгдæр, хæцъилтæй хуыд у. — Мадардбæгънæгæй хъус-хъусы дзырдтой чидæртæ. — Цæхæрадоны дедайæ йыл фылдæр æмпгузæнтæ ис».

Цы æнахуыр миниуæг æм ис, уый йын уыдонæй иу исчи уæддæр куы зыдтаид, уæд-ма сæ ныхæстæм æнæмæнг истытæ бафтыдтаиккой. Фæлæ, цæмæй хайрæг уыдысты, Дзабег иунæг хатт дæр абанамæ йæ дæларм сапон никуы бахаста, уымæн. Кæддæр æй хи найынмæ бацæуыны агъоммæ бафарстæуыд, фæныкдон уæддæр куыннæ рахастай демæ, зæгъгæ, æмæ съл худæгæй бакъæцæл:

— Цы дзы кæныс сапонæй, кæд дын дæ сæры тенкайыл зæронд мæга ахстон не 'сбыдта, уæд? Бацу, æнæсарызонд, æмæ, хинайджытæй йæ цæстгом раздæр чи сфынк кæна, уымæн æй йæ цурæй фелвас, куынæ дæм ракæсдзæнис, мыййаг. Ахæм амæстытæй цæстытæн райгом гæнæн ис?..

Сæумæрайсом рабадтис Дзабег. Агъуыстыдаргæ дзабырты чъилтæджыты кондæй йæ къæхтæ фæцафта. Бæзджын хъуымацæй хуыд пæлæзгонд йе 'уæнтыл æрбаппæрста, дыууæрдæм йæ рон æрзæбул, афтæмæй. Аргъæвæн кæмæн нæ уыдис, ахæм хъуыддагыл æй банымадта, æмæ фыццаджыдæр рудзынгмæ йæхи байста, стæй уырдыгæй арвыл йæ цæст ахаста. Хъусæг æм нæ уыдис æмæ йæхицæн дзуры: «О-гъо, гъеуый бон у, гъе! Цæххы къæртт далыстæ куы басдæрой, уыйау цъæх-цъæхидæй куыд æрттивы! Мæ кæнæг иунæг Хуыцау, уæлæ куыд хæстæгæй, уæлæ куыд зæрдæмæдзæугæйæ зыны Хъазыбеджы хох!.. Кæс-ма: хуры фыццаг тынтæ йыл сæ къахфындзтæ æрсагътой».

Уалынмæ цæугæдонмæ фæкомкоммæ: «Фæлæ гъеныр дæлæ уыцы цæхгæрмæ ауæзтытæ цæмæн æмæ чердæм хъуыдысты? Терчы мæстæй марынаен?.. Æмæ — ма тæрс, ма: мурмæ дæр сæ нæ дары — сæ сæрты сыххуытт ласы.

Кæсы: дæлæ та уыцы зæронд хъындыр дæр доны былгæрæтты йæ хауинаг къæхтæ йæ фæдыл фæласы. Уымæй афтæ, æмæ йын Терк горæты бæстастæу йæ азтæй аппаратзæнис!.. Уæдмæ дæр уал æнхæлмæ кæс! Кæд дæ сыгъдæг уæлдæф хъæуы, уæд абыр æмæ дæлæ кæсæгтæ ахс, кæнæ уартæ быдыргæс иу искæм уæддæр ныллæу — сойы хуызæнæй уым ивылы уæлдæф хуымтыл, быдыртыл, хосгæрстытыл... Дæхицæн дæр пайда æмæ колхозæн дæр, æдылы»...

Хинымæр æмæ æргомæй ныхасгонд куы фæцис Дзабег, уæд йе уæнгтæ аивæзта, цалдæр хатты дзуццæджы æрбад-сыстадæй ахъазыдис, — зæнгты норттæн æвдадзы хос у. Узал доны удæст хисæрфæнæй ронбасты онг йæхи æрсæрфтытæ кодта. Ныккæр-зыдта-иу: «У-у-ух!..»

Дарæсы ныххызт æмæ куыддæр, кæсæны размæ лæугæйæ, йæ сæрыхъуынтæ фасын райдыдта, афтæ æваст фегуыппæг. Кæсæнæй йæм цы Дзабег кастис, уымæ фемдзаст сты. Кæрæдзимæ дзурынц: Гъы, куыд у? Æнæ всинай дæр Хуыцау хорз цард раттæд, куы фæзæгъыс... Уæллæй, уый дын куынае уайд, уæд дæ пакъуы, дæ бумбули згъæлид цæугæ-цæуын... Чи? Æз? — Иу цæуыл фæхуды, ахæм худтæй ныххудтис Дзабег... — Уæвгæ нæ, — ныдздзæллаг уаин». — Дзабег та Дзабегмæ бахудт.

Æмæ, раст зæгъын хъæуы, йе 'фсин Заликкæйыл æрхъæцмæ дæр нæ лæууы. Уарзын дæ, зæгъгæ, йæм кæд æргом никуы срадыд, уæддæр æй æнахуыр уарзтæй уарзы. Уый къухæй конд хойраг уæлдай адджындæрæй цæуы йæ хъуыры.

Дыдагъгонд хæринаг, ома — фыдджынтæ, хæбизджынтæ, насджынтæ-йедтæ егъаудæр хæмцытæй фæхæры. «Уадз æмæ Заликкæйæн æхсызгон уа». Дзуарæфтауæгау хинымæр сдзуры алы комдзагимæ дæр. Марадз æмæ йын афтæмæй бауайдзæф кæн, де 'фсины нæ рæвдауыс, зæгъгæ...

Айфыццаг тæвд къæбæрмæ йе 'фсæртæ æгæр аивæзта, æмæ комдзаг хъуыры ныббадт. Цæстытæ ныдздзагъыр сты, уæфæнтæ сæхгæдтой, цæсгом сырх-сырхид афæлдæхт. Йæ амонд уыдис, æмæ йæ Заликкæ афойнадыл ауыдта.

— Мае хэдзар куыд уыд! — фæххæр ласта. Рахъуыды-бахъуыдытæм æй не 'вдæлд æмæ уайтагъд фæцарæхст: тымбыл къухæй йын йæ фæсонтæн иу гуыпп фæкодта. Лæг йе муд æрцыд. — Цавæр зыд у, цавæр, куыдзы игæртæ бахæрай, фæсте дæ исчи сурь? Дæ дзыкмæ комдзаг систай, уæд æй фыццаг хæрзæууылд бакæнын кæй фæххæуы, уый дæ иу хаттæй иннæмæ куыд фæрох вæййь?

— Æмæ уымæй дæр цы мæнг зæгъыс, — йæ цæстытæ рауымæл сты æмæ уыдон сырх хæцъилæй — (фындзыкæлмæрзæнæн æй дары) — расæрфгæйæ сразы Дзабег. — Хуыцау, дæу ардыстæн, сæфтæн нæ хæдзарæн йæ бæрæгастæу. Мæнæ стыр диссаг!.. Агъæц, адæймаджы фæцъынд кæнынæн чысыл йеддæмæ куына ххæуы. Хуыздæр мын фæуай, Заликкæ, ды мын нæ уыдтæ, зæгъгæ, уæд мæ картофджыны комдзагимæ бавæрдтаиккой. Уымæй дæр — хурхы æндæгъдæй. Æмæ та ды дæхицæн иу мæ хуызæн ницæйаджы кæмдæриддæр ссардтаис, фæлæ мæн дæу нал уынын нæ фæнды.. Гæнæн нал ис, зæгъгæ, уæд мæлгæ дæр иумæ..

Лæджы ныхæстæ чердæм здæхт уыдысты, уый та Заликкæ уайтæккæдæр фембæрста: ахуыр ыл уыдис, фыццаг хатт æм нæ хъуыста, мыййаг. Дзæгъæл хуымæтæджы нæ ауыгъта йæ къух:

— Охх, дæ гадзуна ныхæстæй мæ фарсылæвзаг йæ тæнæг æмбæрзæныл баныхæст! Хъусæг нæм куы уайд, уæд уый цур дæр афтæтæ дзурыс?

— Куыд зæронддæр кæнæм, афтæ дæ фылдæр уарзын, Заликкæ, æмæ цы бачындæуа: уыцы архайдæй архайын, фæлæ мæ уарзондзинад æмбæхстæй дарын мæ бон нæу... Стæй мын æй уæллаг дæр нæ ныббардзæнис — зонын æй..

Заликкæ стъолы кæронæй тæбæгътыл арфдæр бахæцыд. Æрбадт. Сæры фахсмæ рахиз къухæй быцæу сарæзта, æмæ къуылы ауыгъд насхафæнмæ нымдзаст. Хинымæр дзуры: «Загъдæуайд ын æмæ — мæгъа?.. Кæронмæ йын афтæтæ куы кæна, уæд ын фæстагмæ йæ зæвæттæ сæрын байдайдзæн. Бынтондæр æвзæр ахуыр суыдзæн.. Нæ, чысыл æй æрлæхурын ххæуы.. Уадз æмæ йæ бынат зона, мæн дæр худинаджы къæсæрыл ма 'вæра...»

— Дæ хицауæн æгæр-æгæр козбау митæ кæныс!.. — райдыдта Заликкæ. — Адæм æндæр ницыуал дзурынц, уыцы дыууæ нæлгоймаджы æхсæн, дам, мацы уа, уый зын бауырнинаг у... Гъемæ цы мæнг зæгъынц: нæлгоймаг нæлгоймаджы дæр фæуарзы.

Дзабег æм фыццаг æнæмбарæджы цæстæнгасæй фемдзаст, стæй, йæ хъуыдытæ куы авзæрста, уæд афарста:

— Уыдон та дын чердæм ныхæстæ стыр!

Æмæ уæдæ дæхицæй хъазæнхъул цы сарæзтай? Машинæйы куы æрбацæуы, уæд йæ размæ цы рауайыс æмæ йын дуар цæмæн фегом кæныс? Пысултæ æмæ æфсæйнаджы зæрæдтæ æмбырдгæнджыты хицау йеддæмæ ма исты у?! Уый фæстæ йæ фæдыл кабинетмæ ныбббондз вæййыс. Нæнæй, уый бæсты хæфсы фæстаг дыууæ къахы кæркмисындзæджы донимæ бахæр!.. Мæнæ дын исты феххуыс уа — абабау.

Дзабег уæлауæзты ныхæстæ зæгъынмæ рахъавыд, фæлæ йын æнæуынгæ къух йæ амменгæнæныл ныххæцыд: «Ысс, гугын, дæхицæн гæдыйы сæр цы къахыс? Æгæр дæр-ма дын быхсы Заликкæ!..»

— Уæддæр нæ бабыхсыд:

— Мæлæты хърихъупп — рынчындоны æлгъæгтæ хæфæг!

— Æлгъæгтæ хæфæг нæ, фæлæ медицинон хо!.. — Йе 'цæгæй рафыхтис. — Фехъуыстай, ихсыдуæра!.. Фæлтау дæ дала йедты кауыл куы ныццæвдæуыдаид, æмæ дæ сæнар куы рауадаид, айфыццаг дæ хицауы уырыдзармæй худ рагъæныл куы ауыгътай, уый бæсты!.. Стæй дын кæд дæ сæры магъз зилгæдымгæ нæ систа, уæд уый цæуылнæ æмбарыс: æнæ афтæ цæрæн нæй... Хуыцауыстæн, нæ фыд йæ удисыныл куы ныллæууыдис, уæддæр ма афта фæдзæхста: «Хъусут: адæмæй чи цы у, уый зонгæйæ кусут. Дæхи уаллонæй дар æмæ дын калмы кад уыдзæнис... Дымгæ чердæм дыма, уыцырдæм цу, науæд тыхджындæрæй систдзæн æмæ дæ цъымарамæ ныффутт ласдзæнис...»

— Гъемæ уын кæд афтæ фæдзæхста, уæд ын фæлдыст фæут! Хорз туг уын ныууагъта...

— Уымæй дæ ничи фæрсы... Хæринаг мын фен æмæ цæуон.

— Æмæ сахат раздæр цы рарæвдз дæ! — джихæй афарста Заликкæ.

— Хъуыддæгтæ-ма мæ ис.

Йæ дæндæгтæ схъаугæ фæцæуы Дзабег фондзуæладзыгон хæдзары цурты. Йæ размæ ныддæлгоммæ хъазæн чындз. Хæрдмæ скаст. «Мæ къухтæй ныйирвæзт», — дыккаг уæладзыгæй æрдзырдта, æцæгæй чындз чи уыдис, ахæм сылгоймаг. Дзабег цинæй амард. Хъазæн фелвæста æмæ йæ сыскъæфта.

— Цæмæн дæхицæн уыцы зын скодтай? — æфсæрмхуызæй зæгъы æнæзонгæ лæппын ус.

Дзабег бахудт:

— Мæ туджы ис... — Цы, уый æххæстæй нæ загъта. — Табуафси... — дзуапп радта æмæ фæстæмæ фæзылд. Телефонæй дзурын æй никуыдæм хъуыдис, фæлæ, тигъмæ куы схæццæ, уæд уæддæр дзурæн будкæйы фарсмæ æрлæууыд. Мидæгæй иу лæппулæг куы йæ иу дзыппы фæтгыссы йæ къух, куы иннæйы.

— Дыууæ капеччы? Табуафси, дæ хорзæхæй. — Æхца балæвæрдта Дзабег æмæ та адардта. Уæртæ кæйдæр дуармæ адæм лæууынц. Кæдма исты зоны, уæд, базарады зынгæ бынат чи ахсы, ахæмæн йæ мад рынчын уыд. Æгъдау раттын хъæуы. Тугхæстæг, лымæн, хорз зонгæ йын нæу, фæлæ ахæм бынаты лæуд адæймаг кæддæриддæр бахъæуы. Дард ма уыдис, афтæ ныббогъ ласта Дзабег. Цалынмæ чырыны размæ хæццæ кодта, уæдмæ бæстæ йæ сæрыл систа — ниуы, æрдиаг кæны.

«Хуыцауы тыххæй, цæуыл ыл йæхн мары? Исты сын бавæй-йы?» — адæм кæрæдзийы фæрсынц.

— Козбау митыл ахуыр у æмæ ниуы, — иу чидæр дзуапп радта.

ДЗАБОЛАТЫ ХАЗБИ: 75 АЗЫ

ДЗАБОЛАТЫ Хазби

НЫРМА НЫР БАМБÆРСТОН...

Нæ уыд мæ фыдæн газетты йæ хуыз,
Нæ фæци уымæн йе сгуыхтдзинад хъусæг,
Фæлæ уыди йæ дæрзæг къухтыл фыст —
Кæй уыд рæстуд, сыгъдæгзæрдæ зæхкусæг.

Нæ уыд мæнæн уæладзгуыты мæ рæст,
Бынæн мын баззад райсомы цæнгбатылд...
Æмæ нырма ныр бамбæрстон æрмæст,
Кæй уыд мæ фыд æвæлмæцгæ хъæбатыр...

ХУЫМÆТÆДЖЫ АЦÆГДЗИНАД

Кæмæй ферох уа райгуырæн хæдзар,
Уый не 'рымысдзæн райгуырæн хъæуы дæр,
Æмæ йæ дард фæхаста, зæгъгæ, цард,
Уæд не стыхсдзæн, Фыдыбæстæ, дæуыл дæр!

Кæмæ нæ фæкаст мады 'хсыр хæрзад,
Уый адæмæн нæ фæлæудзæни дзагдар,
Кæмæн нæу адджын маделон æвзаг,
Уый никуы уарздзæн искæйы æвзаг дæр.

БАЛЦЫ ЦÆУГÆЙÆ

Æз куы цыдтæн райгуырæн хъæубæстæй,
Уæд фæлмæн быдираг дымгæ сыстад,
Æмæ уынджы акъаци бæлæстæн
Сабыргай сæ цъæх къалиутæ узта.

Æмæ каст мæнмæ, цыма мæ фæстæ
Сыхæгтæ сæ кæлмæрзæнтæ тилыц,
Цыма раст фæндарасты ныхæстæ,
Сыфтæрты фæлмæн сыр-сырау, зилыц.

ФЫДÆЛТАÆ ÆМÆ МАХ

Нызтой арахъхъ ирон фынгыл сыхъайæ:
Сыхъа куы суадзай, уæд кæны фæлдæхгæ,
Уый уыд æвдисæн нуазæгæн, зыдта йæ —
Лæууа лæг хъуамæ фидардæр йæ къæхтыл.

Чындзыл-иу хыз нæ æрытыдтой хинæн —
Фæсномыгæй йын уый руаджы фæдзæхстой:
Чызгон æфсарм куыд баззайа йæхимæ,
Æмæ фæсмой куыннæ суадза йæ цæсгом.

Мæ фыд! Нæ хастай худинаг дæ сæрмæ.
Ныййарæг мад! Фæдадтон æз дæ дзидзи —
Цæмæй уон хайджын де 'рдхæрæн æфсармæй.

Фæлæ у рæстæг ног, æмæ уæ фæстæ
Куы нæ бафтауон ног хæзна уæ хæрзтыл,
Уыздæн мæ уæд мæрдты уæ цæсгом чъизи.

АЦÆМÆЗ

— Нарт! Æгъгъæд нымайут джихæй, —
Кæд æнæ уаргæ нæ уадзынц,
Уæд мæ хистæрты бындихæй
Мæн хъæуы æрмæстдæр уадындз!

Гъей, нæртон къуыппных фæсивæд!
Ахсут хъазты фæзæн Сау рындз, —
Æз бынуæрстæй уæ симдæн
Райстон бурæгъæдæй уадындз!

Гъей, уæлхох цæрæг Агуындæ!
Нарт кæд не 'рвæссой магуыртыл,
Уæд æрхондзынæн нæ куывдмæ
Æз сыгъдæгзæрдæ сæгуытты.

Уæлæ сау хохы бæрзонд рындз
Махæн рог уддзæф æрвитдзæн, —
Уыдон фаг аргъ кæнын зонынц
Зæрдæйы бæллицтæн!

ХЪУЫДЫТÆ ПОЭЗИЙЫ ТЫХХÆЙ

Мæнмæ гæсгæ, нæ литературон фыдæлты æнæмæнг фæзмын цæмай хъæуы, уыцы хъуыддæгтæй иу у лæгдзинад, дзыллаты цард æмæ хъысмæтмæ иудадзыг хъус дарын.

Иуæй-иутæ поэзи раздæхтой хынджылагмæ æмæ сæгад кодтой поэты цытджын ном. Чиныгкæсæг нал æууæнды æмдзæвгæты рæстдзинадыл. Адæмы иу хай та сахуыр уæлæнгай фыстытыл æмæ нал æмбары æцæг арф хъуыды, рæстылдзурæг æмдзæвгæтæ, уый нæ, фæлæ ма сæ тæрсын дæр райдыдта.

Нæ литературон фыдæлтæ ахæм хъуыддæгтæ сæ сæрмæ нæ хастой. Уыдон никуы кодтой цæстмæфыстытæ, цæстмæныхæстæ, сæ дзырды уыд стыр уæз, стыр фарн, адæмы æхсæн уыдысты нымæддæр лæгтæ. Цæмæн афтæ уыд? Уымæн æмæ поэт фыццагдæр хъуамæ уа лæг. Чъизизæрдæ, хахуыргæнæг, æдзæсгом, цæстмæмиты фæрцы бынæттæм тырнæг адæймаг хорз поэт никуы суыдзæн. Фыссæг цæуыл фыссы, уыдон цæуынц йæ миддунейæ, æвзæрынц йæ зæрдæйы тæгтæй. Фæлæ цъымарайæ сыгъдæг суадон нæ гуыры.

Кæй зæгъын æй хъæуы, уыдæттæ æгъгъæд не сты поэт суæвынæн: хъæуы курдиат æмæ культурæ. Фæлæ курдиат у æрдзæй дæгтæ, кæмæ нæ уа, уый ныхасаг дæр нæу. Дзырд цæуы поэтикон культурæйыл. Нафи раст зæгъы, бирæ æнæвнæлд аивадон æвæрæнтæ ис нæ фыдæлты хæзнадоны. Мæнмæ гæсгæ, нырма чысыл пайдагонд цæуы ирон адæмы сфæлдыстадæй: райсæм дзы иуæй-иу сюжеттæ, иуæй-иу мотивтæ, рохæй баззайынц образон фæлгонц, зæллангон фæрæзтæ. Уыдон та сты тынг ахсджиаг. Райсæм иу рæнхъ «Бæтæйы фыртты зарæг»-æй: «Хъаныхъуаты хъуынджынхъус Тъæрæс»...

Æртæ дзырдæй мырты æндзæвды фæрцы æвдыст æрцыд адæймагæн æрмæст йæ бакаст нæ, фæлæ ма йæ зондахаст.

Хаттæй-хатт уæлæнгай æмбæрстгонд цæуынц нæ профессионалон поэзийы бынтæ дæр. Фæдзурынц сæ рог ритмикæйыл, æнцонæмбарындзинадыл (мæнмæ гæсгæ, Къостайы сфæлдыстады дæр нырма бирæ ис, сахуыр кæнын, базонын æнхъæлмæ чи кæсы, ахæм къабæзтæ). Æнцонæй иртæст цæуынц цæстуынгæ барæнтæ æмæ æндæр поэтикон мадзæлттæ. Фæлæ фаг æргом здæхт нæ цæуы, зæгъæм, æмдзæвгæты мидулæфтмæ.

Уый та у тынг ахсджиаг хъуыддаг. Райсæм ахæм рæнхъытæ: «Амонд... Æрра дæн, цæй амондмæ дзурын! Ацы рæстæджы та амондджын чи у?»

Уый у, цард æмæ уарзтыл бирæ чи фæсагъæс кодта, ахæм адаймаджы арф ныуулафт. Цас æмæ цас парахатдзинад дзы ис?..

Нафи раст уайдзæф кæны, нæ литературæйы цы хъæздыг-дзинадтæ ис, уый чи нæ зоны, афтæмæй йæ фыдгой чи байдайы, уыдонæн. Уый афтæ æмбарын нæ хъæуы, æмæ дунеон литературæйæ нæхи бахизæм, зæгъгæ. Нæ. Ныртæккæ ирон адæм иннæ адæмтæй æнахуыргонддæр не сты. Кæсынц æрмæст нæхи, уырыссаг, стæй нæ бæстæйы фысджыты нæ, фæлæ æнусты дæргъы зæххы къорийыл цы стыр аивадон хæзнатæ арæзт æрцыд, уыдон дæр. Уымæ гæсгæ ныртæккæ ирон поэтæн нæй дунеон литературæ нæ зоныны æмæ, рæстæг поэзийы размæ цы домæнтæ æвæры, уыдон не 'ххæст кæныны бар.

Хатгай хорз æмдзæвгæтæй фæзæгъынц, зынæмбарæн сты, зæгъгæ. Æз дæн хæдуæз, зæрдæйæ ист дзырды фарс. Фæлæ арф хъуыды уæлæнгай хъуыдыйæ зындæр бамбарæн у. Уый тыххæй тынг хорз загъта уырыссаг критик Ст. Рассадин: «Настоящая поэзия, стремящаяся переделать читателя по своему образу и подобию, всегда тем самым даже борется с читателем, приближая его к своему идеалу и эта борьба тем упорнее, чем идеал совершеннее». Мæн фæнды, уыцы хъуыддаг нæ рох куы нæ уайд, уый.

ТЪЕХТЫ Валентин

ЦАРДВÆД

Рагæй фæнд кодтон мæхи тыххæй чиныг ныфффыссын. Аив-фæлгонц æмæ нывæфтыд æвзагæй нæ — уымæн æцæг фыссæг хъæуы. Афтæ æнæуи бавдæл æмæ дæ царды хабæрттæ ракаен, мацы дæр сæм æфтаугæ бакæн, мацы дæр сæ æппаргæ акæн, афтæмæй...

Фыссын æз æрæджиау райдыдтон — дыууиссæдз азы мыл куы сæххæст ис, уæд. Ленингоры районы газеты мын цалдæр æмдзæвгæйы куы рацыди, уæд сæ Чъребама ахастон — мæ зонгæ фыссæгмæ сæ равдыстон. Уый зыдта, æз мæ дæсныдзинадмæ гæсгæ технолог-сæнгæнæг кæй дæн, уый, æмæ мын уайдзæфтыл схæцыд:

— Дæхи фыдбылызы цæмæн тъыссыс?! Замманайы дæсны-йад дæм ис, багуыбыр кæн, кус æмæ царды дзæбæхæй цæр! Цæмæн дæ бахъуыд, æмæ фыссæг суай?! Мæнæ махмæ нæ кæсыс — къæбæр амал кæныныл нæ хъиутæ хæрæм.

Иухатт мын иу чидæр та афтæ загъта:

— Ныууадз дæ фыссын. Кæд æй дæ бон ныууадзын нæу, уæд фысс!

Уыцы ныхас мæ зæрдæмæ тынг фæцыди. Æмæ уæдæй нырмæ — иу-ссæдз азы дæргъы фыссын. Рауагътон æмдзæвгæты цалдæр къаннæг чиныджы. Фыссын радзырдтæ дæр, пьесæтæ дæр, уацтæ дæр. Кæнын тæлмац дæр. Сарæзтон ирон хæдхуыз абеты цалдæр варианты. Тынг уарзын шашкæтæй хъазын — уырыссаг шашкæтæй дæр æмæ æппæтдунеонтæй дæр. 2001 азы сдæн нæ республикайы чемпион нырыккон шашкæтæй, тагъд хъазт кæй хонынц, уыцы ерысты.

Æз райгуырдтæн 1942 азы Хъарапинайыхъæуы. Уыцы хъæу ис Гуырдзы æмæ Хуссар Иры тæккæ арæныл. Хъæу сарæзтой ирæттæ сæхæдæг, æрлыгъдысты йæм Хуссар Иры алы рæттæй. Æз куы райгуырдтæн, уæд нæ хъæуы уыди ссæдз хæдзары,

царди дзы дæс мыггаджы: Тъехтæ, Уæзæгтæ, Бестаутæ, Елойтæ, Мæргъитæ, Къоратæ, Тогойтæ, Дриатæ, Кудзойтæ. Се 'ппæт дæр сæ мыггæгтæ фыстой гуырдыагау. Елойтæ 'мæ Дриатæ та гуырдыагау сæхи фыстой «Меладзе».

Нæхи хъæуы дыууæкъласон скъола йеддæмæ нæ уыди, æмæ, цалымæ астæуккаг ахуырад райстон, уæдмæ раивтон цалдæр скъолайы. Ахуырмæ мæ зæрдæ тынг ради æмæ мын æнтысгæ дæр æвзæр нæ кодта.

1959 азы бацыдтæн Гуырдызыйы хъæууон-хæдзарадон институтмæ. Мæ царды уавæртæ зын кæй уыдысты, уымæ гæсгæ ахуыр кодтон фæсаууонмæ, кодтон алыхуызон куыстытæ. Афтæ Институт куы фæдæн æмæ технолог-сæнгæнæджы дæсныад куы райстон, уæд дæр афтæ — сәрмагондæй мæхи дæсныад-дыл бакусон, ома сæнгæнæгæй, уыцы фадат мын никуы фæци.

1990 азæй фæстæмæ царын Цæгат Ирыстоны. Ныртæккæ мæ сæйраг куысты бынат у сывæллæтты æмæ арыгæтты спортивон скъола. Уым дæн тренер, шахмæттæй чи хъазы, уыдонæн.

Царын иунæгæй. Бинонтæ мын нæй. Мæ рагон бæллиц — расугъд ирон чызг ракурын — баззади бæллицæй. Уæддæр дзæгъæлы нæ фæцардтæн: ныссагътон иу нæ, фæлæ бирæ бæлæстæ, схъомыл кодтон иу нæ, фæлæ бирæ сывæллæттæ — мæхиуæттæ нæ уыдысты, фæлæ, бонифæстагмæ, цы уæлдай у!

Æмæ ма иу хъуыддаг: никуы уыди мæ царды уый, æмæ искаммæн барæй, зонгæ-зонын æвзæр хъуыддаг саразон.

Рæдыдтæ та алкæмæ дæр вæййы...

ФЫДЫ КЪАНДЗОЛ

Сæрдыгон изæр уыд, æмæ дуармæ хъазыдтæн ме 'мбæлттимæ. Нæ зонын, цал азы мыл цыдаид, фæлæ ма гыццыл уыдтæн, хæрз гыццыл. Кæд мыл цыдаид, уæддæр фондз азы. Иуафон мад мæ уæлхъус æрбалæууыд, йæ къухы мæ фыды бæмбæджын къандзол. Йе 'фцæгготыл ын хæцы, æмæ къандзол æрдаргъ и бынмæ. Дзуры мæм:

— Цу-ма, Иртаг, дæ фыды къандзол сдав цæхæрадонмæ.

Афтæ загъта, стæй фæсаууонмæ фездæхти фыдырдæм.

— Ай хуызæн лæг никуы федтон! Цы йæ хъæуа, уый никуы

ахæссы йемæ, стæй хъуамæ уырдыгæй йæ хъæр цæуа! Уæд къандзол у, демæ йæ ахæсс æмæ уа!

Æз къандзол райстон мады къухæй, мæ уæхскыл æй хордзены æппæрст бакодтон æмæ фæцæуыныл дæн. Нæ цæхæрадон уыди хъæуысæр. Астæу уынгты куыйтæй нæ ауæндыдтæн æмæ хъæугæрæтты ацыдтæн.

Уым, хъæугæрон къуыппытыл уыди картофы уæрмытæ. Се 'хсæнты куы фæцæйуадтæн, уæд уæрмытæй иуы гом дзыхæй фæгæпп кодта мæ размæ цыдæр сау фæлгонц. Æз æй хайрæг фенхæлдтон, уымæн æмæ нæ хъæуы устытæ иууыл хайрæджыты кой кодтой — кæмæндæр йæ хæдзармæ цæуынц хайрæджытæ æмæ йын йæ къуымтæ ныффалгæрон кæнынц. Кæмæндæр хъæуы лæгтæй йæ фæндагыл скодтой арт, кæмæндæр йæ хъуг æрдыгътой...

Æз ныцъæхахст кодтон, фæстæмæ фæзылдтæн æмæ — мæ тых-мæ бонæй лидзгæ. Лыгътæн æмæ мæм афтæ каст, цыма мæ уый дæр фæсте суры, хайрæг дæр. Мæнæ мæ æрбаййафы, йæ къух мæм æрбадаргъ кодта æмæ ныххæцыди фыды къандзолыл. Мæн йæ дæттын нæ фæндыди, ноджы тынгдæр скуыдтон, æмæ уæд къандзол феуæгъд и мæ къухæй. Нæхимæ куы бахæццæ дæн, уæд мæ мæ мад йæ хъæбысмæ фелвæста, йæ цæнгтæ мыл æрбатыхта æмæ мæ сабыртæ кæны. Фæлæ æз нал сабыр кодтон — мæ цъæхахст цыд, мæ уæнгтæ схъиудтой, мæ цæсгом та уыди сатæг-сау — уый мын мад дзырдта фæстæдæр, мæ цæсгом сау кæй уыд, уый.

Уæдæй фæстæмæ райдыдтой мæ хъызæмæрттæ. Изæр-иу куы æрцæйхæццæ кодта, уæд-иу мæ уд бакатайаг, фынаы нал кодтон, стæй-иу куы афынаы дæн, уæд та — утæхсæны фынтæ! Æппæтæй арæхдæр уыдтон ахæм фын: дыууæ хохы хæрдмæ фæцыдысты иу нарæг комæй. Комы стыр дон гуылфгæнгæ цæуы, йæ уылæнтæй фæйнæрдæм лæбуры. Йæ сæрмæ донæн иу хохæй иннаемæ бæндæн баст. Æз уыцы бæндæнæн хæцын йæ бæстастæу мæ дыууæ къухæй. Кæсын фæйнæрдæм — иуырæм дæр дард, иннæрдæм дæр. Кæсын бынмæ — уыцы стыр змæст дон бæстæ йæ сæрыл хæссы. Цы бакæнон?! Иуырæм дæр кæд фæхæццæ уыдзынæн æмæ иннæрдæм дæр афтæмæй! Мæ цæнгтæ ныйивæзтысты. Бынмæ куы ныххауон, уæд та кæнæ уыцы стыр дойнаг дуртыл ныппырх уыдзынæн, кæнæ та уыцы фæйлаугæ уылæнты фæхуыдуг уыдзынæн — нæ ленк кæнын

зонин, нæ 'ндæр! Уæддæр араст вæййын рахизырдаем. Мæ къухтæй иу иннæйы сæрты айсын æмæ та ацахсын бæндæн. Фæлæ уæдмæ мæ цæнгты нуæрттæ бадон сты. Феуæгъд дæн бæндæнæй æмæ фæцæуын дæлæмæ уыцы æбуалгъы знæт уылæнтæм.

Æмæ алыхатт дæр афтæ...

Мад мæ цъæхахстмæ фехъал вæййы, йæ хъæбысмæ мæ фелвасы, фæлæ мæнæн æрсабыры хос нал вæййы.

Мад бамбæрста, æз уыцы изæр хæйрæгæй кæй фæтарстæн, уый æмæ-иу мын дзурын байдыдта, хæйрæг кæй никуы и, адæм мысгæ кæй æркодтой хæйрæджыты. Æз кæй фæдтон, уый та, дам, нæ хъæуккаг лæг Иорам уыди. Æмæ мæм æй кæнгæ дæр æрбакодта иу фæссихор. Иорам нæм бирæ фæбадти, сæн нуæзта, хъæбæр цыхт æмæ тæвд нартхоры кæрдзын хордта. Æмæ та-иу мæм æууилгæ-æууилын æрбадзырдта:

— Уый æз уыдтæн, æз. Ныр картофкъахæнтæ райдайдзысты æмæ, зæгъын, уæрм расыгъдæг кæнон. Æз дæр сцæйхызтæн фæстæмæ нæ уæрмæй, ды дæр бахæццæ дæ нæ уæрмы дзыхмæ. Æндæр кæм и хæйрæг... Уæд æй æз нæ зонин!

Уый фæстæ гыццылгай сабыр кæнын байдыдтон.

МÆ ДЗÆБÆХ ХУД

Уæд мыл æхсæз азæй фылдæр нæ цыдаид. Иу сæрдыгон бон нæм Калакæй æрбацыд, дард хæстæг нын чи æййæфта, ахæм сылгоймаг. Йемæ 'рбахаста, сæхи чи нал хъуыд, уыцы дзаумæттæ стыр дзæкъулы. Дзæкъул дзаг нæ уыд, дзаумæттæ къаддæр дзæкъулы дæр бацыдаиккой, фæлæ сылгоймаг барæй афтæ бакодта — фæстæмæ куы здæха, уæд картофæй, цыхтæй, хъæдурæй йæ дзæкъулы фылдæр куыд бацæуа.

Дзаумæттæй мæнмæ 'рхауди ногдзауы худ. Сырх дæргъæццон, сæрыфахсыл тæссармæ кæй фæдарынц, ахæм. Разæй йыл гыццыл сырх стъалы. Æз ыл тынг цин кодтон. Мæ сæры фахсыл æй ныккодтон æмæ дуармæ разгъор-базгъор систон дыууæрдæм. Мæ хистæр æфсымæр Гигол мæм — дыууæ азы æмæ мæ æрдæг хистæр уыди — бакæс-бакæс кодта, бæрæг уыд; — хæлæг мæм кæны. Иу рæстæджы мæм йæ къух æрбадардта.

— Ёри-ма, аз дәр әй фенон мә сәрыл, кәддәра мәныл та куыд фидауы.

Мән нә фәндыд, уыцы дзәбәх худ мә сәрәй сисон, уый. Мә сәр батылдтон.

— Ницы дәм әй ратдзынән.

Гигол айтә-уыйтә нал фәкодта — фәләбурдта мын мә сәрмә, худ аскъәфта, йә сәрыл әй акодта әмә алыгъд мә цурәй. Әз нырдиаг кодтон, дур фелвәстон әмә асырдтон Гиголы.

— Ёри худ, әндәра дыл дур цәвын!

Гигол мын әй нә ләвәрдта. Мә разәй ратәх-батәх кодта әмә хьәрәй худт. Әз ыл дур фехстон. Уый йәхи фәсайдта, фәбырыд кәрдагыл әмә зәххыл йә тьәпп фәцыд. Фәстагмә фестад әмә мәм дзурь:

— Цәй, әмә афтә бакәнәм: кәрәдзийыл дуртә әхсәм радыгай. Әмә нә алчи раст ләууәд — фыццаг уал ды фехс. Кәд мыл сәмбәла дә дур, уәд дын ратдзынән дә худ. Кәд мыл нә сәмбәла дә дур, уәд та дыл әз фехсдзынән, әмә дыл мә дур куы ауайа, уәд худ — мән.

Әз ыл фехстон дур. Дур әм комкоммә фәцәйцыд, фәлә Гигол иуварс агәпп кодта әмә дур йә фәрсты атахт. Әз смәсты дән. Хьәр әм кәнын:

— Цәмәннә ләууыдтә иу ран? Афтә нә загътам, алчи нә йә бынаты ләудзән!

— Гьо! Дур мыл фәцәйәмбәлд, әмә йәм мә ных бадардта-ин?! Иннә хатт раст ләудзынән. Фәлә ныр мә рад у. Раст сләуу.

Әз раст сләууыдтән.

— Фехс!

Гигол рахста иу тымбыл дур. Дур комкоммә мә сәрмә әрбацауы, уый федтон, фәлә әнәзмәлгә ләууыдтән. Уыйау тәппуд кәй нә дән, уый әвдисынмә хъавыдтән ме 'фсымәрән. Уәдмә дур мә сәрән — кьәрцц, әмә йә туг акалд мә ныхән. Әз скуыдтон, мә мидбынаты зылдтән, афтәмәй хьәр кодтон:

— Ёри мын мә худ!

Уәдмә мә хьәрмә хәдзарәй рауад нә мад, Гигол фәтарсти, худ зәхмә апһәрста әмә алыгъд. Мад, мә сәры туг кәлы, уый куы федта, уәд хорзау нал фәци. Йә сәрбәтгән фелвәста, мә сәр мын дзы бабаста, стәй худ систа әмә мын әй мә кьухмә радта. Мәнмә мә худ куы бафтыд, уәд мә мә сәры цәф дәр ферох. Мә худ мә дәллагхьуырмә ныхъывтон әмә ныссабыр дән.

Уыцы æхсæв мæм хуыссæг æмгæрæтты нал цыд. Худ мæ нывæрзæны уыди, мæ базы бын, фæлæ йын уæддæр тарстæн — куы бафынæй уон, æмæ мын æй исчи куы райса мæ базы бынæй. Бонырдаæм мæ цæстытæ кæрæдзийыл авæрдтон. Фæлæ мæ уайтагъд мад райхъал кодта.

— Уæлæмæ сист, лæппу, фос хизынмæ аскъæр.

Æз сыстадтæн, мæ худ раластон базы бынæй, мæ сæрыл æй ныккодтон æмæ фысты рауагътон. Хъæугæрон уыдон хизын куы райдыдтой, уæд æз иу урс дурыл æрбадтæн æмæ рæдзæмæдзæ байдыдтон. Уæд нæ сыхæгты лæппу Сындзи кæцæйдæр фæзынд, æз фынæй дæн, уый куы фæдта, уæд мын мæ худ аскъæфта. Бæргæ ма фестадтæн, фæлæ иуæй хуыссæгхъæлдзæг уыдтæн, иннæмæй Сындзи мæнæй стырдæр уыд æмæ йæ куыд аййæфтаин? Худ ахаста. Æз кæугæ æрбацыдтæн нæхимæ. Мад ацыди Сындзийы агурæг, кæм æй нæ фæцагуырда, ахæм бынат нал баззад, уæддæр æй не ссардта — мæнæ, цыма зæххы скъуыды аирвæзт, уымæй уæлдай йæ кой-йæ хъæр нал хъуысти. Къуырийы дæргъы йæ фæцагуырда — нæ йыл фæхæст.

Уый фæстæ фæзынди Сындзи. Исдуг ныфсытæ æвæрдта — ратдзынæн ын æй, æрбахæсдзынæн æй. Стæй рахабар кодта — дон, дам, мын æй аласта.

Æз уый куы фехъуыстон, уæд бынтон нал æнцадтæн мæ кæуынæй — æдзух мæ цæстытыл уади мæ худ, мæ дзæбæх худ. Йæ раззаг тигъыл гыццыл сырх стъалы.

Фæлæ нæ сайгæ кодта Сындзи — фыдзонд æмæ фыдуд уыди. Бавдæлд æмæ йæ кæмдæр зæххы баныгæдта. Стæй, æз мæ кæуынæй куы банцадтæн, нæ хæдзары худы кой куы ничиуал кодта, уæд æй скъахта, фæлæ йæ, æвæццæгæн, уымæл ран баныгæдта æмæ ныссымæр и йæ хъуымац, кæрæдзийыл нал хæцыд, æмæ йæ уæд æцæгдæр баппæрста доны.

Мæнæн та мæ цæстытыл ауайы нырма дæр, æмæ та мæсты уæлæфт сыхъуысы мæ риуы арфæй.

МÆ КÆСТÆР ÆФСЫМÆР ГАБА

Габа йæ дыууæ къухы кæм нæ фæтъыстаид! Мæнæ цыма æппындæр, цы ми кæны, ууыл хъуыды кæнын нæ фæрæзта. Иухатт мын мæ сæр лæдзæгæй ныкъкъæрцц ласта, йæхæдæг лидзынмæ

фæцис. Æз æй асырдтон. Уый нæ сыхæгты кæртмæ багæпп кодта сæ ныллæг быруйыл. Æз æй нал баййафдзынæн, уый куы базыдтон, уæд зæхмæ фæгуыбыр кодтон, дур фелвасон æмæ йыл æй фехсон, зæгъгæ. Раст уыцы рæстæджы сыхæгты ус сæ дуарæй рахызт. Мæн гуыбырæй куы ауыдта сæ быруйы рæбын, уæд мыл йæхи хъæрццыгъайы цæф ма ныккæна!

— Цæмæн мын пырх кæныс мæ фæткъуыйы хустæ?! А чызг дын дæ дыууæ хъусы дæ къухы авардзæн, дæлæ къулбадæг!

Æз лæугæйæ баззадтæн, æмæ æрмæст уæд фæдтон, мæнæй чысыл фалдæр хъисыныл тæнæг пырх фæткъуыйы лыггæтæ.

— Науæд хъазыс æмæ уæхи уынджы хъаз! Мах уынджы йеддæмæ хъазæн никуы ис?!

Æз лæууыдтæн, уый тардзæгъдæн кодта:

— Ардыгæй хъуамæ лидзинаг фæуæм, æндæр нын хос нал и! Дæ мард дын ахæссæнт дæхи кæртæй, куы ма нæ ныууадзай, уæд, уый дын мæ хуыздæр арфæ!

Уыцы изæр гыццийæн цы нæ фæдзырдта. Æз та мæ сæрæн æппындæр ницы зыдтон.

Уый фæстæ æнæхъæн мæй мæ сæрыл нал схæцыдтæн — мацы къулбадæг ми раканай, æмæ дыл фыдуаг лæппуйы ном сбада!

Фæлæ мæ хъуыддæгтæ ууыл дæр нæ фесты. Иу изæр хъомтæ сæрвæтæй здæхтысты. Хъуццытæ сæ рæуæдтæм уасыдысты. Æз лæууыдтæн нæ дуармæ. Уыцы рæстæджы Габа кæцæйдæр фæзынд, фæсте мæ къахæй стъæпп кодта æмæ уæртæ фæлидзы. Æз тынг фæмæсты дæн, дур фелвæстон æмæ йыл æй мæ тых-мæ бонæй ныддыввытт кодтон. Дур атахт æмæ нæ сыхæгты хъуари уæлхæдзарыл йæ къæрцц фæцыд. Æз фæтарстæн æмæ сыхæгты дуармæ нымдзаст дæн — ма та ныффæдис кæна сæ ус, дур сæ хъуарийыл кæй сæмбæлд, уый тыххæй. Уæдмæ дур ратылд хъуарийыл æмæ, сæ гыццыл лæппу къулырæбынты куыд æрбацæйцыд, афтæ йæ тæккæ сæрыл æрхауд. Лæппуйæн йæ цъæхахст ссыд. Æз фæтарстæн — лæппу мæлы, ныр мæнæн ам цæрæн нал и. Алыгътæн, хъæугæрон нартхоры хуымы бамбæхстæн. Уырдыгæй кастæн, мæ зæрдæ йæ гуыпп-гуыппæй не 'нцад. Кастæн æмæ Хуыцауæн лæгъстæ кодтон, сыхæгты лæппу удæгас куыд баззайа, мæн та куыд æрцахсой æмæ мæ цæрæнбонты ахæстоны куыд фæдарой.

Æмбисæхсæвмæ æввахс уыдаид, афтæ мæ ссардтой нартхоры

хуымы, загътой мын, лæппуйæн кæй ницы уыд, дзæбæх кæй у. Æз æнæхъæн сæрдыдæргъы бон уæлгъæдæй фынаёйы рацу-бацу кодтон, æхсæв та фыдфынтæ уыдтон.

ЗУЗИ

Зузи не 'рвадæлты чызг уыди. Алы аз дæр æртæ хатты цыди чындзы. Нæ, чындзæхсæв-иу ын не скодтой æмæ-иу æй æмдзæгъдгæнгæ нæ ахастой. Йæхи лæджы та-иу фæуагъта æмæ та-иу æндæр лæг акодта. Уæд йæ фыд чи у, Хареби, уый бавдæлд æмæ йæ сæ хæдзарæй ратардта. Ныр Зузи сæхимæ нал цыд, æмæ махыл сагъуыди.

Иухатт та нæм æрбацыди. Фынгыл хæргæ-хæрын йæ хабæрттæ кодта. Цæвиттоны хъуыддагæй та ногæй чындзы ацыди. Ацы хатт йæ лæг у гуырджиаг. Цæрынц Агоянийы. Сæ сәнæфсирæн йæ тонынафон аивгъуыдта æмæ, махмæ уый тыххæй æрбацыд, кæд нæ искæйты йемæ акæнид æмæ сæм фæкæсиккам сәнæфсир тонынмæ.

Дыккаг бон сæхимæ куы цыди, уæд ын нæ мад иу-цалдæр хызыны байдзаг кодта цæмæйдæрты, æмæ йæ афæндараст кодта. Йемæ сәнæфсир тонынмæ ничи ацыди нæ бинонтæй — никæй сæ æвдæлди.

Мæн тынг фæндыди, фæлæ мæнæй нырма цæй кусæг уыд, æмæ мæн нæ кодта, стæй мæ дзыцца дæр нæ уагъта. Уæддæр, бинонтæ куы 'рсабыр сты, уæд сусæгæй Зузийы фæстæ фæраст дæн. Далæ йæ нæ куыройдоны дæле аййæфтон. Зузи мын йæ дзæкъултæй дыууæйы хордзенты баст бакодта æмæ мын сæ мæ уæхскыл сæвæрдта, иннæ дыууæйы та йæхæдæг хаста.

Машинæты фæндагмæ нæ дыууæ километры йеддæмæ нæ хъуыди, бæргæ, фæлæ Зузийæн, шофырæн æхца бафида, уый йæ цæст нæ уарзта, æмæ нын машинæты фæндагыл дæр къяхæй цæугæ æрцыди — суанг далæ Игостимæ. Мæнæн, æвæццæгæн, мæ уд мæ хъуырма схаццæ и, афтæ бафæлладтæн. Мæ уæхсчгæ дыз-дыз кодтой, мæ комыкъултæ ныххус сты.

Игостийы фæндаджы был уыди хæрæндон. Уым куыста Зузийы зонгæ. Уый нæ бакодта хæрæндонмæ æмæ Зузийæ æхца нæ айста, афтæмæй нын цыдæртæ бахæрын кодта. Мæнæн иу-цъу фенцондæр ис.

Зузи хъавыди суанг сæхимæ, Агоянимæ, къяхæй цæуынмæ,

цæмæй æхца ма бахардз кæна, фæлæ, мæнмæ куы 'рбакаст æмæ мын мæ фæллад фæлурс цæсгом куы федта, уæд ын æндæр гæнæн нал уыдис. Æрмæст мæм хорз фæхыл кодта, йæ фæдыл кæй фæраст дæн, уый тыххæй.

— Дæ бон ницы уыд, афтæмæй кæдæм расхъæл дæ мæ фæдыл?! Гъеныр хъуамæ ам дæлæмæ мæ мæгуыр капеччытæ уаргæ цæуон! Ды куы нæ уыдаис, уæд афонмæ нæхимæ уыдаин æмæ мæхицæн бадин дзæбæх.

Мæнмæ уыцы ныхæстæ тынг бахъардтой. Скæуынмæ мæ бирæ нал хъуыди. Фæфæнд кодтон — азилон æмæ фæстæмæ аздæхон нæхимæ, фæлæ мæ ныфс нæ хастон уыцы дард фæндагыл иунæгæй.

Уым нæ иу шофыр сæвæрдта Агоянийы фæзилæнмæ, Зузи шофыримæ — иу зылынрихи лæппу-лæг — цыдæртæ адзырдта гуырдзиагау, бахудтытæ йæм кодта, æхца йын нæ бафыста. Æмæ та уыцы фæзилæнæй адардтам фистæгæй.

Хъæумæ бахæццæ стæм талынгмилты. Нал æй хъуыды кæнын, æхсæвæр бахордтам æви нæ бахордтам, уый... Фæлæ уый хъуыды кæнын, æмæ æхсæв-бонмæ хуыссæджы хъæстæ нæ фæдæн: Зузийы дыууæ сыхаг усы æхсæв-бонмæ сæ хыл — сæ хъæлæбайæ нæ банцадысты, æмæ афтæмæй куыд бафынæй уыдаин! Хаттæй-хатт-иу дыууæ усмæ дыууæ лæджы дæр фæкастысты хъæр-хъæлæба кæнынмæ. Дыккаг бон дæр суанг изæрмæ нæ банцадысты сæ загъдæй, æцæг куы баизæр и, уæд афтæ ныффæсусты, æмæ сæ хъæр мидæмæ нал хъуыст. Мидæмæ нæ, фæлæ сын, æвæццæгæн, сæ кæрæдзимæ дæр нал хъуыст. Æмæ сæ хыл дæр уымæн ныууагътой. Куыд дзырдтой, афтæмæй, мах Зузимæ цы изæр ныххæццæ стæм Агоянимæ, уымæн йæ размæ цы бон уыд, уæд райдыдтой хыл кæнын райсомы зилæнтæ кæнын афон.

Мæныл уыцы бонæй зындæр бон не скодта, æвæццæгæн, мæ царды. Мæн сæнæфсирдонмæ фæндыди, фæлæ мæ Зузи хæдзаргæс ныууагъта. Æмæ бад хæдзары бон-изæрмæ æмæ уыцы дыууæ усы хъæрахстмæ хъус. Ноджы ма-иу сын рæстæгæй-рæстæгмæ сæ хылмæ дыууæ лæджы дæр æрбаппæрстытæ кодтой фæйнардыгæй сæ уæззау ныхæстæ. Æз та афтæ æнхъæлдтон — ацæудзынæн сæнæфсир тонынмæ. Уыцы стыр цуппæлтæ тондзынæн, сæ иуты хæргæ кæндзынæн, иннæты сæнтонæн тæсчъыты æвæрдзынæн.

Уæддæр хорз уыди, æмæ æхсæв уым нал баззæдтæн. Стæй Зузийы дæр нал фæдтон — дыууæизæрастæу мæм гыцци æрхæццæ ис æмæ нæхимæ рафардæг стæм.

ХЪИНТОР

Иртаг хæдзары бадтис, йæ разы стъолыл гæххæтт, йæ къухы — ручкæ. Цыдæр фыссинаг æй уыдис, фæлæ йæ къухтæ рызтысты мæстæй æмæ ручкæ стъолмæ æрæппæрста.

Абон Хъинтъорыл амбæлд горæты æмæ йæ уайдзæфты хай фæкодта Хъинтъор. Æнæ усæй, дам, куыдзы зæронд бадæ. Дæхи нæ, фæлæ ма, дам, мах дæр худинаг кæныс. Иннæ ахæм, дам, дæ æз слæг кодтон æмæ, дам, афтæ никуы ницæмæй загътай — гъа-ма!

Иртаг кæсæн райста, йæ разы йæ стъолыл æрæвæрдта, кæсы айдæнмæ æмæ ныхæстæ кæны йæхимæ:

— Цымæ, абон Хъинтъор раст уыди? — фæрсы æнкъардæй.

— Раст дæ фыд нæ уыди. Цæмæн æм байхъуыста æмæ йæм дæу тыххæй æхца цæмæн лæвæрдта? Ды хорз ахуыр кодтай æмæ æнæ æхца дæр бахаудтаис институтмæ, — дзуры йæхимæ йæхæдæг кæсæнæй.

— Æз ма уыцы институты фæстæ æндæр институтмæ дæр бацыдтæн.

— Иу капекк дæр никæмæн раттай, афтæмæй.

— Гъо. Мæ фыд Хъинтъормæ цы æхца радта мæн тыххæй, уыдон дывæрæй, æртывæрæй бахастон хæдзармæ.

— Уымæй уæлдай хæдзары цыдæриддæр хъуыддаг уыди, де 'ккой сæ скодтай æмæ дæ дæхимæ нал равдæлди. Цалдæр куысты кодтай, утæппæт æхцайæ дæхиуыл ницы хардз кодтай, дæхимæ дын дзы ницы æнтысти. Дæ зæрдæ та мæлгæ кодта мидæгæй.

— Гъо, афтæ уыди.

— Афтæ уыди, афтæ. Фæлæ дæм уæддæр Хъинтъор цæуыл мæсты у?

— Ницы мæ сæрæн зонын. Амæй размæ рынчын уыди. Бабæрæг æй кодтон. Дохтыртæй гæххæтт райстон, хостæ йын балхæдтон.

Айдæнæй йæхимæ бахудти — мæсты худт.

— Уый та дыл милицæмæ хъаст куы ныффыста, марг, дам, мын дарынмæ хъавыди, марын, дам, мæ йæ зæрды уыди.

— Дæ фыдгулыл мах милицæ бафтæд! Раиваз-баиваз æмæ мæ ратон-батон байдыдтой, цалынмæ сын мæ мæйы мызд нæ ныббастон, уæдмæ.

Йæхимæ та бахудти кæсæнæй.

— Æмæ уæд хостæм нæ уыди æркæсæн? Æцæг марг сты æви нæ, уый равзарæн нæ уыд?

— Аппæрстон, дам, сæ, тæрсгæ, дам, сæ кодтон.

— Гъомæ ды милицæмæ æхца бафыстай, уымæй Хъинтърæн цы пайда и?!

— Цы пайда! Кæрæдзийыл сæ айуæрстаиккой — уый пайда, гъе!

— Мæнæ Хуыцауы диссаг!

Уыцы рæстæджы чидæр дуар æхъаззаджи хост ныккодта. Иртаг фестад æмæ бакодта дуар. Къæсæргæрон лæууыдысты Хъинтърæмæ дыууæ милиционеры. Хъинтърæн йæ сæры туг калд, фæлæ дзургæ ницы скодта, æрмæст йæ амонæн æнгуылдз ныццарæзта Иртагмæ. Æмæ уæд милиционертæй иуы цъæхахст ссид:

— Цæмæн аскъуыдтай лæджы сæр?!

2001. 15.09.

УАЛА ÆМÆ САЛА

Нæ хъæуы шашкæтæй хъазын бирæ уарзтой. Хъазыдысты ас лæгтæ дæр, сывæллæттæ дæр. Суанг, чи базæронд и, уыдон дæр ма-иу ныггуыбыр сты хъазæн фæйнагмæ.

Фæлæ сæ уæддæр, æвæццæгæн, мæ бæрц ничи уарзта шашкæтæй хъазын. Ахæм æхсæвтæ мыл бирæ скодта, æмæ-иу мыл шашкæтæй хъазгæйæ кæд сбон и.

Иу бон куы уыди, уæд мын мæ фыд афтæ зæгъы:

— Мæ хъæбул, бавдæл æмæ дæ хъазын ныууадз.

— Цæмæн? — бафарстон æй.

— Тæрсгæ дын кæнын.

— Цæмæй?

Фыд мын исдуг дзуапп нæ радта. Æнцад лæууыд æмæ зæхмæ касти. Æрæджиау афтæ:

— Тъехты Джеры таурæгъ никуы фехъуыстай?

— Никуы.

Фыд мæ фарсмæ æрбадти къодахыл, мæ разы цы шашкæты фæйнаг уыд, уымæ цасдæр æдзынаг фæкаст, стæй загъта:

— Уæдæ мæм байхъус, мæ лæппу.

— Хъусын дæм, мæ фыд.

— Ам, нæхимæ, Хуссар Иры, иу лæгæн райгуырд дыууæ фаззон лæппуйы — Уала æмæ Сала. Лæппутæ куыддæр райгуырдысты, афтæ сæ мад амард. Сæ фыды та сын гуырдызгаг æлдары фырт абырджытæн амарын кодта.

— Цæмæн? — нал фæлæууыдтæн æнæ бафæрсгæ æз.

— Цæмæн куы загъай, уæд уымæн, æмæ лæппуты фыд чи уыд, Бецкъа, уый йын йæ фыды амардта.

— Æлдары фыртæн йæ фыды амардта?

— Æнæмæнг дæр афтæ — йæ фыды.

— Цæмæн?

— Уымæн æмæ, ирон хъæу цы зæххыл уыдис, уыцы зæхх æлдар йæхи хуыдта. Æмæ сæ хъалон иста. Йæ хъалонисыны афон-иу сæ уæлхъус æрбалæууыд æд чапартæ æмæ дæм ис-най, уæддæр — фидгæ. Афтæмæй та иу хатт æрбацыди. Хъæуы лæгтæ бадтысты хъæуы астæу къуыппыл æмæ шашкæтæй хъазыдысты. Æлдар сæ уæлхъус æрлæууыд уæлбæхæй æмæ сæм дæлæмæ дзурь:

— Гамарджобат, тилианебо! Ома, дам, уæ бон хорз, систрæгътæ.

Лæгтæ иууылдæр фестадысты æмæ ныллæг акуывтой æлдарæн, фæлæ Бецкъа змæлгæ дæр не скодта йæ бынатæй. Æлдар, Бецкъа стынвæнд нæ кæны, уый куы бамбæрста, уæд хъама фелвæста, æрæвнæлдта уæлбæхæй æмæ Бецкъайы хъус атæхын кодта йæ тæккæ рæбыныл.

Бецкъа фæгæпп ласта, æлдары раивæзта уæлбæхæй, йæ хурхын ацахста, зæхмæ йæ разыввытт кодта. Æлдар йæ сæр дурмæ æрхаста æмæ дзыхъмард фæци уыцы ран. Йемæ цы дыууæ чапары уыд, уыдон сæ бæхтæ фæцагайдтой æмæ лидзынмæ фесты.

Мæнæн мæ зæрдæ Бецкъайы лæппутæм æхсайдта, æмæ афарстон мæ фыды:

— Стæй фаззæттæ цы фесты?

— Уалайы йæ фыды 'фсымæр Лекса ахаста сæхимæ, Салайы та — фыдыхо. Фыдыхо дард кæмдæр царди Гуырдызыйы, мæгуыраей

царди æмæ кæмæндæр радта лæшпуйы. Ныр а Уала чи уыд, уый шашкæтæй афтæ дæсны хъазыд, æмæ йæ æмбулæг не 'мбылдта. Кæцæй йæм нæ цыдысты, ахæм бæстæ нал бæззад, фæлæ сæ йæ 'мдых никуы ничи разынди. А Сала чи у, уый дæр афтæ хорз хъазыди. Фæлæ уымæн пайда нæ фæци, хорз кæй хъазыд, уый.

— Цæмæн?

— Иухатт æм æлдар йæхимæ басидт æмæ, дам, шашкæтæй ахъазæм.

— Ахъазæм, — сразы и Сала.

Ахъазыдысты 'мæ æлдар фæхæрд, уæдæ цы кодтаид. Уæд йæ къух дард фæхаста 'мæ дзæхст Салайы русæн. Сала йæм фæвнæлдта, æрбынæй йæ кодта æмæ йæ тугомынтæ фæкодта. Уыйадыл ахæстоны бамидæг. Фæлæ уырдыгæй дæр фервæзти шашкæты руаджы.

— Куыд æгъдауæй? — нал та фæлæууыдтæн æз.

— Багъæц, — йæ тæппæн къух мын мæ сæрыл æрæвæрдта фыд. — Хъуыддаг афтæ рауад æмæ ахæстоны хицау шашкæтæй хъазынай фылдæр ницы уарзта. Фæдзырдта Саламæ æмæ йын бамбарын кодта:

— Ахъазæм æмæ, кæд æз рамбулон, уæд дæ ссæрибар кæндзынæн.

Сала цæйнафæлтау фæхæрд уыдаид, фæлтау мæлæтыл дæр разы уыд. Фæлæ хъазгæ-хъазын хъазæндуртæй иуыл куыд-дæртæй йæ къух аныдзæвд. Ахæстоны хицау æй уымæй рацæуын кодта. Афтæмæй фембылд æмæ йæ рауагъта ахæстонæй. Сала йæ мыггаг нæ зыдта, уымæн, æмæ йæ чи схъомыл кодта, уый йæ йæхи мыггагыл ныффыста. Уæдæ йын кæмдæр æфсымæр и, уый тæ йæ фæсонæрхæджы дæр нæ уыди. Уæдмæ йæ чи схъомыл кодта, уыдон амардысты æмæ иунæгæй царди, йæхи хъазынай ирхæфста. Афтæмæй йæм æрыхъуысти Уалайы кой. Æмæ сфæнд кодта — фæцæуа йæм æмæ йемæ ахъаза.

Куы фембæлдысты дыууæ фаззоны, уæд сæ дыууæйæн дæр сæ хуыз фæцыд, ныффæлурс сты æмæ зыр-зыр кодтой. Афтæмæй Уала бафарста Салайы:

— Дæ мыггаг кæмæй у?

— Дзыгъойтæй, — дзуапп радта Сала.

— Æз та Тъехтæй дæн.

— Мæнæн мæхи мыггаг нæу, — ныхас йæхимæ айста Сала.

— Æз, кæмæй дæн, уый нæ зонын.

— Куыд нæ йæ зоныс?

— Чи мæ схъомыл кодта, уыдоны лæппу нæ дæн. Кæцæйдæр сæм бахаудтæн.

Ууыл сæ рафæрс-бафæрс фæци. Баныхас кодтой сæ хъазты уавæртыл.

Кæд æмæ Сала рамбылдтаид, уæд ын Уала хъуамæ йæ ис-бон радтаид. Кæд æмдыхтæ разындаиккой, уæд та йын хъуамæ йе 'мбис радтаид йæ фæллойæн. Афтамæй æмдых куы разы-никкой, æмæ Сала уым баззад цæргæйæ Уалайы хæдзары.

Цардысты æмæ сфæнд кодтой хъуыддæгтæ бакæнын. Кæмдæр уыцы бæсты уыд дыууæ фаззон чызджы. Хуртæ 'мæ сæ мæйтæ касти, ахæмтæ. Ныр чызджытæ цæрмæстыгъд бакодтой кæрæдзийы, афтæ æмхуызæттæ уыдысты. Лæппутæ дæр куыд нæ уыдаиккой халæмдихтæ! Афтамæй хæццæ кодтой кæрæдзийы — чызджытæ лæппуты, лæппутæ — чызджыты. Бирæ фæхъуы-ды кодтой, чи сæ кæй уарзы, уый сбæрæг кæныныл æмæ æрхъуыды кодтой: шашкæтæй ахъазæнт æмæ, чи рамбула, уый раздæр рав-зарæд чызджытæй иу. Дæс боны 'мæ дæс æхсæвы фæхъазы-дысты, хор-доны хъæстæ нæ фæкодтой сæхи, афтæмæй смæллæг сты, сæ удтæ удыл нал хæцыдысты, фæлæ сæ ничи рамбылдта. Уæд æндæр ницуал зыдтой сæ сæртæн æмæ хал сæппæрстой. Хал сæппæрстой, дуне ныддæлæ-уæлæ кодта æмæ сæ, чи кæй уарзта, уый нæ, фæлæ иннæйы хал схауд. Лæппутæ нæ бафæ-рæзтой уыцы хъысмæты сайдæн — сæ зæрдæтæ аскъуыдысты æмæ фæрсæй-фæрстæм ахаудысты зæххыл.

Раст уыцы рæстæджы чызджытæ сæ агурæг рацыдысты — цы фесты, загътой, æрцæуинаг нæм куы уыдысты. Æрхæццæ сты, æмæ де знаг — афтæ: лæппуты мардæй æрæййæфтой. Иу сыбыртт дæр сæ никæмæй схауди, афтæмæй нывнæлдтой, сæ хъаматæ сын сластой сæ кæрддзæмтæй æмæ сæ сæ риутæ бакъæртт кодтой. Фæйна сонт улæфты ма скодтой æмæ лæппу-ты уæлæ æрхаудысты.

Уарзты тых йæхион бакодта...

Мæ фыд йæ ныхас фæци, йæ хъæлæс барызти, йæ цæстытæ асхъаудта, стæй ма загъта уый фæстæ:

— Уыдонæн се 'мбисонд сæхи уæд, Уала æмæ Салайæн, фæлæ æгæр-æгæр зæрдæмæ исын ницы хъæуы. Кæннод æгæргæнæг æгæр кæны. Æниу дæу Хуыцау æмæ йæ сконд зæдтæ уымæй бахизæнт.

15.06.2004.

ФЫН

Иртаг бадти йæ фыссæн стъолы уæлхъус. Рæстæг æмбисæхсæвмæ аввахс. Иу рæстæджы йæ сæр æнахуыр уæззау æрци. Афтæ уæззау æм никуы фæкаст йæ сæр йæ цæргæ-цæрæнбонты. Цыма йæ уромгæ дæр дзæбæх нал кодта. Уæд йæ цæнгтæ стъолыл дзуарæвæрд æркодта æмæ сыл йæ сæр æруагъта. Сæр куыддæр æрхæццæ и цæнгтæм, афтæ афынæй и Иртаг. Афынæй æмæ уыны йæ фыны: цыма йæм уырдаем, стъолы цурмæ, фæзынд иу урсбоцъо лæг, йæ къух ын рæвдаугæ æрхаста йæ сæрыл æмæ йæм дзуры: «Ма тыхс, мæ хъæбул. Ды дæ чысылæй фæстæмæ адæмæн лæггад кæныс, æмæ уый рох никæмæй у — нæдæр Хуыцауæй, нæдæр адæмæй. Ныр дыл цыппар æмæ дыу-уиссæдз азы цæуы, фæлæ уæнгæй дæр, зæрдæйы скондæй дæр æппындæр нæ аивтай, дæс æмæ дыл ссæдз азы куы цыди, уæд цы хуызæн уыдтæ, уымæй. Цæргæ та нырма, абонæй анымайгæйæ, фæкæндзынæ сæдæ æртын дыууæ азы, Хуыдиаты Иласы¹ бæрц кæд нæ фæцæрай, уæддæр. Уый Хуыцауы бархъомыс у. Гъеныр адæмæй куы зæгъæм, уæд дын адæм дæр нæ рох кæнынц дæ хорздзинад. Уартæ дæм фарон ахуырмæ цы рæсугъд Мæдинæт цыди, уый ма хъуыды кæныс? Ууыл абон сæххæст уыздæн æстдæс азы. Уый дæ афтæ уарзы, афтæ æмæ раст цырагъау тайы».

Уыцы рæстæджы арв тыхджын ныннарæйд, фехъал дæн æмæ, куыддæр фехъал дæн, афтæ цырагъ ахуыссид. Мæ уат дунейы тары аныгъуылд. Æрмæст ма-иу дард кæмдæр арв ферттывта, æмæ-иу йæ къæдзтæ-мæдзтæ зынг хахх мæ цæстыты раз аздади.

ИЗО

Мæ царды мидæг фыццаг цы чызджы бауарзтон, уый ахуыр кодта фæндзæм къласы, æз та — æхсæзæмты. Куыддæр æй федтон, афтæ мæ цæстытæ чызджы уæлæ базадысты. Уыдонмæ уæд физкультурæйы урок уыдис, æмæ гæшкæнынмæ куы рацæйзгъордта, уæд ын дымгæ йæ къаба йæ буармæ балхъывта, бынтондæр баныхæсти къаба буарыл. Йæ дзыкутæ та йын фæстæмæ айтынг кодта æмæ сæ афтæмæй рацæйскъæфта йæ рæсугъд тымбыл сæрыл...

Уыцы ныв мæ цæстытыл базади цæрæнбонтæм.

¹ Хуыдиаты Илас фæцарди 166 азы.

Нæхи хъæуы скъолайы дыууæ къласы йеддæмæ нæ уыд, æмæ дарддæр ахуырма æндæр хъæумæ цыдыстæм, уыдоны хъæумæ. Æз-иу иннæтæй тагъддæр схæццæ дæн скъоламæ æмæ-иу рудзынгæй кастæн. Изо-иу — ахæм æнахуыр ном уыди чызгæн, уынджы куы фæзынд, уæд-иу мæ зæрдæ фыргуыпп-гуыппæй рацæйтыдта. Стæй-иу йæ размæ рауадтæн тыргъмæ, нæ цæстытæ-иу кæрæдзийыл авæрдтам, салам-иу радтам кæрæдзийæн нæ сæрты банкъуыстæй æмæ-иу нæ мидбылты бахудтыстæм.

Ныр-иу математикæйы формулæты «Из» фыссын кæм хъуыди, уым æз фыстон «Изо». Ахуыргæнæг мын æй мæ цæстмæ бадардта, уæддæр мæ кæнон нæ уагътон. Æмæ мын уæд ахуыргæнæг «дыууæ» куы нывæрид. Æз математикæйæ иттæг хорз бæрæггæнæнтæ истон, æмæ мын «дыууæ» райсын афтæ зын уыд, æмæ дæс боны æмæ дæс æхсæвы фынафæй нал кодтон. Фæлæ уæддæр «Из» никуы ныффыстон, фыстон «Изо». Уый фæстæ йæ, кæнæ ахуыргæнæгæн исчи бамбарын кодта, кæнæ фæлмæцгæ скодта мæ «Изо»-тæ раст кæнынæй, нæ йæ базыдтон, фæлæ мын ницуал загъта, раст дæр мын сæ нал кодта.

Æз, чызгæн комкоммæ ме 'нкъарæнтæ раргом кæнон, уымæ мæ ныфс нæ хастон. Æмæ, нæ хъæуккаг лæппутæй мæ фарсмæ чи бадти, уый баминавар кодтон: дзырдтон-иу ын, Изо куыд рæсугъд у, куыд дзæбæх у, æмæ йæ куыд бирæ уарзын, уыдæтты тыххæй. Уый-иу мæм фæхъуыста, фæхъуыста æмæ та-иу йæ сæр банкъуыста уæле дæлæмæ.

Куыд рабæрæг и, афтæмæй уый дæр уарзта Изойы æмæ йæм куыд хъуамæ фæхæццæ кодтаид ме “нкъарæнтæ, цы хуызы йæм сæ фæхæццæ кодтаид!

Рауади къорд азтæ.

Æз бирæ фæрахау-бахау кодтон царды фæндæгтыл — скъолайы фæстæ уыдтæн æфсады, фæдæн институт, куыстон БАМ-ы, сарæзтон хæдзар, балхæдтон машинæ. Ныр мæ хъуыди хъуыддаг бакæнын, фæлæ мæ цæстыты раз æдзухдæр Изо лæууыди — иухатт гæппкæнынмæ куыд рацæйдугъ кодта, афтæмæй, æмæ æндæр искæй раз куыд хъуамæ æрлæууыдаин?!

Баззадтæн иунæгæй.

Уæддæр мын мæ сонты бонты уарзт ныфсы хос у нырма дæр.

КАЛМ

Ацы хабар мыл æрцыди сывæллонæй, фæлæ мæ ныр дæр нæ рох кæны.

Æз цыдтæн скъолайæ нæхимæ. Нæ хæдзармæ мæ бирæ нал хъуыди, афтæ мæ хъустыл æрцыд æнахуыр цъæхахст. Æз, цы къахвæндагыл цыдтæн, ууыл мæхи размæ аппæрстон. Хæдзары фæмидæг дæн æмæ цавддурау лæугæйæ аздадтæн. Мæ рынчын мад хуыссиди йæ сынтæджы, куыд фæхуыссы, афтæ. Йæ къубалыл ын хъуырбæттæнау йæхи стыхта сатæгсау калм, æмæ йæ сæр бæрзонд систа, йæ дзых схæлиу кодта, йæ сажил æвзаг раласта, йæ сыф-сыф цæуы, афтæмæй бахъав-бахъав кæны, мады риуыл чи хуыссиди, уыцы сывæллонмæ. Сывæллон афтæ 'рбатымбыл æмæ бандзыг, цыма, зæды цæсгомы хуызæн кæмæн вæййы, ахæм медальон уыди.

Калм хурх æлхъывта æмæ мадæн йæ хуыр-хуыр цыди. Мæн куы ауыдта мад, уæд йæ цæстытыл цыдæр ныфсы тæпп абадт, фæлæ уый уыд æрмæст иунæг уысм, стæй фæстæмæ фæтар сты йæ цæстытæ мадæн — ацамыдта мын æввахс мæм ма 'рбацу, зæгъгæ.

Æз фæлæбурдтон калммæ, мæ галиу къухæй йын йæ къубал рацахстон, мæ рахиз къухы ныхтæй йын йæ буар ныхъывтон. Мæ цæнгты тугдадзинтæ ныттынг сты, сæ нуæрттæ нын-нæрстысты. Калм ныхситт кодта, йæ къæдзил уæлдæфы дыууæрдæм радав-бадав кодта, кæд истæуыл фæхæст уайд æмæ йыл атыхсид, уый зондæй. Уæд æй æз афтæ хъеллаугæнгæ раскъæфтон æддæмæ, уым тутабæласы бын сугсæттæн къуыдыры сагъд фæрæт фелвæстон. Калм къуыдырмæ æруагътон, фæрæтæй йæ æркъуырдатон, фæлæ дыууæрдæм ратас-батас кодта, æмæ йыл не 'руади фæрæт. Мæ цæстытæ тартæ кæнын байдыдтой, мæ уæнгтæ æнахуыр уæззау ныйисты. Калм æхситт кæны, йæ къудийæ мын мæ цæсгом æмæ мæ цæнгтæ цъыччытæ кæны. Ноджы ме 'намондæн æрбадымдта, тутайы даргъ къалиутæ мæ алыварс силлæг сты æмæ мæ дзæбæх фезмæлын нæ, фæлæ дзæбæх ракасын дæр нал уадзынц. Калм тутайы къалиутæй иу рацахста, йæхи йыл атыхта æмæ йæхи аивæзта уыцырдæм. Раст ыл уæд дыккаг хатт æруагътон фæрæт æмæ йæ фæдыууæ кодтон. Стæй фæрæт аппæрстон æмæ хæдзары смидæг дæн — дзыцца æмæ сывæллон цы баисты! Уыдонæн

ницы уыд, мад-иу растади, æвæццæгæн, ма фæдыл рацæуынмæ хъавыд, фæлæ та-иу йæ сæр разылд æмæ та-иу фæстæмæ ах-ауд сынтæгыл. Уыдоны дзæбæхæй куы фæдтон, уæд ма фырцинæй цы акодтаин, уый нал зыдтон. Уалынмæ мын цыма ма галиу къухыл цыдæр æруæз кодта. Мæ цæстытæ æрзылдтон ма къухмæ æмæ — о Хуыцау! Нырма калмы сæр уыди ма къухы!.. Фæстæмæ кæрты балæууыдтæн, ма къух дард фæхастон — уадз æмæ дарддæр атæха калмы сæр! Фæлæ кæм! Йæ сæр ауыгъдæй баззад ма кæстæр æнгуылдзыл. Уыцы цæммар мын кæуылдæрты байрвæст ма кæстæр æнгуылдзмæ æмæ дзы фæтыста йæ маргæйдзаг дæндаг. Æнгуылдз рæсиинмæ фæци...

Æз зыдтон — кæмдæр æй кастæн — ахæм уавæрты æнгуылдз хъуамæ атæхын кæнай, цæмæй марг дарддæр ма ацæуа туджы мидæг. Кæннæуæд лæгæн æнæ мæлгæ нæй. Фæрæтмæ та фæлæбурдтон, ме 'нгуылдз къуыдырыл æрæвæрдтон, фæрæт хæрдмæ фæхастон, фæлæ — нæй, фæрæт ме 'нгуылдзыл æруадзон, уый хъару мæм нæ разынд. Уæдмæ цонджы хъулмæ бахæццæ и рæсыд. Фæстæдæр гæнæн нал уыд — уæд ма цонг йæ рæбынæй кодта лыггæнинаг. Ногæй та фæхастон фæрæт. Ацы хатт æй уадзгæ бæргæ æркодтон æнгуылдзыл, фæлæ цæф тыхджын нæ рауад, æмæ æнгуылдз кæронмæ нæ алыг. Туг цыхцырджытæ ныллæууыд фæйнæрдæм. Мæ цæстытæ та атартæ сты. Уæддæр ма фæстаг тыхтæ бамбырд кодтон, фæрæт ма хъил бæргæ фæкодтон, фæлæ ма сæр разылди æмæ ницуал бамбæрстон, афтæмæй уæлгоммæ ахаудтæн зæххыл.

Мæхи куы æрæмбæрстон, уæд ма уæлхъус лæууыдысты дыууæйæ — иу урс халатджын сылгоймаг æмæ дзыцца — йæ цæстытæ фыркуыдæй ныррæсыдысты.

Фæстæдæр, бирæ фæстæдæр, куыд базыдтон, афтæмæй мæн фервæзын кодта нæ тутабæлас: уымæн йæ даргъ къалиутæ ахæм хæлбурцъ æмæ æхситт систой дымгæмæ, æмæ йæм нæ сыхæгты ус фæдисы фæцыд. Мæн афтæмæй куы фæдта, уæд дохтырмæ адугъ кодта. Стæй ма куыд рабæрæг и, афтæмæй тутайы лыстæг æмæ тасаг къалиу цыдæрхуызы стыхст ма цонджыхъулыл æмæ маргæйдзаг туг дарддæр нал бацыд. Къалиу йæхæдæг афтæ тынг не стыхстайд, æвæццæгæн. Куы ахаудтæн, уæд ма кæмдæр ма зонд æрцахста, æмæ йыл æй мæхæдæг æртыхтон.

Куыд уыди, цы уыди, уæддæр ма нæ тутабæлас фервæзын кодта.

ХАЙРÆДЖЫ АХХОС

Цардхъом æмæ Къодхор æмгæрттæ уыдысты. Зонд æмæ 'гъдауæй фæйнае хуызæны уыдысты, афтæмæй кустæ та иумæ кодтой. Хæдзæрттæ чырызмæстæй сæрстой. Чъыраей сæ цагътой. Къодхор-иу изæры йе 'мбæлттæм атагъд кодта, йе 'мбæлттæ уырнæджытæ уыдысты æмæ-иу семæ æмбырдты бадти.

Иубон та сæ куысты уæлхъус балæууыдысты. Цардхъом ныггуыбыр кодта æмæ къулы рæбын цæгъды чъыраей. Уæд Къодхор, къулыл цы æфсæйнаг хъил уыд, ууыл ахæцыд, ахæцыд ыл æмæ йæ Цардхъомыл куы афæлдахид. Цардхъомæн йæ рахиз къах æфсæйнаджы бын фæци, йæхæдæг уæлгоммæ ахауд. Хъæр кæны Къодхормæ:

— Схæц æфсæйнагыл, мæ къах йæ быны фæци — нæ йæ уыныс?!

Къæдхор æфсæйнагыл схæцы æмæ та йæ фæстæмæ æрæппары.

Цардхъомæн йæ цæстытæ тартæ кæнын байдыдтой, йæ сурхид акалд. Йæ къахыл рахæцы, фæлæ та йыл уæдмæ Къодхор æрæппары æфсæйнаг.

Уæд йæ галиу къах ныббыцау кодта æфсæйнагмæ, анцад ыл йæ фæстаг тыхтæй æмæ йæ рахиз къах раласта æфсæйнаджы бынæй. Æрæджиу фæрсы Къодхоры:

— Цы дын кодтон, цæуыл мæ мардтай?

— Мæ аххос дзы ницы уыди, хайрæджы аххос уыди.

— Куыд уыди хайрæджы аххос?!

— Куыд, куы, дзæбæх. Æз-иу схæцыдтæн æфсæйнагыл, дæхæдæг дæр-иу мæ куы федтай, стæй та-иу æй фæстæмæ æрæппæрстон.

— Цæмæ ма-иу æй æрæппæрстай фæстæмæ? Мæ уд рагъæнмæ хизинаг куы фæци!

— Хайрæг нæ уагъта, цæмæй йыл иуварс ахæцыдаин, уый. Бирæ йыл хæцыдаин гуыбыраей, уый та мæ бон нæ уыд æмæ та-иу æй æрæппæрстон фæстæмæ.

— Æппаргæ дæр мыл æй ды ракодтай.

— Æз — нæ. Мæ фæнд нæ уыди уый. Хайрæджы фæнд уыди.

— Кæм и уыцы хайрæг, цы мыл æй бафтыдта? — йæ маст нал урæдта Цардхъом.

Къодхор бахудти.

— Кæм, дам, и уыцы хæйрæг! Йæ мидæг ис, йæ мидæг алкæмæн дæр йæ хæйрæг. Дæуæн дæр дæ мидæг и, мæнæн дæр. Стæй иннæ адæмæй дæр алкæмæн дæр йæ мидæг и йæ хæйрæг.

Цардхъом æм уæлæмæ касти æмæ хъуыды кодта: ау, уæдæ адæм иууылдæр хæйрæджджынтæ сты? Æмæ, дунейыл фыдбылызæй цы цæуы, уый хæйрæджыты аххос у?!

ТЫМБЫЛ ОБАУ

Иухатт куы уыди, уæд Санаты Сем Хуссар Ирыстонмæ афтыд — уым ын æрвадæлтæ царди. Фысымтæ йыл тынг фæцин кодтой — фыс аргæвстой, сыхбæсты бамбырд кодтой æмæ минасы фынгыл бирæ фæбадтысты.

Бадт йæ кæронмæ куы фæцæйхæццæ кодта, уæд лæгтæй иу дзуры:

— Ирон адæммæ дæуæй зондджындæр нæй, Сем, дæ зонды кой кæнынц Цæгатæй Хуссармæ, æмæ нын исты хабар куы раæнис, уæд хорз уайд. Иттæг зæрдæбынæй дæм байхъусиккам.

Сем фынгыл дæлæмæ акаст, уæлæмæ йыл æрбакаст — дзура сын исты æмæ сын цы дзура?

Уæд фынгыл бадджытæй иу йæхиуыл схæцыд, йæ цыбырмау боцъомæ йæ æрмттæ схаста, æруæгътытæ йыл сæ кодта æмæ райдыдта дзурын:

— Абон ацы лæг мах фервæзын кодта фыдбылызæй Цыггæлимæ, афтæмæй мах, Сем у, уый зонгæ дæр нæ кодтам, уынгæ дæр æй фыццаг хатт фæкодтам.

Бадты адæм аздæхтысты дзурагмæ. Уæд æм, Семмæ чи бахатыд, исты, дам, нын радзур, зæгъгæ, уыцы лæг дзуры:

— Æмæ та цы фыдбылызы бахаудыстут, Годзела Цыггæлимæ? Бон-изæрмæ уæ загъд-заманайы къуди никуы аскъуыйы. Захъайы хæрджытæй уæлдай уæ иу фæсыдз кæнын нæ зоны. Афтæмæй нын нæ фос дæр фесафдыстут, уæхиуыл дæр исты знаггад æрцæудзæн.

Годзела та йæ къухтæ йæ боцъойыл æруагъта.

— Абон нæ ног дарæнмæ куыддæр баскъæрдтам Цыггæлимæ, афтæ мæ куыдз чи у, мæ Бындар, уый нæ ног бынат сгарыныл сси — уый йæ туджы ис куыдзæн. Афтæмæй иуафон ныгуылæнырдæм ацыд, здæхгæ та æрбакодта скæсæнырдыгæй.

Æз кæсын Бындармæ, йæ бындар фæуа, æмæ дис кæнын — куыд хъуамæ æрбаздæхтаид ныгуылæнырдыгæй, цæугæ скæсæнырдæм куы акодта, уæд?

Уæд дын мыл Цыггæл йæхи ма сцæгъда, дедде, дам, æй нæ федтай, уый йеддæмæ, дам, уый гæнæн куыд ис?! Бындар, дам, ацыди ныгуылæнырдæм æмæ, дам, цæугæ дæр æрбакодта ныгуылæнырдыгæй. Афтамæй нæ ныхас загъдмæ асайдта. Мæнæ нæ уазæг нæ уыди, уæд нын кæрæдзийы тæртæм бавналыны йеддæмæ Хуыцау хос нæ загъта.

— Акæсæд-ма сæм исчи, кæддæра æнæ сæрымагъз митæ не сты сæ митæ! — рамæсты та хистæр лæг.

Æмæ уæд Сем баздæхти лæгмæ, «исты нын радзур» æм чи бахатыд, уымæ.

— Адоны аххос нæ уыди. Афтæ нæ уыди адоны аххос, æмæ сæ ног бынат, кæм æрæнцадысты, уый тымбыл уыди, ома, обау уыдис, уый нæма зыдтой. Æз сæ, цæмæй йæ базыдтаиккой, уый тыххæй фæйнæрдæм арвыстон — сæ иуы скæсæнырдæм, сæ иннæйы ныгуылæнырдæм. Стæй сын бафæдзæхстон, кæд искуы кæрæдзийыл амбæлой, уæд кæрæдзийы фæрсты ахизæнт, мацы сдзурæнт кæрæдзимæ. Мæхæдæг фыстæ хъахъхъæнæг скодтон мæхи. Хур дыууæ бæндæны бæрц суадаид, куы ацыдысты, уæдæй æмæ мæм дала æрбазындысты фæйнæрдыгæй. Æрбахæццæ сты мæ цурмæ. Æз сын сæ кæрæдзийы къухтæ райсын кодтон фидыды нысанæн, стæй сæм дзурын:

— Куыдз зонджын фосы мыггаг у, хатт адæймагæй дæр зондджындæр разыны, æмæ уый рох кæнын нæ хъæуы. Кæсут, Бындар кæй хонут, уый сымахæй раздæр бацархайдта, кæм æрбынат кодтат, уыцы бынат базоныныл.

— Мах ын фæйнæ фысы лæвæрдтам, — загъта Годзела, — фæлæ нын сæ нæ бакуымдта. Уæхицæн, дам, хæлар уæнт.

Уæд фынджы хистæр сæрмагонд сидт рауагъта Семы æрхъуыдыйы тыххæй.

1996

ТУТАБÆЛАС

Мæ фыд æххæст йæхи æмбарынхъом дæр нæма уыд, афтæ, дам, йæ фыд ралыгъд Комрæбынæй Сæуæхсиды хъæумæ. Иннæ хъæукæттау уый дæр ныууагъта йæ фыдæлты уазæг, йæ чыр-дурын

хæдзар, фæлæ, кæрты цы æрыгон тутабæлас уыд, уый ныууа-
дзын йæ зæрдæ нæ загъта. Бахъавыд æмæ йæ, йæ уидæгтæ
сыджытæмбæрзт куыд уыдаиккой, афтæ скъахта, дзæбæх æй
батыхта бызгъуырты. Багалæгыл дæр æй нал баппæрста, йæ
уидæгтæ уæрдонæ уыгъдæй куы сбæгънæг уыдаиккой, уымæй
йын тарст æмæ йæ иу хъæуæй иннæмæ йе 'ккой фæхаста. Кæрты
йæ ныссагъта. Хæрззылд, донæфсæст бæлас сыфтæр рафтыд-
та, тагъд тыллæг дæр радта.

Ирон адæмæн афтæ баззад æмæ кæрты алыварс æмбонд нæ
арæзтой. Уый нæ фыдæлтæм нымад уыд чъындыдзинадыл, цард-
иппæрддзинадыл. Æмæ нæ кæрты уæгъдибарæй лекка кодтой
фос. Нæ дыргъбæлæстыл сæхи хафтой хуыйæ-стурæй, фæлæ
тутайæн ницы батых кодтой. Абон дæр ма лæууыдаид æмæ
сæрыстырæй фæлгæсыдаид йæ алфамбылай.

Нæ тутабæлас мæнæн уæлдай зынаргъдæр уымæн фæцис,
æмæ уый уыди Залиханимæ нæ фембæлдтыты æвдисæн. Уый
бын фыццаг хатт загътон уыцы диссаджы дзырд — «уарзын
дæ». Уый бын фыццаг хатт нæ кæрæдзийы рустыл аныдзæвы-
дысты нæ былтæ. Йæ уæлæ-иу тутатæ хæрыны æфсон сбыры-
дыстæм æмæ нæ уарзæгой зæрдæты фæндиаг ныхас кодтам,
нæ фидæны царды тæрхæттæ хастам.

Йæ мады хо нæ хæрзсыхаг уыд æмæ нын уый алцæмæй дæр
нæ къух арæзта, йæ хъус нæм дардта, æнæгъдаудзинадæй нæ
хызта. Ууыл æй ардыдта мæ мад дæр.

Астæуккаг скъола каст куы фæдæн, уый хæдуæлвæд мæн
æфсадмæ акодтой. Цæссыгкæлгæ хицæн кодтам Залиханимæ, нæ
тутабæласы сыфæй ард бахордтам, куыд нæ мæлæт йеддæмæ
ницы фæхицæн кæндзæн æмæ цардæмбæлттæ бауыдзыстæм,
ууыл.

Гъе, фæлæ нын ныхыбардуæг йæ хорзæх нæ радта. Иу
рæстæджы дзы фыстæг нал истон. Стæй мæм æрæджиау йæ
мады хо куы ныффыссид; Залихан, дам, машинæйы бын фæци,
Залихан, дам, амарди. Цæугæ та районмæ фæцæйкодта посты
хайадмæ, цæмæй мæм уырдыгæй хуын рарвыстайд. Уыцы хуы-
ны чырыны уыдис нæ тутабæласæй йæхи тынд тутатæ дæр.

Мæнæн дуне сафтид и. Хур мыл нал каст. Æнæсæрфатæй
хаттæн. Æвæццæгæн, мæ мастæн нæ бафæрæзтаин, мæнæ ме
'мбæлттæ нæ уыдысты, уæд.

Мæ къах мæ хъæумæ нал бахаста. Тбилисмæ æрцыдтæн.

Уым кусын райдыдтон, фæсауонмæ та ахуыр кодтон. Цардтæн æмæ хаттæн Залиханы фæлгонцимæ, мæ мысинæгтимæ, мæ 'нкъард хъуыдытимæ.

Царды мидæг бирæ диссæгтæ æрцæуы, адæймаг кæуыл не 'ууæнды, ахæм диссæгтæ. Чи зоны, исчи нæ баууæнда ацы хабарыл дæр, фæлæ уый у, мæ царды æцæгæй чи 'рцыд, ахæм хабар.

Фыны мæ гом рудзынджы тарвазыл абадт сауцъиу æмæ мæм цъыбар-цъыбургæнгæ бадзырдта мидæмæ. «Æз дæм, Иртаг, фæзындтæн зын зæгъæн уацимæ, фæлæ йын æнæ зæгъгæ нæй. Дæ уарзон Залиханимæ уæ уарзты æвдисæн тутабæлас мæнæн та мæ æрвылазон ахстонуат уыди. Йæ цъупмæ хæстæг-иу арæзтон м' ахстон, уагътон дзы лæппынтæ. Хæринаг цух мæ никуы уагътат æмæ нæ тыхстæн, мæ ахстон, мæ хъæбултæ мын иудазыгдæр хъахъхъæдтат фыдбылызæй. Дæу æмæ Залиханау æнувыд уыдтæн æз дæр уыцы тутабæласыл. Ныр де 'фсымæр бавдæлд æмæ йæ йæ усы ардыдæй бындзарыл акалдта, базæронд, дам, нал, дам, бæззы æмæ, дам, уагъды бынат ахсы».

Фыны хабар хъалæй дæр мæ зæрдæйы баззади, мæ хъусты гуыр-гуыр кодтой сауцъиуы ныхæстæ. Куы нал фæрæзтон, уæд мæхи арæвдз кодтон æмæ ацыдтæн хъæумæ. Хъыгагæн, мæ фын раст рауад. Нæ тутабæласæн ма йæ бындзæфхад зынд æрмæстдæр. Мæ зæрдæ бауазалау æмæ ма йыл фæлдæхæгау мæхи æруагътон. Дзыцца мæ уыцы хуызæнæй куы ауыдта, уæд йæхимæ фæлæбурдта, стæй ныхъхъæр кодта сыхбæстæм: «Баххуыс мын кæнут! Мæ хæдзар хæлы!»

Æрæджиау мæ мады узæлæнтæй куы æрчъицыдтон, уæд исдуг мæхимæ рамæсты дæн, афтæ тæнзæрдæ кæй разындтæн, уый тыххæй, стæй мæхиуыл схæцыдтæн æмæ мæ мадыл мæхи баппæрстон.

— Дæхиуыл фæхæц, мæ хъæбул! Лæг дæ æмæ лæг хъуамæ фидардæр уа! Бæргæ йæ зыдтон, ацы зæронд бæласмæ дын цы зæрдæйы уаг уыдис, уый æмæ йæ цæсты гагуыйау хъахъхъæнгæ дæр кодтон. Йæ фыццаг рæгъæд гагатай-иу Залиханы ном ссардтон. Уæды онг-иу æм никай уагътон, фæлæ... уый де 'фсымæры усмæ цыдæр хардзау каст. Уыцы бон мæрддзыгой ауадтæн æмæ... Цард фæлтæргай у, мæ хъæбул, зæрæдтæ ацæуынц æмæ сын сæ бынат суинæгтæ бацахсынц. Уæртæ уым иу тала ис æмæ йын уый ныссадз дæхи къухтæй йæ бынаты. Æз

æм зилдзынæн, Залиханы номыл æй схъомыл кæндзынæн! — Мад мыл ысхæцыд æмæ мæ нæ хæдзары уæллаг тигъмæ скодта тутайы таламæ.

Уыцы тала абон у тыллæгдæттæг, фæлæ мæхæдæг хæдуд-хæдхалæй баззадтæн, мæ уарзаг зæрдæ мæ Залиханы фæлгонцы иувæрсты ахизын нæ бауагъта.

1985

УАРЗТЫ ТЫХ

Иртагæн йе 'рыгон бонтæ куыд атахтысты, уый зонгæ дæр нæ бакодта. Атахтысты йыл æнæ фарны хъуыддаг бакæнгæ, æнæ 'мкъайæ. Уæд уыдис, æмæ ахуырыл хæст уыд — райста уæлдæр ахуырад. Цалдæр азы бакуыста БАМ-ы, уырдыгæй æрбаздæхгæйæ хæдзар аразыныл фæцис, йæ ныййарджыты дæр, куыд фæзæгъынц, сæ къахыл слæууын кодта. Стæй та йе 'фсымæртæ! Иуы дæр сæ нæ ныууагъта æнæ уæлдæр ахуырад райстæ, бабæстон сæ кодта æмæ уый фæстæ йæхи цардмæ æркæсын дæр сфæнд кодта. Бæргæ йæ нæ фæндыд Залиханы фæлгонцы иувæрсты ахизын, фæлæ мады тæригъæдмæ кæсын нал уыд йæ бон. Бирæ хорз чызджытæ йын амындæуыд, йæхæдæг дæр бирæ кæмæдæрты фæцыд уынæг, фæлæ дзы йæ цæст никæуыл æрæвæрдта, æнæфау ын дзы иу дæр нæ разынд. Фауаг раууатмæ цæуы. Иртаг дæр йе 'мсæр, йе 'махастыл нал æмбæлд, æмæ уæд скарста йæ цардыбонтæ хæдудæй арвитын.

Гъе, фæлæ, бон цæуы æмæ йемæ фарн хæссы.. Хъысмæт ын йæ амондыл аргъæутты хисæрфæн асæрфта æмæ йæ райхъал кодта. Иуахæмы хъуыддаджы фæдыл æрæфтыд Н-ы горæтмæ. Иу изæр сфæнд кодта горæты уынгты иунæгæй тæзгъо кæнын, — йæхи аирхæфса! Йæ цæсты зул-иу бар-æнæбары дæр йæ разæй цæуæг кæнæ йæ фæрсты ахизæг сылгоймæгтырдæм сарæзта. Æмæ мæнæ диссаг... Тротуарыл цæугæйæ йæ цахæмдæр кæлæнгæнæг тых цавдур фестын кодта... Кæсы... уыны, æввахс æм кæны сылгоймаджы уæлтæмæйнаг æндæрг. Йæ цæстытæ аууæрста æмæ... йæ размæ æрбахæцца. Æрбахæцца, уæларвæй йæм æртахт йæ зæрдæйы, йæ сæнтты рагæй-æрæгмæ нывгондæй кæй фæхаста, уыцы фæлгонц.

Йæ разы февзæрд дзуары хуызæн чызг: сæгуытау рогай рахæссы йæ рæхснаг уæнгтæ, йæ уадулты туг æмæ 'хсыр иумæ хъазынц, хуры тынтæ фæстæмæ здахы цæсгом... Сызгъæринхуыз хъуымбыл

дзыккутæ дыбыдæй риуы ракъуыбыртыл æртасыдысты, æрхылдысты сыл æмæ суанг уæрагсæртæм æвзыдынц. Фæлмдзæстæй кæсæг цæстытæ цæсгом ноджы уынджындæр кæнынц, сæр доныхъазау æркъл кодта, афтæмæй ленк кæны размæ...

Уый уыд... Лæппу чызджы фæдыл дзæвгар-дзæвгар кæстæйæ баззад... Зæрдæйы уаз æнкъарæн æй йæ уæлныхты систа, йæ цæстæй цы уыдта, уый йæм фынфенæгау, аргъауы фехъусæгау каст уыцы уысм æмæ-иу, искуыдæй-искуыдмæ йæхи æрæмбарыны охыл, йæхимæ исты бадзырдта. Æрæджиау йе 'муд куы 'рцыд, уæд йæ тыхтæ æрæмбырд кодта, зæрдæйы тыхстдзинад фæсырдта, æмæ, йæ кар ницæмæ æрдаргæйæ, чызджы фæстæ фæраст. Бирæ джитæнты фæстæ йæм уæздан æвзагæй æфсæрмхуызæй сдзырдта æмæ йемæ базонгæ. Чызг ын бамбарын кодта йæ уавæр. Æргом ын загъта, театралон институтмæ йын йæ фыдцъылызы тыххæй йæ гæххæттытæ кæй нæ айстой, уый.

— Ау, уæдæ ма уый цахæм зæддон уыдзæн, дæ хуызæн зæдæн бадæн кæм нæй, уый? — дисгæнгæ дзырдта Иртаг чызджы æнæлаз уæнгтæм, йæ æфсæрмдзаст цæсгоммæ кæстæйæ.

— Æвæццæгæн, хæрзконд æмæ хæрзуынд нæ дæн, æндæра...

— Уый ма зæгъ! Афтæ ма дзур... Уый зæгъæн нæй зæдты бардуагæй! Дæ уынд æмæ кондæй зæдтыл дæр уæлахиз куы кæны!..

— Æммыст исæг къамисы сæрдар ды фæуыдаис!

... Æмæ æцæг ссис Иртаг æнæхъæн къамис йæхæдæг — цардæмбалæй исæг къамис. Цалдæр боны фембæлдтыты фæстæ чызгæй дзуапп райста, цардæмбалæн æй кæй нæ фаудта, уый фæдыл, æрмæст ма йæ тыхсын кæны йæ ахуыр æмæ йæ ный-йарджыты зонд...

Цæуыл фæуыдзæн сæ хъуыддаг, уый Уастырджийы быгъдуан фæуæд, фæлæ рабæрæг: уыцы зæдæнгас чызг Иртагмæ ус курыны монц, хæдзар скæныны фæнд раздæхта!

Сæйрагдæр уый у!

Уастæн, зæддоны фæбадæд уарзты тых!

1982

АМЫРАН

Кавказы хæхтæ сæрдыгон алæмæты рæсугъд вæййынц. Иухатт гыццыл лæппуйæ нæ тутабаласы цъупмæ куы сбырыдтæн æмæ сæм уырдыгæй куы акастæн, уæд сæ цыма хуры

тын цъæх хъæдабæйæ сфæлыста, афтæ нывæфтыдæй зындысты. Хицæн рæтты та къæдзæхты тæссар фæхстыл урс мигъты æнæпырд цъуппытæ нынныхстысты æмæ æнцад-æнцойæ ныхъхъуыстой Лехурадоны цъæхснаг зарæгмæ.

Ацы нывтæй мæ зæрдæ афтæ барухс, æмæ мæ бæласæй æрхизын нал фæндыд. Фыццаг хатт уæд бамбæрстон, адæймаг æрдзы хъаруйæ кæй цæры, уый.

Иуахæмы афынæй дæн, æмæ мæ цæстытыл ауад ахæм ныв: Мæнæ Кавказы къæдзæхтыл æфсæн рæхысæй баст Амыран, йæ игæры туг кæлы æмæ мæ рæзты леуахи кæны. Уалынмæ уæлæ сау цæргæс æртæхы. Мæнæн мæ къухы стыр сау хъама фестад. Хъама дард фæхастон æмæ йын дзы йæ сæр атæхын кодтон цæргæсæн, мæхæдæг Амыраныл ныттыхстæн.

— Бузныг, мæ чысыл æфсымæр! Дæ хуызæттæ цы адæмæй цæуы, уымæн сæфæн нæй, — сдзырдта мæм Амыран лæгъз хъæлæсæй.

Æз фехъал дæн æмæ уынын: бæласæн зæхмæ æввахс цы къалиутæ уыди, уыдоныл цæхгæрмæ хуыссын. Цы бамбарын ма мын æй хъуыд — бæласы уæллаг къалиутæй рахаудтæн æмæ мæ бинаг къалиутæ зæхмæ не 'руагътой.

Уыцы бонæй фæстæмæ нæ тутабæласы ноджы фылдæр бауарзтон, æмæ, кæмдæриддæр уыдаин, æдзух дæр æй мæ зæрдыл дардтон.

07.08.04

СУСÆГ ЦÆССЫГТÆ

Тбилисы метройы кæрæдзийы фæдыл ныххал сты æрвгъуыз вагæттæ æмæ гыбаргыбургæнгæ згъордтой иу станцæй иннæмæ. Вагæттæй иуы бандоныл йæхи фæстæуæз ауагъта, йæ царды æмбис фæсте кæмæн аздад, ахæм нæлгоймаг. Куыд бады, уымæ гæсгæ афтæ зыны — кæмдæр фегæр и, фæлæ йын, йæ сабыр зæрдæмæдзæутæ цæсгоммæ чи бакæса, уый зæгъдзæн — уадз æмæ аназ! Метройы кусджытæ, æвæццæгæн, сæ къух ауыгътой — ницы фæдтой, кæнæ та йæм сæ цæсгом нæ бахъæцыд, кæй анызта, уый йын йæ цæстмæ бадарын. Æмæ ныр цæуы 'мæ цæуы иу станцæй иннæмæ.

Йæ цæстæнгас у кæдæмдæр дард арæзт. Йæ дыууæ цæсты иу ранмæ ныццарæзта, фæлæ сыл сылæг мигъ кæй бадти, уымæ гæсгæ сæ уынгæ ницы кодта. Йæ алыварс цы змæлд уыд, уымæй

дæр ницы иста йæ удмæ — йæхи сагъæстæ йын фагæй фылдæр уыдысты, æмæ рæстæгæй-рæстæгмæ йæ дыууæ цæстыл цы фæйна цæссыджы æртахы фæзыны, уыдон æнæ бафиппайгæйæ æрхауынц йæ тæрттыл.

Йæ ныхмæ цы нæлгоймаг бады, уый йæм кæсы æмæ кæсы. Раст ма дзы байрох и, хизын æй кæй хъуыди, уый, дæр.

— Кæройнаг æрлæууæн! — хъуысы хъæрæй. — Курæг уæ стæм, æмæ вагон ссæрибар кæнут.

Уыцы ныхæсты фæстæ поезд йæ цыд æрсабыр кодта, стæй æрлæууыд, рухс лæсæнтæ кæм кодта, ахæм перроны.

— Поезд дарддæр нал цæуы, — дзуры йæм йæ ныхмæ бадæг. — Ахизын нæ хъæуы ам.

Бæлццон, цыма хъал раци, уый змæлд бакодта, йæ цæстытæ асарфта, фестад æмæ æддæмæ цæуыныл фæци. Æнæзонгæ лæг дæр йæ фæстæ рахызт.

— Хатыр бакæн, — лæг цæхгæрмæ иннæ перронмæ куы фæрæст, уæд æй фæурæдта, — фæлæ дæ цыма кæцæйдæр зонын...

Лæг æм фæрсмæ иу каст æрбакодта — афтæ куыд фæндыйы каст.

— Цыма дæ никуы фæдтон.

— Æфсады нæ уыдтæ?

— Уыдтæн.

— Кæм службæ кодтай?

— Уралы, — ацы хатт æм комкоммæ бакаст.

— Дæ ном цы хуыйны?

— Иртаг. Дæ ном та?

— Хазби.

— Хазби!

— Иртаг!

Кæрæдзимæ фæлæбурдтой дыууæ нæлгоймаджы æмæ ныхъ-хъæбыс кодтой кæрæдзийы.

Хазбийæн — йæ фыд гуырджийаг, йæ мад — ирон. Иртаг æй хъазгæйæ гуырджийаг ирон хуыдта. Дзургæ дæр-иу иронау кодта йемæ.

Гыццыл раздæр, вагоны ма ныхæй-ныхмæ куы бадтысты, уæд æм цымыдис æвзæрди — уæдæ чи уа ацы зонгæ-æнæзонгæ нæлгоймаг? Ныр та йын йæ цæссыгтыл дис кодта: цæй фæдыл уыдаиккой уыцы цæссыгтæ — уыцы тымбылтæй-иу куы ратылдысты цæстытæй æмæ-иу уыцы уæззауæй йæ пиджакы тæрттæм куы 'рхаудысты, уæд?

Уадæ! Цард хур, уæлдæф æмæ донæй у. Дон та цæссыг йеддæмæ ницы у. Бирæ цæссыгтæ куы баиу веййынц, уæд сæ рауайы дон. Бæласæн йæ фарсы фæрæт куы ныссадзæм, уæд йæ цæссыгтæй сдзæбæх кæны йæ хъæдгом. Уадæ арв дæр истæуыл куы смæсты веййы, уæд гуыр-гуыр кæнын райдайы æмæ нæ банцайы, цалынмæ ставд цæссыгтæ нæ ныккалы зæххыл, уæдмæ. Уыцы рæстæджы уæлдæф та йæхи фæнайы уыцы сыгъдæг цæссыгты, ныссыгъдæг веййы, афтæ сыгъдæг свеййы, æмæ дзы дуне фæзыны. Æмæ цард фæйнæрдæм цæуынтæ байдайы. Зæхх та цадæггай ныхъуыры æмæ ныхъуыры арвы цæссыгтæ. Уыдонæй, уыцы æрвон цæссыгтæй, хъомысджындæр кæны зæхх, æмæ стæй уыцы хъомысæй равзæры хъарм, цæрæг удæн дæр æмæ зайæг халæн дæр удхос чи у, ахæм хъарм...

Фæрсæй-фæрстæм цыдысты æмæ сабыр ныхас кодтой. Æмæ уæд сæ цæстытæ æрхæцыдысты, уартæ бæлæсты бын, цыма изæрмилтæ уыд, уыйау аууон кæм бадт, уым, цалдæр лæппуйы æртымбыл сты иу ацæргæ лæгыл — чи йæм сæ куыд æххæсти, афтæ йæ цавтой, чи тымбыл къухæй, чи — къахæй.

Лæг — фæстæдæр куыд рабæрæг, афтæмæй, йæ службæ чи ныууагъта, ахæм афицер — лæппуты цæвгæ нæ кодта, фæлæ-иу сæ кæй рацахста, уый-иу иуварс акъуырдат пуртийау. Уалынмæ, иннæтæй стырдæр чи уыди, уый къухы кард куы ферттивид! Фæстæты фæхъуызы, хъуамæ лæджы чъылдымырдыгæй ныццæва кардæй. Иртаг 'мæ Хазби уый федтой, цы! Сæхи аппæрстой размæ. Куыддæр бахæццæ сты бæлæсты бынмæ, афтæ Хазби йæ хъæдын къахæй хæрдмæ сцафта къулбадæг лæппуйы къух, æмæ йæ кард иуварс атаhti. Уæдмæ сæ уæлхъус фæлæууыд милицæйы машина. Лæппутæ лидзынмæ фесты, милиционертæ сæ фæсте асырдтой.

Лæг арфæ ракодта Иртаг æмæ Хазбийæн, йæ къухмæрзæн систа æмæ дзы йæ ныхы туг асæрф-асæрф кодта. Хазби йæ цуры лæууыд, Иртаг телефонæй адзырдта дохтыртæм.

Хазбийы бинонтæ уыдысты хъæуы, фæлæ къуымтæ уыдысты хæрзæфснайд æмæ сыгъдæг.

Иртаг хæргæ нæ бакодта. Иу агуывзæ арахъхъ банызта æмæ уайтагъд йæ хуыр-хуыр ссыди.

Хазбийыл хуыссæг нæ хæцыд. Бадти, комкоммæ касти Ир-тагмæ, æмæ йæ цæстытыл уадысты сæ службæйы бонтæ...

Уæд кæцæйдæр здæхтысты иумæ. Æрдæг фæндагыл сæ машина фехæлд. Цас ыл фæцархайдтой — нæй, нал скуыста.

Тымыгъ сыстад, уайтагъд хъæпæны бын фæци машина. Дыууæ бонь хор æмæ доны хъæстæ нæ фесты. Æртыккаг бон дымгæ йæ ниуынаей фенцад. Бирæ фæрахъуыды-бахъуыдыйы фæстæ загътой: цæуын хъæуы, цалынмæ ма сæ бон цæуын у, уæдмæ. Араст сты. Цас сын бантыстаид уыцы арф миты лæгæрдын — уалынмæ Хазби цыдæр арф дзыхъхъы аирвæзти. Иртаг æм ныббырыд. Хазбийæн йæ сæры туг калд. Иртаг йæ мидæггаг хæдонны дыс раскъуыдта æмæ йын дзы йæ сæры цæф бабаста. Стæй йæ йе 'ккойы скодта, фæлæ йæ куыд схæсса уæләмæ, кæд æмæ дзыхъхъы къултæ цæхгæр хæрд уыдысты, уæд... Уæддæр бирæ фæфыдæбон кодта, фæлæ бынтон дзæгъæлы. Иу рæстæджы йæхи æрæмбæрста Хазби æмæ йæм дзуры:

— Ацу ды. Искæйтимæ мæм рацæудзынæ...

— Нæ, Хазби, æз афтæ нæ бакæндзынæн. Фæлæ ды фидар лæуу, хъуамæ нæм исчи фæзына æххуысмæ... Уæвгæ сæм кæцæй хъуамæ æрцæуа æххуыс, тайгаы æнакæрон хъæды цы дыууæ æрдæгмард салдаты дзыназы, уыдонмæ!

Æхсæвы уазал фæфыддæр Иртаг æй æмбæрста — æнцад куы бада, уæд сын æнæ ныссæлгæ нæй, æмæ ма йæм цы æнæбары тых уыд, уымæй архайдта — куы уæләмæ бырын фæлвæрдта, куы Хазбийы буар æууæрста.

Æрæджиау кæддæр æрбарухс. Ныр Иртаг дæр уыди бынтон æвæрæз, хуыссæг æй йæхимæ 'лвæста, æмæ ма тыхтæфыдтæй урæдта йæхи — ма бафынаей уа. Хазби уæдмæ бынтондæр ницуал æмбæрста, цæрдтæй мæрдтæм аввахсдæр.

Иртаг хуыссыд уæлгоммæ. Уалынджы йæ цæстытæ æрхæцыдысты æнахуыр стыр цъыр-цъырагыл. Уый зылди сæ сæрмæ ныллæгæй-нæллæгдæргæнгæ æмæ стырæй стырдæр кодта...

Госпитæләй Хазби рацыд лæдзджытыл — йæ къах ын лыг кæнын бахъуыд. Иртагæн æнцондæр рауади йæ хъуыддаг — æрмæст ын йæ галиу къахы дыууæ æнгуылдзы ахауын кодтой.

Райсом раджы райхъал ис Иртаг. Рудзынджы æдде ма уыди талынг, фæлæ сæумæйы дыдзы рухсмæ дзæбæх уыдта, Хазби ма куыд адджын фынæй кодта, уый.

Фæсаходæн ын афтæ:

— Дысон дæ истæмæйты бафæрсон, уый мæ къухы нал бафтыд. Ныр мын ракæн дæ хабæрттæ.

— Нæ, дæхæдæг уал мын ракæн дæ хабæрттæ. Стæй æз дæр ам уыдзынæн.

Æмæ Иртаг райдыдта:

— Æфсадæй куы æрыздæхтæн, уæд афæнд кодтон — ног арæзтæдтæй искуыдæм фæцæуын. Ацыдтæн Сыбырмæ. Уым базыдтон иу ирон лæппуйы. Кæрæдзийæ нал хицæн кодтам. Кусгæ дæр — иумæ, нæ изæртæ дæр — иумæ æрвыстам: ныхæстæ-иу кодтам, нæ зонгæтæ-нæ хæстæджыты мысыдыстæм. Уалынмæ дын иу уырыссаг чызг нæ куыстуаты куы бамидæг уайд. Инженер. Ам каст фæци институт, æмæ йæ уырдам арвыстой кусынмæ. Ныр кæд зæд никуы федтай, уæд уыцы чызгмæ бакæс. Уайтагъд лæппутæ йæ алыварс зилдус систой. А ме 'мбал дæр — йæ ном Тæкка хуынди — уæззау улæфтытæ кæнын байдыдта. Фæлæ дзæгъæлы уыдысты йæ улæфтытæ — чызг уый равзæрста, Тæккайы. Чындзæхсæв нызылдтой. Ирон чындзæхсæв. Мæхæдæг — къухылхæцæг, уæдæ цы. Сæ цинæн кæрон нæ уыди. Фидаугæ дæр тынг кодтой иумæ. Куы-иу рацæйцыдысты, уæд-иу уынг сфидыдта, цæуджытæ-иу сæм кæстæйæ баззадысты. Фæлæ æрцыди, æппындæр æрцæуыны æнхъæл кæмæн ничи уыд, ахæм фыдбылыз: Гулия — афтæ хуынди йæ ном чызгæн — арын нæ бафæрæзта. Сывæллоны йын йæ фарсæй систой, лæппу, æнæхъæн фондз килæйы гыццыл хъуаг, фæлæ йæхæдæг бабын и...

Тæкка фæзæрдæхæлд, адамы хъæр æм нал хъуысти. Нуæзтæй йын бафсис нал уыд. Мæнæ йæ цыма ивгæ бачынди. Афтæмæй иубон куы уыди, уæд йæхи машинæйы ныппырх. Æз ын йæ лæппуимæ нæхимæ æрфардæг дæн. Схъомыл æй кодтон. Йæ фыдæй зæхмæ мур не 'руагъта — бæрзонд æмæ рæсугъд. Знон æй æфсадмæ афæндараст кодтам. Уым кæимæдæрты ресторанмæ фездæхтыстæм, æмæ мын дзы æгæр антыст, æвæццæгæн. Дæу дæр уымæн нæ бафиппайдтон. Æнæуи дæр алы сагъæсты хай бадæн — цы уыдзæн мæ хъæбул, мæ сидзæр хъæбул? Бафæраздæн царды уæззау фæлварæнтæн? Худинаг никуы æруадздзæн йæ сæрмæ? Уый Хуыцау ма кæмæн зæгъæд. Фæлтау лæг лæгæй гыццыл фæцæрæд, цæйна фæлтау агадæй бирæ фæцæра...

ТУТАБÆЛАСЫ РÆГЪ

Иухатт Джеуæргуыбайы æрвитæн æхсæв мæ фыд нæ сыхæгты лæгты æрхуыдта.

Бадтысты, минас кодтой.

Мах-иу Джеуæргуыбамае тынг цæттæ кодтам нæхи — нæ мигæнæнтæ-иу нын нæ фаг кодтой нæ бæгæнытæ 'мæ нæ арахъхытæн, æмæ-иу сыхæгтæй дæр дзаггарз никæмæуал ныууагътам, æрхастам-иу сæ. Нæ рынчын мад-иу нал фæрæзта, бафæллад-иу. Фыд та парахат фынгтæ уарзта æмæ-иу хæсты бын фæци. Хæс ын алчидæр лæвæрдта, уымæн æмæ йæ зыдтой — æнæмæнг сын сæ бафиддзæн æмгъуыдмæ.

Иууылдæр сидгытæ куы фесты, æмæ фынг куы райхæлд, уæд фыд дурын æмæ сыкъаймæ уазджыты разæй фæци. Кæртыдуарыл сæ æрурæдта:

— Къæсары Уастырджыйы хорзæх уæд! — дзуры хъæрæй мæ фыд. — Алчидæр уæ йæ къæсарыл дзæбæхæй куыд бахиза, уыцы амонд нын иунæг Хуыцауы цæст бауарзæд.

Банызтой фæйнафæйнайы уæдæ цы уыдаид.

Уæд та мæ фыд дурын ракъул кодта сыкъамæ.

— Уыдон та уын — мæ нуазæнтæ.

Уазджытæ схор-хор кодтой фæйнардыгæй:

— Цафон нуазæнтæ ма сты?!

— Куы дын банызтам дæ нуазæнтæ!

— Нæ мæгуыр хæдзæрттæм нæ ауадз!

Фыд сыкъа уæлиау систа æмæ лæгтæ фæсабырдæр сты.

— Уый хæдзары нуазæнтæ банызтат. Адон та уын — мæхи уыд нуазæнтæ.

Лæгтæ та базмæлыдысты, æвæццагæн сæм раст нæ каст дыккаг хатт нуазæнтæ исын. Фæлæ та фыд сыкъайыл уæлæмæ схæцыд.

— Фæйнахуызон ныхасы ма кæнут, мæ хорз сыхæгтæ. Ау, æмæ ма фæндагæй дæр куы раздæхынц нуазæны охыл, уæд сыхам мæ кæрты мæ нуазæнтæ куыд нæ бануаздзыстут! Афтæ сæ бануаздзыстут, афтæ!

Лæгтæй алчи йæхиуыл æддæмæ-æддæмæ хæцы. Фыд лæууы æмæ дзуры:

— Дардмæ цæмæн цæуæм? Мæнæ нæхи Гæби далае Къуымыхъæуы уыди уазæгуат. Фынгыл фæбадти, нуазæн ын ничи радта. Уый та лæггадгæнджытимæ дæр куы 'рбадид, фæлæ та — нæй, нуазæндæттæг та нæй ам дæр. Сыстад, уæдæ цы кодтаид! Йæ бæхыл сбадт æмæ рацыд. Далае Мосейыл бирæгъты бал цы тъæпæны æрæмбырд, уырдаæм куы 'рбахæцца, уæд æм хардзау куы 'ркæсид! Ау, — загъта йæхицæн, — дыууæ фынгыл фæбадтæн æмæ мæм иу нуазæн куыд ничи радта! Азылдта йæ бæхы æмæ фæстæмæ аздæхт.

Уым ма иу-цалдæр кæстæрæй агтæ æфснайдтой. Гæби сын йæ хъаст ракодта. Уыдон æм куыд нæ рахастайккой нуазæн!

Гæби сын ракуывта:

— Цардæй бафсæдут, мæнæ лæппутæ. Уæ уазæджыхай дæр уын Хуыцау макуы айсæд æмæ уæ æрхъуыдыйы фыдæй дæр куыд макуы мацы баззайа, уыцы амонд уæ уæд! Абоны бон та уæ зæрдыл бадарут.

Лæгтæ ницуал загътой, банызтой та йæ нуазæнтæ нæ фыдæн.

Уыдон куыд нуæзтой, афтæ уый та фæйнæрдæм ракæс-бакæс кæны — цæй тыххæй ма рауадза рæгъ! Æрæджиау йæ цæстытæ æрхæцыдысты нæ тутабæласыл, æмæ æрсабыр сты йæ цæстытæ.

Фыд сыкъа ногæй æрыдзаг кодта:

— Мæнæ ацы тутабæлас мæнæн у мæ хæдзары рахиз цæджындз — зымæг нæ хъарм дары, сæрд нæ 'ххормаг нæ уадзы, æнæуи та нæ кæрты фыдауц у — бакæсут-ма йæм! Нæ тутайы цæрæнбон!

Уый диссагæн дзуринаг фæци æнæхъæн комбæсты. Абон дæр ма йæ фæдзурынц:

— Тутабæласы рæгъ!

ТУТАЙЫ ЦÆССЫГТÆ

Иухатт нæм зымæг йæ тæккæ æмбисмæ куы бахæццæ, уæд суджы къæцæл нал уыди. Æнæарт хæдзары нæ гæв-гæв цыди гыццылæй-стырæй.

Нæ мад тынг сабыр адæймаг уыди, сабыр æмæ мадзура, фæлæ уæд йæхи нал баурæдта. Фыццаг бирæ фæкуыдта хъæрæй, стæй хæкъуырцц кæнын байдыдта, уый фæстæ фæрæт фелвæста фæсдуарæй æмæ дзы фыдмæ лæбурынтæ ма сиса!

— Ныр дын дæ гæккуырийы сæр атахын кæн ацы фæрæтæй, уæд дын хъæуид, гъе! Уыцы уæрдоны дзаг суг дæ хъахбай Анусийæн куы нæ баластаис, уæд гъеныр афтæ уазалы мæликой мæ сывæллæттæ? Бацу-ма, уынгтызад, æмæ бакæс, кæддæра цас суг и уыцы родтæмдзыды дуармæ! Уымæн бирæ дæ хуызæттæ и!

Нæ фыд æнæуи дæр суцца лæг уыди, ныр æм мад афтæ карзæй куы сдзырдта, уæд туг йæ сæрмæ ныццавта, йæ цæстытæ цæхæртæ акалдтой, йæ къухтæ атымбылтæ сты, афтæмæй йæхи ныццавта мадыл. Йæ загъд-замана йæм, чи зоны, афтæ нæ бахъардтайккой, фæлæ, Анусийæн бирæ уый хуызæттæ кæй ис, уый йын кæй загъта, уымæн нæ бабыхста.

Бынтондæр æй бинонты мæт нал уыди, æрмæст ын Ануси уæд, æндæр æй ничиуал хъуыди. Ныр мады къухтæй фæрæт раскæфта, мад уыцы цæхгæр риуыгъдæй ахауд. Мах, сывæллæттæ, мадыл амбырд стæм цъæхахстгæнгæ. Фыд, фæрæт йæ къухы, афтæмæй дуармæ йæхи аппæрста. Уæдмæ мады сыстын кодтам, бандоныл сбæдти, æз та рудзынгмæ бауадтæн — цы фæци, кæдæм атахти фыд æд фæрæт?!

Уый лæууыди кæрты астæу æмæ фæйнæрдæм сонт зылдытæ кодта, æвæццæгæн, суджы бæсты цы æрсæтта, ахæм исты агуырдта, фæлæ ахæмæй махмæ ницы уыди. Уæд фыд фæкоммæ нæ тутабæласмæ. Фæрæт хæрдмæ фæхаста, афтæмæй йæм бараст. Куыддæр æм бахæццæ, афтæ æппæты бынæй цы стыр къабуз уыд, мах-иу кæуыл æрцауынлдзæг стæм, уый тæккæ рæбын æй ныссагъта, стæй йыл ралæууыди цъыччытæ. Къабуз уайтагъд фæхицæн бæласæй æмæ зæххыл уæлгоммæ йæ тъæпп фæцыди.

Æз скуыдтон, фæлæ мæ кæуын æмбæхстон, мад мæ куыд нæ фехъуыстаид, афтæ. Мæ уæхсчытæ сæхимидæг рызтысты. Æмæ мæм уæд цыма кæцæйдæр нæ тутабæласы хъæлæс æрбайхъуыст æмæ йæм цыма æз хъусыныл фæдæн. Æмæ мæм хъуыст йæ сабыр, йæ сыбар-сыбургæнаг хъæлæс, уддзæф-иу ыл куы бамбæлд, уæд-иу мæм куыд хъуысти йæ сыбар-сыбур, афтæ. Æцæг ацы хатт фыдмæ арæзт уыд йæ ныхас:

— Цæв мæ, лыг мæ кæ, афтæ мын хъæуы! Æз, цæмæй дæ сывæллæттæ схъомыл уой, ууыл мæ уд хъарын, ды та мын мæ рахиз цонг алыг кодтай! Æмæ дын æз куы фæуон æндзæрст, уæд та ма цы кæндзынæ! Дæ фыд мæ ссæдз километры йе 'ккой фæхаста, ды та мын мæ цæнгтæ цæгъдыс?! Фæлтау иу бæлас куы схъомыл кодтаид дæ фыд дæ бæсты. Уæд уæм ныр суг уайд æмæ дæ мæгуыр сывæллæттæ уыцы уазалы нæ мæлиkkal.

Уыцы ныхæстæ куыд хъуыстон, афтæ мæхимæ ныккастæн æмæ, æдде цы цыдис, уый нал уыдтон. Стæй иу афон мæ цæстыл ауад — фыд йæ разы зонгуытыл лæууы нæ тутабæласæн. Йæ разы та нæ фæрæт хуыссы зæххыл тъæпæнæй. Æмæ мæм уæд та фыды ныхæстæ байдыдтой хъуысын кæцæйдæр:

— Ныббар мын. Бæлас ды нæ дæ, æз дæн бæлас. Ды уд дæ, æз та æнæуд бæлас дæн. Ныббар мын, ныббар..

Ныр мыл, уæд мæ фыдыл цас цыди, уымæй бирæ фылдæр цæуы, фæлæ мæ абон дæр нæ рох кæны уыцы бон.

ИРОН ФАРН

Уаты бадтæн æмæ цыдæртæ куыстон. Уыцы рæстæджы дуар чидæр æрбахоста, æмæ мæ хорз зонгæ æрбахызт мидæмæ. Кæрæдзийыл бацин кодтам, нæ ныхæстæ адаргъ сты. Куы цыдис, уæд йæ пиджачы мидæггаг дзыппæй систа цыппæрдыдагъгонд тетрады сыфтæ.

— Иртаг, мæнæ ацы фыстæгмæ æркæс, барæстытæ йæ кæн æмæ, кæд дæ бон у, уæд æй «Рæстдзинад»-ы рауадз. Уадз æмæ цæгатаг ирæттæ зоной, Гуырдызстоны цы ирæттæ царди, уыдон дæр сæ ирон фарныл фидар хæст кæй уыдысты.

Æз бакастæн фыстæг æмæ мæхицæн хæсыл банымадтон мæ зонгæйы курдиат сæххæст кæнын... «Гуырдызстоны Къаспы районы Къадисцкаройы хъæууон советмæ хауы авд хъæуы: Къодисцкаро, Рене, Нигоза, Чобалаур, Хъарапина, Сæрибар æмæ Задытыхъæу. Ацы авд хъæуæй фондз у сыгъдæг ирон, Къодисцкаро æмæ Чобалауры та фылдæр царынц гуырды.

1941 азы Хъарапинайы цардис ссæдз хæдзары. Уыдон Октябры революцийы агъоммæ ардæм фæлыгъдысты Хуссар Ирыстоны хъæутæй. Хæст куы райдыдта, уæд ацы хъæуæй акодтой æртæ æмæ ссæдз лæппуйы, сæ фылдæрæн бинонтæ дæр нæма уыд. Хæстæй ма æрыздæхтысты æрмæстдæр æртæйæ, ссæдзæй радтой сæ сæртæ фыдыуæзæджы сæрвæлтау, уыдон æхсæн фесты Тъехты Ладойы æртæ 'фсымæры: Датикъо, Миша æмæ Исакъо дæр.

Хæсты рæстæджы Къадисцкаройы хъæуы ирæттæ нæма цардис, уыдис сыгъдæг гуырдызæг хъæу сæдæ хæдзармæ 'ввахс. Ацы егъау хъæуæй хæстмæ ацыдис айдагъ æртæ лæджы æмæ æртæ дæр сæ хæдзæрттыл сæрæгасæй сæмбæлдысты.

Тъехты Ладо, йæ бинойнаг Женяимæ (Цæриан) схъомыл кодтой цыппар лæппуйы æмæ иу чызг. Хистæр лæппу агроном, дыккаг технолог-сæнгæнæг, æртыккаг — филолог-афицер, сæ хо сси медицинон хо. Се 'ппæты кæстæр æвæджихауы армдæсны.

Ладо æмæ Женяйы сывæллæттæ ахæм куыстуарзон, æгъдауджын рауадысты, æмæ авд хъæуы мидæг сæ ном хъуыст уыди, алы фынджы дæр сæрмагондæй сæ цæрæнбоны рæгъытæ уагътой. Ладо æмæ Женя дзæбæхæй æрæййæфтой сæ цоты цоты

дæр. Сты фараст: авд лæппуйы æмæ дыууæ чызджы. Чи сæ артист у, чи юрист, журналист, дохтыртæ...

Йæ кæрдзындæттон æмæ цингæнаджы æдде ма Женя уыди хорз хъарæггæнæг. Уый, дам, иу кæм бахъарæг кодта, уым-иу къултæй дæр цæссыг згъæлди. Куыд дзурынц, афтæмæй йæ сæр базыл никуы æрæвæрдта, афтæ-иу бадгæйæ арæдзæ-мæдзæ кодтаид æмæ та — йæ зилæнтæм.

Ладо фæцарди нæуæдз азæй фылдæр, Женя та стай азæй уæлæмæ. Æмæ ма, чи зоны, абон дæр цæриккой, Гуырдзыйы зæххыл Звиад йæ хъузонтимæ куы нæ фæзындаид, уæд. Нæ ныффæрæзтой сæ сыгъдæг удтæ уæды хъæддаг хъуыддæгтæн.

Хъарапинайы абон ис фæндзай хæдзары, фæлæ сæ сомбон бæрæг нæу...»

Фыстæгæй ницыдæр æппаргæ акодтон, ницыдæр æм æфтаугæ бакодтон.

ФÆРНДЖЫН НЫХАСМÆ НАЛ И ХЪУСÆГ

ЕСЕНИНÆН

Уыдтæ зæххыл «æнæнхъæлæджы уазæг».
Дæ цъæх цæстытæй стъалыты рухс худт.
Уырысы систа арвы онг дæ зарæг,
Поэзийæн ыснывонд кодтай уд.

Нæ дардтай мурмæ хин митæ, гадзрахат,
Уыди Парнасы урс цъупмæ дæ балц.
Дæ ныхас хъуысти зæрдæтæм зын сахат,
Паддзахмæ каст дæ къухæй фыст рæнхъ — арц.

Хæтаг гацдатæ, карз арахъхъ сæ фæстæ
Нæ асайдтой рæдыд фæндагыл дæу.
Дæ ныфс — мæсыг, нæ цудыдта фыдрæстæг.
Нæ рох кодтай уæ ныллæг хæдзар, хъæу.

Æмбæрстай хорз, — нæй а дунейы амонд,
Æцæг амонд мæрдтыбæсты дæр нæй,
Кæны тæрхон лæджы хъысмæтæн сау зонд,
Фæхуды йыл дæлимонау хъæрæй.

Æмæ фыстай: «Æз ацы зæхмæ 'рпыдтæн,
Цæмæй дзы тагъддæр ацæуон мæрдтæм».
Лæгау зынтæн, уæззау цæфтæн хъæпыдтæ,
Фæлæ дæ цард кæйдæр къухæй фæдæ...

Уæддæр хуыдтай Уырысы зæхх ныййарæг,
Уыдысты дын йæ бæрзытæ зынаргъ.
Нывæстай махæн, ног фæлтæртæн, зарæг,
Мæйдар æхсæвы басгуыхтæ цырагъ.

Цард ницы у, — дæхæдæг дæр æй загътай,
Уым хæрх — мæнг цин, хæрам хъуыддæгтæ, маст.
Уæддæр дзы ды поэты фарн ныууагътай,
Фæуæлахиз йæ фыдмитыл дæ уарэт.

* * *

Хъысмæт цъысым у, алидзæн дзы нæй, —
Йæ ныв фыст вæййы алкæмæн йæ ныхыл.
Уый саразы рæстылдзурæг мæнæй,
Куы та мын цъутта сæвæры мæ дзыхыл.

Цы йын кæнон? У йемæ хæцын зын,
Лæджы фæндонмæ, мара зæгъ, нæ хъусы.
Рынчынау хатт йæ сау митæй хъæрзын,
Нæ мæ уадзы йе цард уарзын, йе кусын.

Хъыцъыдæттæ мын бадары рæстæй,
Уæлиау мæ цæхæр тæразау сисы.
Фæмæлын æм уæззау дуджы мæстæй,
Фæлæ та ногæй бафтауы мæн дисы.

Йæ сусæг цинæн нал вæййы кæрон,
Мæ зарæгыл мын базыртæ ныссадзы.
Фæлæ та 'рцæуы сау рæстæг, фыдбон,
Мæ раст уды фыцгæ ызды ныттадзы.

Хъысмæт фæлынд у, баууæндæн ыл нæй.
Ис цин дæр, маст дæр арф æмбæхст йæ тыхы,
Уый саразы рæстылдзурæг мæнæй.
Куы та мын цъутта сæвæры мæ дзыхыл.

* * *

Фыдыуæзæг, зынаргъ мын у дæ дур дæр.
Дæ хъарм узæлдæй никуы уыдтæн цух.
Æнæ дæу царды ницы дæн æз мур дæр.
Фæхæрын ард дæ сау зæххæй æдзух.

Дæ фарнæй зæлы урс хæхты мæ зарæг,
 Йæ рæнхъыты — æхсæрдзæнты хъæлæс,
 Ды дæ мæнæн ысхæссæг мад — ныййарæг,
 Дæу аккаг дзырдтæ не ссардзынæн æз.

Мæ райгуырдæй мын абонмæ дæ удæй
 Сыгътай ныфсы, лæгдзинады цырагъ.
 Æз абалц кодтон дунемæ рæсугъдæй,
 Дæ фæрцы уыд æнцонхæссæн мæ уаргъ.

Æнкъарын ныр лæджы кары дæ зынтæ, —
 Къæдзæхфастау дыууæ дихæй цæрыс.
 Уыныс ма хатт, фынæй лæгау, хæрзфынтæ,
 Фæлæ мæстæй фыдтухæнты цæрыс.

Фыдгултæ дæм хæстмондагæй лæбурынц,
 Кæнынц гæппæлгай Иры зæхх сæхи.
 Фыдыбæстæй мæгуыр ирæтты сурынц,
 Æртыхсти ныл къæвдамигъау сæ хин!

Цæуынц цъыфкъахæй де стыр кад, дæ фарныл,
 Сырдтау сæ митæн нал зонынц кæрон.
 Хæлиу кæнынц сæ фыдракæндтæ дардыл,
 Нæ кæмттæй хъавынц саразын зындон.

Фæлæ сæ фæнд фæсыкк уыдзæн... Нæ бæстыл
 Сæ марг фыдæхæй нал аззайдзæн мур.
 Нæй фесафæн ирон лæгæн йæ хъæстæ,
 Кæсдзæн уæларвæй митæфцгуытæм хур.

ХÆМЫЦАТЫ РУТЕНÆН

*В этой жизни умирать не ново,
 Но и жить, конечно, не новей.*

С. Есенин

Уæлæуон цард, æргомай дын зæгъын:
 Æнæ мæн тæх мæ ингæнæн йæ сæрты.
 Мæн нал фæнды куыдзы цардæй цæрын,
 Дæ хъызæмæрттæй бафæллад мæ зæрдæ.

Æууæнк дæ дзырдыл къæсæрмæ дæр нæй,
 Фырмæнгард дæ, дæлгоммæ митыл — ахуыр.
 Ыскодтай хинæй хъазæнхъул мæнæй,
 Дæ фыдæхæй мæ уаз зарæг ныссабыр!

Æз кодтон хорз, дæллаг галау, мæ куыст,
 Кæйдæртау хиуыл н' ауæрстон зын сахат.
 Уæддæр мæ уд дæ сусæг цæфтæй рыст,
 Мæныл зыгъуыммæ Стыр Хуыцау дæр рахатт.

Нæ фæрæстмæ зын фæндæгтыл мæ балц.
 Æдæг рæстдзинад агуырдон дзæгъæлы.
 Ныссагътай-иу мæ рухс фæндты зынг арц.
 Æрвдæф бæласау баззадтæн дзæгъæлæй.

Æмæ хæрзбон! Ды нал æндавыс мæн.
 Рæвдау дæ цин, дæ узæлдæй æндæрты.
 Нæ радтай уарзт, зæххон амонд мæнæн,
 Æнæ мæн тæх мæ ингæнæн йæ сæрты.

* * *

Нæ къонайы хъарм зæрдæйы хæссын,
 Хъызт бон мæ хуры къæрттау тавы.
 Мæнæн у рагъмæ миты цæуын зын,
 Мæ фарсмæ уадтымыгъ ыскафы.

Уый хъавы фехсын сæрсæфæнмæ мæн,
 Мæ куырæт мын куыдзау рæдывы.
 Нæ мæсыг къуыппыл, кар лæджы хуызæн,
 Фæндагсар Уастырджимæ кувы.

Цæуын тыххæйты, разины мæ сæр,
 Рыст уæнгты судзгæ уазал хъары.
 Фæллад нæ зонын дымгæйау уæддæр,
 Мæ фæндаг митæфцæгмæ дарын.

Нæ уарзын æз уæззау балцы хъæрзын,
 Ныфсы цур карз зымæг цы давы?
 Нæ къонайы хъарм зæрдæйы хæссын,
 Хъызт бон мæ хуры къæрттау тавы.

НЫХАС МÆХИИМÆ

Мæнæйуый, зон, æнæууæнк у хъысмæт,
Лæгæн дæлимонау нæ бары.
Цæуыл кæныс гыццыл сабийау мæт, —
Æцæг ныфс бахъæуы зын кары.

Дæ балц ныссуйтæ, архайыс уæддæр
Цæуын дæ нысанмæ тыххæйты.
Бæрзонд æфцгуытыл разилы дæ сæр,
Фæкæлыс уазал дуртыл, къæйтыл.

Быхсыс зынтæн. Дызæрдыг фæнд дæм нæй,
Рыг фæндæгтыл æрвитыс бонтæ.
Æрыскъуыйы дыл урс хæхты сырд-зæй,
Лæбуры дæм лæгмар-уад сонтæй.

Бæрæг у, тагъд ыссардзынæ мæлæт,
Кæныс дзæгъæл хъуыдытæ кадыл.
Мæнæйуый, зон, æнæууæнк у хъысмæт,
Нæ цард æм никуы у нымады...

* * *

Кæны пæррæстытæ зæрватыкк.
Рæсыйы къалиутыл къуыпа,
Мæ уды нал аздади талынг.
Нæ хæхтыл — хурзæрины пъа.

Бæрзондæй хъал цъити æрттивы,
Сæтты цъæх их-фæзгъæртæ дон.
Йæ хуыз нæ диссаджы æрдз ивы.
Æрцыд хъызт зымагæн кæрон.

Тæппал фæрдыгæнгæс æртæхы
Æппындæр дымгæйы тас нæй.
Æваст æхситгæнгæ æртæхы,
Æррайау, нарæг коммæ зæй.

Йæ кой дæр уадтымыгъæн нал и.
 Пысыра каурæбын фæцъæх.
 Ызнæт Терк абухгæ ысхъал и.
 Фырцинæй базмæлыди зæхх.

Кæны пæррæстытæ зæрватыкк.
 Рæсыйы къалиутыл къуыпа.
 Мæ уды нал аздади талынг.
 Нæ хæхтыл — хурзæрины пъа.

АДЗАЛЫ РАЗМÆ

Мæ хо Тамарæйæн

Ныссагъта дæ æвирхъау низ йæ ныхтæ.
 Дæ хъару сойау бонæй-бонмæ тайы.
 Цырагъау царды мах тыххæй фæсыгътæ,
 Ныр дæ йæ фæдыл удхор адзал сайы.

Дæ цæстыты рухс — фарны рухс, фæхуыссы.
 Лæууæм æрхæндæг, хастхуызæй дæ цуры.
 Тыххæйты ма дæ уæззау хъæрзын хъуысы,
 Рæстмæ, æдæрсгæ нал арæхсыс дзурын.

Цы чындæуа? — нæй алидзæн хъысмæтæй, —
 Фыст у лæгæн йæ цардвæндаг йæ ныхыл.
 Кæныс ды карз зындудисæн фырмæтæй,
 Дæ хъуыды нал у раздæрау йæ тыхыл.

Дæ царды мæсыг ракъул ис, æркæлы,
 Æрцыд кæрон уæлæуыл бонтæн — хатыс.
 Уæддæр цыдæр ныфс сау низæй нæ мæлы, —
 Дæ зæрдæ ма Хуыцауы 'ххуысыл дарыс...

* * *

Тæрккъæвда комы фенцади æваст,
 Йæ цæссыг сыфтæртыл æрттивы!
 Сызгæрин хур бæрзонд арвæй ныккаст,
 Йæ бынмæ дымгæ мигътæ ссивы.

Уынгæг лæгæтæй раивылди дзуг,
Цъæх кæрдæгыл йæхицæн хизы.
Фæци, фæци та къæвдайæн йæ дуг,
Уæздан хæмыцырихи ризы.

Нæ хъæумæ худы Хъæдласæнæй рындз,
Ныгъуылынц хуры тынты рæгътæ.
Кæсы мæм афтæ: буц сабийау æрдз
Нæуæгæй райгуырди нæ хæхты.

* * *

Мæ цардæй æз мæхи марымæ 'рцыдтæн.
Мæнг амонд, уарзтæй базыдтон мæ бон.
Дзæвгар азты уæззау мастæн хъæцыдтæн,
Ныр алцæмæндæр ралæууыд кæрон.

Хъыцъыдæттæ мын нал дардзæни рæстæг,
Мæныл, мæ фæндтыл ауигъдзæни къух.
Мæнмæ адзал, ныллæг мигъау, æрхæстæг,
Мæ фæстæ зилы, аууонау, æдзух.

Фæстæмæ кæсын нал агуры зæрдæ,
Нæй разæй дæр, цæуыл æрхæца цæст.
Нымбæхстой адæм гамхудты сæ сæртæ,
Къæбæры мæт — сæ удты тыхст æрмæст.

Фæрнджын ныхасмæ нал баззади хъусæг,
Рæстылдзурæджы рахонынц сæрхъæн.
Æмæ цы кæнон ме 'ргом бæллиц сусæг? —
Æрдаргъ мæ сæрмæ ауындзæн — бæндæн...

* * *

Нæй адæймагæн алидзæн йæхицæй,
Фæлæ мæнмæ уый, мара зæгъ, нæ хъары.
Вæййын дæуæй мæ сонт хъуыдыты хицæн,
Мæ зæрдæ та дæ удварныл фæзары.

Бæййын лæгау кæйдæр уарзыныл разы,
 Мæ бæллиц риуы нал фæхæссын дурæй.
 Фæлæ фыццаг уарзт фæвзæры мæ разы,
 Зымæгон дæр мæ батавы йæ хурæй.

Æз абалц кæнын хъал горæттæм хохæй,
 Рæсугъдты уындæй ме 'нкъард уд фæрайы.
 Ныуадзын дард нæ ныллæг хæдзар рохæй,
 Фæлæ дæ хуыз мæ цæстытыл фæуайы.

Уыдтæн-иу хатт мæ хъуыры онг дæ мастæй,
 Сырдта мæ хин нæ рухс амондæй дарддæр.
 Фæлæ хуыздæр цы хæзна ис нæ уарзтæй?
 Æнæ уый цард мæнæн нæ кæны ад дæр.

Нæй адæймагæн алидзæн йæхицæй,
 Фæлæ мæнмæ уый, мара зæгъ, нæ хъары.
 Бæййын дæуæй мæ сонт хъуыдыты хицæн,
 Мæ зæрдæ та дæ удварныл фæзары.

* * *

Кæны мæ гыццыл къæс фынаей,
 Къуырмайау куыйты рæйд нæ хъусы.
 Кæсы йæм митæфцæгæй мæй,
 Сындæг йæ адджын фынтæ узы.

Йæ фарсмæ æрхы бамбæхст мигъ.
 Нæ зыны атагъа, тыгъд быдыр.
 Нæ кærты рох бæлас ныджджих,
 Нæ цæуы дысонау йæ зыр-зыр.

Фæлыгъди хъал дымгæ, фæхъус.
 Ныууасы уыг кæцæйдæр тары.
 Мæ уаты — сойдзырагъы рухс,
 Æддæмæ хид фæрссæгтæй хъары.

Мæн донау нал ахсы хуыссæг.
 Лæууы дæрддзæф ивгъуыд мæ пуры:
 Мæнæн фæсмонгæнгæ сындæг
 Мæ царды дард хабæрттæ дзуры...

* * *

Æз сæфтон рæстæг, доны къусау, уæгъды,
 Нæ дардтон азты тагъд тъæбæртмæ хъус.
 Дзæгъæлы хаттæн дард горæтты, хæхты,
 Цыма цæрдзынæн а зæххыл æнус.

Фæцалх-иу дæн дзæгъæлдзуйы фæндагыл,
 Нæ уыд мæ зæрдæ хъал бæллицтæй цух.
 Мæ балц нымæдтон рухс нысан-хъуыддагыл,
 Уыдтæн сæрибар, 'нæмаст лæг æдзух.

Нæ дуг мæм касти арвы бын тыгъд быдыр,
 Цыма дзы нæй уæззау сагъæстæ, мæт.
 Нæ зыдтон æз, у ацы цард хæрзцыбыр,
 Лæууы йæ уæлхъус, аууонау, мæлæт.

Æмæ-иу хъултау хъазыдтæн мæ бонтæй,
 Уыди мын дуне диссаг аргъау, фын.
 Ныр бадзын кæрты къодахыл зæрондæй,
 Мæ сæфт рæстæгмæ хастхуызæй кæсын...

* * *

Ныххойы рудзынг хохаг дымгæ сонтæй.
 Кæны тæрсæгау хъæугæрон нæ къæс.
 Ныджджих уырдыгмæ рох мæсыг бæрзондæй.
 Мæ мидхъуыдыты аныгъуылдтæн æз.

Фæззыгон уазал ме стад уæнгты хизы.
 Æнкъард фæндагау асæст бон ныддаргъ.
 Бæгънæг хъæд фахсыл, тарст сидзæрау, ризы
 Æвæры зымæг къуылдымтыл йæ уаргъ.

Къæдз-мæдзы хъавгæ доны таг æккуырсы,
 Йæ былгæрæттæ ранæй-рæтты — их.
 Бæрæг у: тымыгъ цъупп хæхтæй æрбырсы,
 Тæры йæ разæй комнарæгмæ мигъ.

Нæ кæсы зымæг — карз зымæг æнхъæлмæ,
 Бæлццон лæгау ын никуы ис лæууæн.
 Рæхджы фæзындзæн урс бæхыл нæ хъæумæ,
 Æрæййафдзæн та уазал къæсы мæн...

МÆ ЧИНЫГ

Фæуæнт гъеныр мæ бæллицтæ дæ бар.
 Æххуыс зын балцы хъал хицæуттæй ма кур.
 Ды рухс фæндаг руст зæрдæтæм ыссар,
 Мæ уды тыхст ирон адæмæн радзур.

Цæуыс нысанмæ, нал дын ис лæууæн.
 Къæвда заман зæйы раскъуыдæй ма тæрс.
 Нæ барста раст дзырд 'хсины лæг мæнæн, —
 Ды йæ бæстон йæ фыдбылызтæй бафæрс.

Уыди рæстдзинад ме стыр ныфс — Хуыцау,
 Ыслæууыд къахыл уый фæрцы мæ зарæг.
 Дæумæ хæсдзæн дымысдæр ызнаг фау,
 Фæлæ-иу у йæ ныхмæ тохы барæг.

Мæнæн мæ цард зæрыбонтæм фæкъул.
 Мæ сагъадахъ рæстдзæвин фæттæй сафтид.
 Мæныл рæхджы æрныгуылдзæни хур.
 Мæ бæсты Ирæн йе стыр хæртæ бафид.

ЗАМАНХЪУЛ ХУДЫНЦ

БÆХЫ ХУЫРРЫТТ

Цæлыччы къанаугæс Измалмæ ахæм саргъы бæх уыдис, ахæм, æмæ йæ адæм тынгдæр уымæй базыдтой Кæсæгæй Мæхъхъæлмæ. Ноджы ма дугъон æцæгæлон искæй хæстæг йæхимæ бауадза — армаццæг-иу кодта, стæй тынг хуыррытт. Гъе, фæлæ йæ уæддæр иу æхсæв къæрныхтæ асатар кодтой...

Райсомы адæм фæрсынц Измалы:

— Уæ, Бæдайы-фырт! Æмæ дæ бæх хуыррытт нæ кодта дысон, хуыррытт? Куыд нæ йæ базыдтай?..

— Кодтаид, агъай! Фæлæ йæ бæллæх уый мидæг ис, æмæ мæхæдæг дæр кодтон дысон хуыррытт!

КУЫДЗÆЙ ЗАГЪТОН...

Чæтко райсомæй Фатъимæты дуармæ æрлæууыд æмæ æронд усимæ ныхæстыл схæцыд. Ныр куыдз — сæ разы æмæ та лæгыл срæйы...

— Ацу мидæмæ! — дзуры йæ куыдзмæ Фатъимæт.

— Бæгуы æцæудзынæн... Кæд дæм иу арахъхъ дæр разынид, — загъта Чæтко æмæ мидæмæ атындзыдта...

— Фæлæуу, мæнæ куыдзæй загътон! — дзуры ма йæ фæстæ Фатъимæт. Фæлæ уæдмæ Чæтко тыргъæй фæмидæг.

СУДЗИНЫ ФЫНДЗÆЙ

— Нана! Уæ нана! Судзин æмæ æндахимæ та куыд у дæ чынды? Исты арæхсы?

— Хæрз æмбисонд судзинимæ у!.. Мæ цæстытæм мын æй æрбахæссы: афтæ, дам, дын дзы дæ гагуытæ азмæнтдзынæн...

ДЗАППАЙЫ ХЪÆБУЛТÆ

Дзаппамæ уартæ къæнцыларæй æрбацыдысты æмæ йæ фæрсынц:
— Дæ фырттæй дæ уарæм... Кæцыимæ дзы цæрдзынæ?
Ахъуыды кæн.

— Къæбыпо мын бæргæ хæдзардзин у... Мæ хистæр хъæбул.
Дуры гуыбынæй дон рауадздзæни... Фæлæ мын «дурмизæй»
сæйы... Уынджы искуы дур куы ссары, уæд æй сисы æмæ йæ
нæхимæ æрбахæссы... Дуртæ йын йæ ныййарæг мадæй ад-
джындæр сты. Æмæ куы амæлон, уæд мын мæ ингæныл дуртæ
сæварын йæ цæст куы нæ бауарза...

— Дæ афицер фыртæй та цы зæгъдзынæ? Елæмырзæйæ...

— Мæ царм ын айхæла! Æгæр сабыр мын у уый та... Фысы
комæй хал нæ раласдзæн. Æмæ йыл йæ ус радыгай саргъ
æвæрдзæн...

— Бекызæ та? Дæ кæстæр хъæбул...

— Кæстæр, мæ хуртæ, зæрдæйæн адджындæр у... Фæлæ уымæн
та йæ усы мад у адджын... Æмæ йæ фырбуцæй хонгæ дæр «нана»
кæны... Мæнмæ та мæ номæй фæдзуры, «Дзаппа», зæгъгæ.

Æмæ баззад Дзаппа цæргæ Бекызæимæ.

МАЙОРЫ КЪАМТÆ

Дзаппайæн йæ афицер фыртæй хабар нал æмæ нал уыд. Мад-
иу йæ катыйæ Майормæ ссыди. Уый-иу йæ къамтæ æркалдта
æмæ зæрдæтæ æвæрдта зæронд усæн:

— Дæ хъæбул фæндагыл ис... æнæмæнг хæццæ кæндзæни...
Мæзджыты хъуыраныстæн!..

Уыцы сомыйæ-иу мады зæрдæ райхæлд. Стæй та йæ раз-
дарæн. Уым та — хъæбæрцыхт æмæ сырх сæн! Майоры цæсгом
туджы хъазыд. Дзаппайы хъæбул та нæй æмæ нæй!.. Сæны
буыркуыйæн йæ бын куы разындис, уæд Дзаппа иухатт нал
фæлæууыд:

— Майор, цæра! Дæ къамтæ сайынц, æви — дæхæдæт? Уагæр
цавæр дард фæндагыл ис нæ лæппу — афонмæ уызын куы
схæццæ уыдаид Заманхъулмæ?..

— Дзаппа, мæ хур! Куыд нæ йæ 'мбарыс? Махæй алчи дæр
фæндагыл ис... æмæ иу афон хæццæ кæндзыстæм...

ДЗАГÆЙ ХÆССÆГ

Бекызæ æхсыртæласæгæй куыста. Иуахæмы йе сияхс Гуыккыны дуармæ йæ машинæ æрурæдта:

— Дон-ма мын æркæн Гуыккын, мæ радиаторы! Æз мидæгæй мæ хойы фенон...

— Уый дын-мæ быгъдуан,— загъта Гуыккын. Æмæ стæй бедрайы иу цъыртт дон рахæссы, урс æхсырæй дзагæй та йæ мидæмæ ампъухы.

Æртыккаг хатт куы рацæйцыдис, уæд æм Бекызæ рудзынгæй дзуры:

— Дзагæй йæ хæсс, дзагæй!

— Дзагæй йæ хæссын, дзагæй! — зæгъы Гуыккын

ГОДО, ÆВИ — ГАГИ...

Бекызæйы сау хъуг нæрдæй хæлди: ныр æртыккаг аз хуыскъ уыд. Бекызæ зæгъы йæ сияхс Хъауырæн:

— Кæрты даргæ нæу ацы хайуан.

— Æз дын æй заинагыл баивдзынæн...

— Алас æй уæдæ!

Хъауыр дыккаг бон æхситтæй заргæ хъуг Кæсæгмæ нылласта.

Иу афæдзы фæстæ фæзынди йæ сывæрджын хæзгул усимæ. Бекызæйы кæрты æрлæууыдысты:

— Цы баци мæ хъуг? — джихауæй сæм кæсы Бекызæ.

— Заинагыл дын æй баивтон мæнæ...

— Мæ хойы æгасæй ус скодтай? — цæхæртæ калы Бекызæ.

— Æмæ ды дæ хъуджы хуыскъыл куы нæ хъæцыс, уæд дæ хойæн та фондз азы нал ис ныр сывæллон... Æмæ годо хуыз-дæр у, æви — гаги?..

КЪÆБЫЦОЙЫ ГÆРЗ

Къæбыцо колхозы куыста завхозæй. Ахсджиагæн гæрз балхæдта æмæ уал æй сæхимæ сарайы æрæвæрдта. Гуыккыны зæрдæ гæрзмæ бахъазыди: «Агургæ æмæ æнæ аргæ дзаума уыздæн уæфстæн». Асатар æй кодта... Дыккаг бон дзы ногхуыд дзабыртæ ссæрфта. Йæ иу къах иннæуыл, афтæмæй сæ

дуармæ къодахыл бады. Къæбыцо йæ уæлхъус алаууыди:
— Йæ фæд ын уæд та куы ссарин мæ гæрзæн! Æндæр мæ ницыуал хъæуы...

Туыккын йæ къах дæлаемæ æруагъта, уæдæ Къæбыцо уафс куы фена, зæгъгæ:

— Зæхмæ кæс, зæхмæ! Æмæ дæм йæ фæд иухатт зындзæни...

Æмæ æцæгдæр. Дзургæ-дзурыны дæр Къæбыцо æдзух зæхмæ касти. Æмæ-иу чидæртæ бахудтысты: «Йæ гæрзы фæд та агурæ»...

КЪÆБЫЦОЙЫ ЛИВОР

Къæбыцойы астæуыл ливор баст. Хъауыры зæрдæ йын æм бахъазыди. Æмæ лæг йе рагъыл æртæ хатты атылд:

— Дæ ливорæн дын мæхъхъæлон хорз хъуг раттид...

Мулкуарзаг лæджы зæрдæ фæтасыди:

— Айс æй уæдæ... Æрмæст, хъусыс...

— Хъусын, хъусын! — загъта Хъауыр, фæлæ фырцинай ницыуал хъуыста... Хæцæнгарз фæци йæхирдыгæй æмæ Кæсæгмæ æд ливор афардæг.

Иу афæдзы фæстæ йæ хæзгулимæ æрлаууыд Къæбыцойы кæрты. Къæбыцо йæм йæ донхуыз цæстытæ фæдзагъул кодта.

— Кæм ис мæ хъуг?..

— Дæ хъуг — мæнæ! Йæ усы дын рауæлдай кодта мæхъхъæлон лæг!

— Туй, саттыгъанлар! — сфæрæзта ма Къæбыцо.

ЗÆГÆЛТÆ — АХÆСТОНМÆ

Къæбыцомæ йæ мадызæнæг хо — Мисурæт æрхаста фанеры гæбæзтæ æмæ зæгæлтæ. Æмæ йын зæгъы:

— Нæ уæгъуыры лæгæн посылкæ æрвитæм ахæстонмæ æмæ йын асыкк скæн!

Къæбыцойæн зæгæлтæ йæ зæрдæмæ фæцыдысты æмæ загъта:

— Уый дын — мæ быгъдуан... Æцæг — афтæ: зæгæлтыл-ма афтауын бахъæудзæн...

Мисурæт та йæм уый фæстæ бон дæр æрхаста зæгæлтæ. Фæлæ та Къæбыцо æртыккаг хатт дæр бакой кодта:

— Нæ та сфаг сты дæ зæгæлтæ... Нал и дзы, æви?..

— Йарæби, зæгæлтæ йын не 'рвитæм, нæ, ахæстонмæ, нал æм фæлæууыд Мисурæт æмæ йæ асыкк дæр уым ныууагъта.

ÆРЧЪИАГ

Гуыккын здæхти Мыртазтæй — йæ каистæй æмæ асагъæс кодта: «Мады гуыбынæй афтидæй рацыдтæн æмæ æгъгъæд у... Ардыгæй цы ахæссон, уый та-мæхи...» — æмæ хъайваныл ауыгъд хъуджы æрчъиаг æриста. Райсомы йын Къæбыцо уайдзæф кæны:

— Де 'гæрыл уай! Гъеныр мæ хъуджы æрчъиагæй мулк скæндзынæ?

— Тыхсгæ ма кæн! Дæхи æрчъиагмæ дæр дын иуахæмы хæццæ кæндзынæн...

ЧАБÆДЗАУ ÆФСЫМÆРТÆ

Æртæ æфсымæры Бабо, Кули æмæ Боци сфæнд кодтой хадзытæ сæуæвын. Гъе æмæ саргъы бæхтыл Чабæмæ араст сты. Гуыккын та сæм куыста уæлыгæсæй. Æмæ йæ уый размæ цæмæйдæр фæхъыг кодтой...

— Æгъа, уæдæ! Хуыцауы зæрдæ æлхæнут, гъи? Гуыккыны зæрдæ та къахгæ скодтат? — æмæ гурæй-гурмæ сæ фæстæ ахъуызыди.

Иу ран æртæ æфсымæры сæ бæхтæ хизынмæ суагътой. Сæхæдæг сæ зонгуытыл æрлæууыдысты æмæ ламаз кæнынц... Гуыккын сæм къутæрты ауонæй каст æмæ хинымæр хъуыды кодта: «Саргъы бæхтыл мын Турчы пашайы дуæртты куы нæ ацæуой...» — æмæ сын сæ бæхтæ асатар кодта. Мæхъхъæлы сæ баивта хъуыраны чингуытыл...

Æфсымæртæ дæр иу афон сæхимæ хадзытæй æрбаздæхтысты. Гуыккын сыл цинтæ кæны, стæй дзы алкæмæн дæр балæвар кодта Хъуыран. «Аллаху акбар», — загътой уыдон дæр æмæ йын радтой сæ хойы. Афтæ, гъе, Гуыккын Мыртазты сияхс бацис.

Фæлæ лæг æмæ ус фæрæты хъæдæй барст нæ рауадысты... Æмæ Мисурæт æдзух арвмæ йæ тæрттæ цагъта: «Мæнæн дæу чи бавзарын кодта, уыцы хадзытæ бынгуыла-бынгуыст бауæнт!».

ДЫУУÆ ФÆДÆДЖЫ

— Нана! Уæ нана! Æмæ хъуг дæр радуцы дæ горæтаг чындз?
 — Тæригъæд нæ зæгъдынæн... Дыууæ фæдæджы дзы йæхицæн æрдуцы... Иннæ дыууæ та мæнæн ныуадзы...

КЪУЫМБИЛЫ КУЫСТ

— Нана! Уæ нана! Къуымбилы куыстмæ та куыд у дæ чындз?
 — Æлвисынмæ куыд у, уый нæ зонын... Фæлæ пирынмæ? Дæ балгъитæг афтæ! Куы 'рбамæсты вайы, уæд фæкæны: афтæ, дам, дæ апирдзынæн!..

ÆФСÆРТЫ КЪÆРЦÆМДЗÆГЪД

— Нана! Уæ нана! Сыхæгтæ йæ цъиутау уасынц; найгæ дæр, дам, дæ ныккодта дæ чындз?..
 — Афтæ, агъай! Йæ тæккæ ногæй дзы зонын уыцы хабар... Раздæр мыл тæвд дон рауагъта, стæй та — уазал... Уый фæстæ цармæ схъиудтон... Æмæ-иу ме 'фсæрты къæрцæмдзæгъд уаты къуымты куы 'ркафыди!

СЫГЪДÆГУАРЗАГ

— Нана! Уæ нана! Сыгъдæгуарзаг, дам, разынд дæ чындз. Уый æцæг у?
 — Æцæг цы хоныс?.. Айфыццаг хъазы пакъуы æвзæрстам. Æмæ дзы гауызмæ æрхауди, агъай... Уый мын сæ иугай æруидзын кодта фæстаг бумбулийы онг... Цъылынаей дам, дын мæрзын нæ бакомдзысты...

МЫД ÆМÆ ХЪЫЦЪЫДÆТТÆ

— Нана! Уæ нана! Æмæ дын дæ чындз йæ мыды къусæй нæ адардта?
 — Цайы уидыгæй... Ныр та мын хъæдын уидыгæй дары хъыцъыдæттæ...

УЫРЫССАГ ЧЫНДЗ

— Нана! Уæ нана! Дæ уырыссаг чындзы иронау дзурын нæма сахуыр кодтай?

— Мæхи мын фæцахуыр кодта уырыссаг ныхæстыл...

— Цавæр, уагæр? Радзур-ма сæ!

— «Стара карга...», «Чорт-борт...», «Кода ыздохныш...»

ХЫССÆЙÆ МАЙМУЛИ

— Нана! Уæ нана! Æмæ дын дæ чындз дæ къухтæй дæ арынг нæма айста?..

— Бæгуы байста... Хыссæйæ маймули скодта сывæллæттæн. Æмæ худы: ай та, дам, уын мæнæ уæ нана! Йæ тæпæн фындз æмæ йæ цыргъ роцъоимæ...

ДЫККАГ УС

Бабег дыккаг ус æрхаста — Зæлкайы... Фæлæ та ацы хатт дæр лæг æмæ ус фæрæты хъæдæй барст нæ рауадысты..

Бабег — æрхæндæг фыййау — æдзухæй дæр йæхимæ хъуыста. Зæлкайы зæрдæ та иудадзыг агуырда хъазын. Иу хатт та Зæлка Бабеджы æрхмæ ссоны:

— Æппаргæ дæ кæнын, Бабег, æппаргæ!..

— Аппар, аппарат! Æрмæст, хъусыс! Дæхæдæг ма ныххау!..

— Æмæ мæныл та цы тыхсыс? Дæхи мæт кæн!..

— Мæн адæм сисдзысты. Фæлæ дæумæ йæ къух дæр ничи бакæндзæн...

НАСХОР

Зæлка æмбыд нас æрхаста йæ цæгатай. Бабег ын лæггстæ кæны:

— Ма дзы бахæр! Амæлдзынæ...

Фæлæ йæм ус нæ байхъуыста. Æмæ æхсæвы адзалы къахыл ныллæууыди:

— Ма мæ-иу схъæр кæн, нæ лæг! Мыдхæрдæй амард, зæггæ-иу, зæггæ!

- Æмæ уый кæй бауырндзæни? Искуыдæр-ма хайуан мыд хæры?
 — Æмæ æз хайуан дæн?
 — Уыцы æмбыд нас чи бахордта, уый, уæдæ, ныр цы схонон?

ХЪÆДЫН КЪАХ

Макъар æрбадт æмæ æфсæнвæндаджы рельсыл йæ иу къах æрæвæрдта. Ныр уæлæ поезд æртæхы: чыкы-чыкы, дутт!!!

Тыххæйты ма ныууæрдта. Машинист Макъармæ дзуры:

— Хуыцауы æлгыст! Дæхи сафыс, фæлæ мæн та бæллæхы цæмæн тбыссыт?!

— Æндæр фыдбæллæх ма ссарæд дæ къона! Мæнæн ма нæхимæ ахæм къах ис... Æмæ йæ хъæдын къах иуварсмæ — зыгъгъуытт!

РУХС

Макъарæн иу изæр йæ фыд æрбарынчын:

— Ахсæв мæм Удхæссæг зындзæни... Фæлæ мæ талынджы кæд не ссарид!.. — æмæ цырагъ æрхуыссын кодта.

— Хъус-ма, баба! Æмæ Удхæссæг дæу æнхъæлæй мæнмæ куы 'рбарæдийа, уæд та? — загъта Макъар æмæ фæстæмæ рухс ссыгъта..

АМОНÆН ÆНГУЫЛДЗ

Макъарæн йæ амонæн æнгуылдз ахауд йæ рæбыныл. Горæты парчы бады æмæ йæ хауд æнгуылдзы бындзæфхад йæ фындзы хуынкъыл куы сæвæрид. Йæ алыварс адæм кæрæдзийы хъусты дзурынц:

— Дæлæ диссаг! Йе 'нгуылдз æнæхъæнæй дæр йæ фындзы куыд стъыста!..

ТÆЛМАЦ — МАРДÆН

Чызджытæ сахарæй æрцыдысты сæ нанайы мардмæ. Сынтыл ныддæлгом сты: «Бабу! Зачем нæ оставила?»

— Уырыссагау иу ныхас дæр нæ зыдта уæ нана... Тæлмацгæнæг ын уæхицæй иу сæвæрут йемæ! — нал сæм фæлæууыд Макъар.

ДÆ ХЪУАГ-МА УЫДЫСТÆМ

Дабæ æхсæвы Хъауыратæм баззад. Райсомы йæм фысым дуарæй бакаст. Дабæ фехъал. Уымæй афтæ-ма йæхи хæдзары фынай кæны. Æмæ фысымал фæтæнг ласта:

— Дæ хъуаг-ма уыдыстæм! Сæумæрайсом нæм цы схæццæ дæ? Дæ боцъотимæ...

ДЖИТЪРИ ХЪАЙВАН НÆ ИСЫ

Гуыккыны Къæбыцо рахуыдта зиуы. Сихорыл та йын — джитъри æмæ цъæх арахъхъ... Æмæ та мæнæ уæззау хъайван систой. Рогдæр кæроныл хæцы Къæбыцо, уæззауырдыгæй нæты Гуыккын... Æмæ хъайван йæ къухтæй æрхауд...

— Маргæ мæ кæныс, маргæ! — йæхи йæм фæдзагъул кодта Къæбыцо.

— Маргæ мæ ды кæныс, маргæ! Æххормагæй... Джитъри хъайван нæ исы, уый нæ зоныс? — æмæ Гуыккын йæ хæдзармæ афардæг.

ÆРВАДÆЛТЫ НЫХАС

Поэт — Мыртазты Барис — ныллæгтомау лæппу сахарæй хъæумæ æруади. Йе 'рвад Лула та — арвыдзаг лæг! Æмæ йæ фæрсы:

— Гъей, Барис! Уæлейы цы хабæрттæ ис?

— Уæлæты ды куы кæсыс... Æз ын цы зонын?..

— Уæд-та мын уый зæгъ: дæлейы цы хабæрттæ ис?..

ÆГУЫДЗÆГ ХÆРÆФЫРТ

— Ницы донджахи хæрæфырт мын дæ, Хъауыры фырт! — фелхыскъ мæ кодта мæ мады 'рвадæлтæй иу дзынга лæг.

— Афтæ, агъай... Æрдæгæй уæлæмæ — мæ фыды туг... Æмæ — йæ митæ... Æрдæгæй дæлæмæ та мæ — дæ туг... Æмæ — дæ митæ...

СÆРÆЙ ÆХХÆСТ НЕ СТЫ..

Гуыккын æмæ Хъауыры сияхсы хуынд акодтой сæ каистæ. Æмæ ныр сæ сæрæй хъазгæ найфаты куывдæй здæхтысты.

— Куыд дæм кæсынц Мыртазтæ — нæ каистæ? — Хъауыры фæрсы Гуыккын.

— Сæрæй æххæст не сты..

— Цæмæн — афтæ?..

— Махæн сæ чызджыты чи радта, уыдон дæм, уæдæ, сæрæй æххæст кæсынц? Ноджы-ма нæ хонгæ дæр акодтой..

СÆНАР ХÆССÆГАУ

— Дæ сæрыл хаст фæуон! Иучысыл мæм байхъус! — зæгъын мæ сыхаг Чæткойæн.

— Мæ сæрыл-ма дæу дæр нæ ахастон... Сæнар хæссæгау, — сбустæ мыл кодта Чæтко.

НЫЙЙАРÆГ МАДАУ

— Зæхх уарзын хъæуы.. Æмæ уæд магуырæй тас нæу ад-æймагæн. — Уайдзæф кæны Гоги магусайæн.

— Кæд-ма йæ æз нæ уарзын! Ныййарæг мадау ыл куы ныд-æлгом вæййын сау расыгæй..

БÆХГÆС БАРОН

Бæхгæс Бароны хъæуыхицау æппæрста хæсты тъыфылмæ. Фæлæ та йæ уæлæ военкомады радде кæнынц: «Дæ къуыл-лауттæ зæххыл куы ласыс, уæд дæуæй цæй хæстон и?.. Ацу æмæ дæ лулæйы махоркæ ныннæм!»

Хъæуыхицау та уæддæр йæ дуармæ æрлæууыди:

— Гъей, Барон! Оборона без Барона не оборона.

Фронтмæ дæ хордзентæ бацæттæ кæн!

Барон дæр æм разарыди:

— Гъей, Емæза!

Барон тебе не гуымыдза...

Барон — бæхгæс: ми-гъа-ха!
 Ды йыл худыс: «ха-ха-ха!»
 Æмæ йыл кæрты дуар рагуыпп ласта

ДЫ ТА ХÆЙРÆГ

Зæлка арахъхъ уагъта. Бабег дзы иу сыкъа анызта æмæ нык-
 кæрзыдта. Ус æй фæрсы:

— Мæнæй дæ раззаг усæй хуыздæр кæмæн сгуыхы йæ
 арахъхъ?

— Дæуæн, агъай!

— Уымæн та цæмæ гæсгæ нæ рæстмæ кодта?

— Уый сылгоймаг уыди... Ды та — хæйрæг...

БУРХЪУС ÆМÆ САУХЪУС

Зæлка цæхæрадонæй бурхъус калм æрбахаста. Æмæ йæ
 барæй сæвæрдта йæ сынтæджы бын... Йæхæдæг сынтæджы
 схуыссиди... Бабег мидæмæ æрбахызт æмæ нырдиаг кодта:

— Мæ хæдзар кæлмытæй байдзаг! Саухъус — сынтæджы,
 бурхъус — сынтæджы бын!..

ДУРНИЗ

Къæбыццæ здæхти Казахстанæй. Поезд иу ран быдыры куы
 æрлæууыд, уæд ауыдта: уæртæ чысыл фалдæр урс-урсид уираг
 дуртæ! Лæджы зæрдæ сæм бахъазыди: «Адонæй мæ къæсæртæ
 ахъаззаг сфидаудзысты» — æмæ сæм вагонæй рагæпп ласта.
 Йæуæ-мардзæ, зæгъгæ, сæ голлагмæ уидзы... Поезд ныууасыд
 æмæ анкъуысыди. Къæбыццæ-ма згъоры йæ фæдыл æмæ нæты!
 Фæлæ поезды чи баййафдзæн.

ДУРТÆ ХОХÆЙ

Хъауыр хохмæ фыййау ацыд. Æмæ Къæбыццæмæ уырдыгæй
 æрæрыста: Халацъайы ком дуртæй байдзаг! Урсытæ, саутæ
 æмæ цъæхтæ... Рахæццæ сæм у æмæ æмпъухгæ! Æз дын сæ де
 'рбацыдмæ хъахъхъæндзынæн...

ЗАРÆДЖЫ АМÆДДАГ

Къæбыцо зæгъы йæ лæппу Сикъойæн:

— Уæзæгтæ ласæн поезды сбадæм ныр! Æмæ нæ фæндагæн фидын ма бахъæуа...

— Исчи ныл зарджытæ куыд скæна!..

— Зарджытæ Хъауыр фæкæны, фæлæ нæ уый кæд нæ фенид.

Æмæ, дуртæ чи ласта, уыцы вагонæй æрхызтысты Беслæны станцæйы. Фæлæ сæ сæ фыдбылызæн Хъауыр федта æмæ ба-
зарыди:

— Ой, Сабихы рæгъауы сираг бур аласа,

Къæбыцо поезды уираг дуртæ аласта...

МÆ РУХС БÆЛЛИЦ РАЗЫНДИ ФЫН

ÆМБÆЛÆГГАГ

Айс, æмбæстаг, мæ магуыр æмбæлæггаг,
Дзаг у сагъæстæй, уарзтæй мæ кæхц.
Дæ бæгуыдæр, мæ хæлар, хуыздæраккаг,
Фæлæ хурæй фæдарын æз кæрц.

Зæхх мын дзабыр у, арв — хæдзары цар,
Арм — уæзæгæвæрæд, къæхтæ — æфхæлд.
Фæлæ арвы бын уарзын ацы цард,
Ис мæ къæсы дæр нозт æмæ хæрд.

Лæг куы вæййы йæ æрдзæй æфсармыл хæст,
Уæд нæ фауы магуыры æгъдау.
Хорз цы нæ уарзы, зон, Хуыцауы цæст,
Уый магуырмæ нæ кæсы æвгъау.

Фынг, хъæздыджы фынг у гуыбындзæлæн,
Нæй йæ бærкады уымæн зæрдæ:
Уым кæйдæр туг æнхъизы йæ бындзарæй...
Ды магуырæн йæ фынгыл зæд дæ.

Уæдæ фездæх, фысым дын — мæ магуыр къæс.
Кæхцы бантыдтон цин æмæ маст.
Давæггаг фынгмæ хорзæнхъæл макуы кæс.
Айс æмбæлæггаг — раст лæджы Уарзт.

* * *

Мæ риуы æнæазым зарæг
Хъынцъымы къæссайы хуыссы.
Ыскодтой йæ сагъæстæ уарæг,
Йæ куырой та хъарæг ыссы.

Фæндыд мæ зæриндагæй уафын
Нывæфтыд кæркæ-мæркæ тын.
Лæппуйæ куыд уарзтон æз кафын!
Мæ рухс бæллиц разынди фын.

Зæгъынц мын: «Цы ныл кæуыс усау,
Дæ лæппуйон зарæг ыссар!
У а дуне сау æмæ урсæй,
Зæрдæрухсæй урсыл ныззар!»

Бæргæ уыд мæ бæллиц, зæххыстæн,
Мæ зæрдæйæ рацæгъдын Хур.
Фæлæ йæ фæхастон рæхуыстæй,
Дзыллæты хæрамæй ныддур.

Зæрин хурау саби сыгъдæгæй,
Бæргæ, гуыры ацы зæххыл,
Фæлæ йын йæ зæрдæ сындæггай
Æвдулынц хæрамы цæххы.

НЫФС

Мæ фыстыты æз агуырджон мæхи,
Фæлæ Хуыцауæй хи ссарын зындæр у.
Тæхуды, æмæ чи саразы хид
Йæ зæрдæйæ йæ зæрдæмæ æндæрæн.

Мæ фæндагыл къæйдур дæн æз — мæсыг.
Сæттын æй мургай, халын æй, — кæм ис?
Мæ фыдбылыз мæм уый сæрæй кæсы,
Æмæ мын у мæ хъуыддæгты сæрниз.

Фæлæ кæм нæ дæн Нарты тугæй сæрст! —
 Мæ уæлахиз нæ агурын цæссыгæй.
 Йæ бындурæй æрцæудзæн уый ыссæст,
 Æмæ кæсдзынæн Мæсгуыты Мæсыгæй.

ХÆЛАРМÆ

Базыдтон цардæн
 Йæ судзаг,
 йæ карз цæф —
 Сайдæй мыл бирæтæ рацыд.
 Фæлæ дæ æнæзагъд
 Мид-зæрды уайдзæф
 'Нæ кардæй ме 'ргæвдæг разынд...
 Чи цæры а зæххыл,
 Уыдонæй азым
 Къуыммæ цы лæджы нæ байста?
 Растæй зылын у
 Дæ хæлар дæ разы:
 Алцы Рæстдзинадæй барста.
 Азым та Хурмæ дæр
 Уæдæ куыннæ ис:
 Уый тынты рæвдыдæй цал фæци хурдзæф,
 Цал лæджы райста зæрдæниз?!
 Фæлæ йыл цавæр лæг уый тыххæй хурдзæн!?

УЫД ÆХСÆВ БУЦ

Уыд æхсæв буц, мыды тæф хаста уæлдæф.
 Уыд дидинджытæй уыгæрдæн фæлыст.
 Мæн кодта сонт дæ дзыккутæн сæ хæрздæф,
 Мæ зæрдæ та æхцон сагъæсты рыст.

Кæй хъуыди Мæй? — Уыди дæ цæсгом рухсдæр.
 Мæ цæстытæм нæ уæндыдтæ кæсын.
 Æз та дзырдтон мæхинымæр: «Мæ рухс дзуар,
 Куыд фæнды мæн мæ къухты дæу хæссын!»

Нæ бынмæ комы урс цъититы аргъау
 Хæлхæлгæнаг дон талф-тулфæй дзырдта.
 Тæхын фæндын мæн уыцы æхсæв маргъау,
 Ды та тыхстæ: «Хæцдзæни мæм Дзыцца».

Уыд æхсæв буц, мыды тæф хаста уæлдæф,
 Рæвдыдта нæ ыстъалытæн сæ хъазт.
 Мæн кодта сонт дæ дзыккутæн сæ хæрздæф,
 Хуыцау та нæм йæ мидбылхудгæ каст.

* * *

Дæ кæнон авд хатты ысбар
 æмæ йæ алыг кæн уæд иу хатт.
 Сæркъулæй ма курай: «Ныббар!»
 Фæсмон дыл ма рауадза их-фат.

Бæргæ... Куырыхон дзуры раст.
 Фæлæ дæлимон дæр къæрцхъус у,
 Ныккæсы зæрдæмæ, ныхъхъусы
 Æмæ дзы бавæры йæ маст.

Æмæ дæлимоны фыдæхæй
 Кæнæм, кæй уарзæм, уымæн маст.
 Кæнæм зæххон цинтæй æнæ хай,
 Нæ риуты тугæрхæм у Уарзт.

Фæлæ, о, не 'нæрхъуыды супца
 Фыдæхæй зæрдæйы куы ссудзы,—
 Вæййы æппæтæй дæр уый судзаг,
 Уый хидтæ уарзонмæ рæмудзы!

ФÆЗЗЫГОН ХЪÆДЫ

Цыма уа уарзондæр фæззыгон хъæд, дæуæй?
 Дæ хурæфсæст цæсгом лæджы зæрдæ рæвдауы.
 Цыма куырыхондæр дæуæй нæ зæххыл нæй:
 Дæ арфхъуыдыдзастæй мæн сагъæстыл æфтауыс.

Кæнынц дæ фидауцмæ дæ зараг мæргътæ джихтæ.
 Ам алы бæласыл чындæхсæв кодтой сæрд,
 Сæ уаз кæлæн мыртæй дæ уды цин æвзæрд.
 Ныр та... æвæдцæгæн, хъæуынц цæмæндæр мигътæ.

Сæрдæй, чындæхсæвтæй æдзух нæ вæййы цард,
 Йæ рады зымæг дæр хæссы йæ урс цин махмæ.
 Æви-иу дзоныгъыл нæ къуылдымтæй нæ тахтæн
 Æмæ нæ хъуысти уæд фыдтымыгъты мæ зард?

Æрлæудзæн ногæй сæрд, цъæх адардзысты рæгътæ,
 Хæсдзæни рог зызын уыгæрдæнты хæрздæф.
 Сæ ирон фæндырæй дæу буц кæндзысты мæргътæ —
 Сæуæхсид уа æви фæлмæн мæйрухс æхсæв.

Æрцæудзæн дидинджын æппæтхъалгæнæг уалдзæг,
 Цъæх арвы мил сæрфдзæн йæ цъæх бецыккæй бæрз.
 Æмæ мæ Ирыстон уыздæн йæ фарнæй хъæлдзæг,—
 Дæ мыдхуыз кæлæнтæй куыд дæн ныр хъæлдзæг æз.

УЫЦЫ АРТУАДЗ ИЗÆРТÆ

Дæу æз расайдтон рохуаты тарæй,
 Зæгъын, бабуц уа не 'рхæндæг бон.
 Уадз зæринхæлæс булæмæргъ зарæг
 Сиса аизæр уды фæндон;

Хæхты уыгæрдæн цæстытыл уайа —
 Ногкарст хосы хæрздæфмæ фæлмæн;
 Зæрдæ дидинты ронг-сойæ тайа,
 Кала стъалы нæ сæрмæ тæмæн.

Мæн нæ хъæуы куырыхоны амонд,
 Мæн нæ хъæуы поэты хъысмæт.
 Байтау кæрдæгыл бæрзыты ауон
 Сау къуымбилæй хæрзæууæрст нымæт.

Мæй гæдыйау дæ фидаупджын гуырыл
Уалæ стъалыты цæстмæ хуыссæд.
Ахæм буц æхсæв арвы бын гуыры
Фарны хъуыддагæн номдзыд фыссæг...

Уый бæллиц уыди. Сонты сыгъдæг уд
Чъизи удты хæрамæн фæхæрд.
Гъæй, мæ уазхъæлæс мæргътæ, æрцæгъдут
Уе 'взонг фæндыртæй, ралæууа сæрд!

Дæу æз рахуыдтон рохы хъæбсыæй:
Зæгъын, ахауа иу уысм нæ уаргъ,
Уыцы артуадз изæртæ фæмысæм —
Цард æгасæй нæу иу байы аргъ!

ЧЫЗГ-ЦÆРГÆС

Арын дзы Хостыхъоты Зинайы рухс ном

Цыдтæ хуындзау дыууæ Ирмæ — хæлæрттæм,
Цыма уыдтæ Дыгуры Нана раст.
Ыссардта та «фыдгæнæджы» мæлæт дæр,
Æмæ æрцыд дæ зараг фæндыр саст.

Поэт вæййы йæ сыгъдæгæй сæрыстыр,
Æмæ йæм уымæн афтæ 'мхиц у маст.
Дыууæ Ирæн ды батадтæ сæ рысты,
Дыууæ Ирыл ды байуæрстай дæ уарзт.

Поэттæ сты хæххон цæргæсты тугæй,
Æмæ сæ сайы арвы цъæхы ирд.
Куырдтай дæ ирæн иунæг хорзæх дугæй:
Сæрибар æмæ амонджын уæд Ир.

Фæцардтæ цъус, фæлæ фæцæры халон
Хæххон цæргæсæй ноджыдæр фылдæр.
Фæлæ вæййы уый цæргæсæн йæ аууон.
Цæргæс уыдтæ Ирыстонæн ды дæр.

ФÆНДАРАСТ

Фæндараст, мæ ивгъуыд!
Æз размæ цæуын,
Фæлтæртæм фæхæссын
Дæ фарндæттæг хуын:

Ирон лæджы зарæг,
Йæ уды сыгъдæг,—
Цæмæй нын нæ ивгъуыд
Нæ уыной сыгъдæй;

Æфтауой нæ хæртæм
Сæ удты хæзна,
Хæлæг сæм нæ фæстæ
Куыд кæна ызнаг!

Фæндараст, мæ ивгъуыд,
Нæ дæ кæнын уæй.
Дæ хæртæй дæн ифтыгъд,
Дæн бузныг дæуæй.

* * *

Цы поэтмæ ис курдиат нæ дуджы,
Мæцы йæ зæрдæ уыцы лæгæн туджы.

* * *

Мæ чысыл Ир, хæстон фырт дын нæ уыдтæн:
Æз бауарзтон цырагъсудзæджы куыст,—
Кæд рухс хæссин нæ дзыллæтæн сæ удтæм,
Кæнин сын рог сæ зын æмæ сæ рыст.

АХСÆН

Æз ахсæн дæн, æмæ мыл худы сæр,
Æз ахсæн дæн, æмæ мыл худы зæрдæ.
Фæлæ фæуыдзæн додойаг сæ сæр,

Куынауал кусой ахсэны æфсæртæ.

* * *

Цæуыл та систат, сынтытæ, фæдис?..
Æндæр уæдæ цæуыл уыдзæн уæ хъæр? —
Кæмдæр та уын хæдмæл холыйаг ис,
Æмæ та уæм кæсы æнхъæлмæ хæрд.

ЛÆГ-ТЕУА

Сæ фæдыл æй сыфцæй фæластой,
Æууæнкæй йæ сæ сæрма суагътой.
Фæлæ куы ракасти сæ рындзæй,
Уæд сыл хæф ракалдта йæ фындзæй.

* * *

Чырыстийæн зæххыл нæй ногæй растæн.
Уадз æмæ йæ дзæнæты хуыссæд.
Адæмы 'хсæн иу куы вæййы раст лæг,
Ис ын уæд Чырыстийы хъысмæт.

* * *

Дзурынц, нæй, дам, ивгъуыдмæ ыздæхæн,
Фæлæ мæн нæ уырны уый ныронг.
Библи дзуры: рацыдтæ ды зæххæй
Æмæ зæхмæ бацæудзынæ ног.

* * *

Æнхъæлдтон æз, мæнæй зонджындæр нæй.
Фæлæ уыди мæ сæры зонд фынай.
Кæстæр, дæхиуыл ма фервæсс, æндæр
Ысуыдзынæ мæнау ды дæр æндæрг.

* * *

Бæрзонд æй систам рухсæнхъæл цырагъау,
Ыскодтам ын йæ чысыл куыстæй аргъау,
Æмæ куы стахти æврæгътырдæм маргъау,
Уæд нал æрвæссыд махыл — æмæ рахауд.

* * *

Нæ адæмон поэт ыстихтæ фыссы,
Йæ зардæй æмбулы гуырдыаг фысы.

* * *

Нæ адæмонтæ, афыссут
 Нæ ног хицауыл кадджытæ,
 Æхсæв дæр, бон дæр ма хуыссут,—
 Æнхæлдзыстæм уæ кадджынтæ.

* * *

Æмгæрттæ, ма фаут мæгуыры,
 Мæгуыр йæ æдылзийæ нæу.
 Хæссы ыххæлдзинад йæ гуыры
 Гуымыдза фысты æхсæн цæу.

* * *

Апы лæг у хицауы раз йе 'рдзон асæй к'æддæр,
 Æмæ цæсты уый тыххæй — халонæй æгаддæр.

* * *

Цы лæг йæхицæн не скæны
 Йæ тугвæллойæ кад,
 Хъæуы кæнын уый не скъæты:
 Уый давæг у, мæнгæрд.

* * *

Ныххæлоф кодтой нардуартæ
 Нæ ис, нæ боныл — пуй!
 Сæ тугхæстæгæн — нардуатæй,
 Æвдисынц махмæ ц'ууй!

* * *

Фыдыбæстæ цы лæгæн нæу зынаргъ,
 Хæсдзæни уый кæйдæр бæстæйы уаргъ.

ÆНАХУЫР ÆВЗÆРСТЫТÆ

Нырмæ дыгай мæдтæ фæдадтой
 Кæлæнтæй, адæмы куырмæй,
 Ныр нын æвзарыны бар радтой,
 Фæлæ нын сисыны бар нæй.

ХЪАЗГÆС

Юмористон радзырд

Дурджынхъæу ныр æртыккаг къуыри сæ хæдзарадæн æвзарынц сæрдар, фæлæ, раст сын цыма исчи хинтæ скодта, уыйау иу хъуыдымæ нæма æрцыдысты. Сæрдары бынатмæ хъавы фондз адæймаджы. Сæ бакастмæ гæсгæ — сæ иуæй иннæ сæрæндæр æмæ гуышпырсардæр. Фондзæн дæр Культурæйы галуаны рацæуæны цур лæууынц сæ хæдтулгæтæ — «Ауди», «Мерседес», «Вольво»-тæ... Фондзæй дæр сты ацы хъæуккагтæ, фæлæ рагæй дæр кусынц æмæ цæрынц алы рæтты, сæ фылдæр — Дзæуджыхъæуы. Сæхæдæг куыд дзурынц, афтæмæй се стырдæр нысан у хъæубæстæм фæкæсын æмæ хæдзарад размæ ракæнын.

Сæрдары бынатмæ сæ курдиæттæ чи балæвæрдта, уыдонæй æмбырдмонæг Дзамболат ныхасы бар фыццаг радта Сидæмонæн. Уый адæмыл йæ цæст ахаста, йæ кæсæнцæстытыл бæрзонддæр схæцыд, йæ нæрст, пумпусы хæмпус къухтæй трибунæйы уæлфæйнаджы дыууæ кæроныл сæвджын хæст æркодта æмæ йæ бæзджын, нæргæ хъалæсæй райдыдта:

— Мæ зынаргъ æмхъæуккагтæ! Лæгæн йæ хъæубæстæй зынаргъдæр ницы ис зæххыл. Мæ зæрдæ риссы, фыццаг къахдзæфтæ цы хъæуы акодтон, уый афтæ æдзæллаг уавæрмæ кæй æрцыд, адæмæн

куыст кæй нал ис, хæдзарады быдыртæй тракторты домбай уынæр, фæллойдæнæг адæмы хæлдзæг худт, ныхас кæй нал хуысы, æмæ хæу рауутæй-рауутмæдæр кæй цæуы, ууыл. Æмæ æз дæр сфæнд кодтон мæ хæубæстæн истæмæй фехуыс кæнын...

Сæттын ыл, нæй мæм уæлдæр ахуыргонддзинад, фæлæ уый хыгъд арæхсын адæмимæ кусынмæ. Зонын бизнесы куыст. Уæрæсейы алы къуымты мын ис бирæ хæлæрттæ æмæ зонгæтæ. Райдай уæлдæр хицауадæй æмæ фæу хуымæтæг кусæгæй. Æргом уын куы зæгъон, уæд æхца кæнынмæ дæр арæхсын. Æхца та нæ абоны царды цы ахсджиаг бынат ахсы, уый не 'ппæт дæр зонæм. Ныхæстæ дæрдтыл цæуынц, фæлæ уын фидарæй зæгъын: хæуы цæрджытæй цыбыр рæстæгмæ алкæмæн дæр уыдзæн куысты бынат. Куыдæй? Уымæн та уын ратдзынæн бæлвырд дзуапп: банкты, æфснайæн кассæты мын цы бирæ хæлæрттæ ис, уыдонæй райсдзынæн кредиттæ. Бафтаудзынæн ма сыл мæхи æхцатæй дæр, æмæ цыбыр рæстæгмæ нæ бон саразын бауыдзæн спъиртты завод. Нæ хуымты фылдæр æмбисиу байтаудзыстæм хæрзхæд мæнæу æмæ хæбæрхор. Ацы спъиртты завод куы скусæ, уæд нæм иннæ хæдзарадтæ дæр ласын райдайдысты сæ хортæ, æмæ нæ завод йæ къабæзтæ ноджы уæрæхдæр айтындздзæн. Фæзындзæн нæм æхца, æмæ уæд нæ бон уыдзæн хæуы социалон фарстатæ дæр лыг кæнын.

— Нæ кæрц ма дысхуаг уыдис! — райхуыст сæрдари бынатмæ иннæ тындзаг лæг — Хъазиханы хæлæс. — Æнæуый дæр хæуы фæсивæдæн нозт сæ игæртæ басыгъта!..

— Спъиртты завод уый тыххæй хæуы саразын, цæмæй æхца бакусæм, æмæ хæу йæхиуыл схæца, — йæ маст тыххæй уромгæйæ йын дзуапп радта Сидæмон.

— Мæнæ цытæ хъусын, мæнæ!.. — йæ бынатæй фестад хæдзарады раздæры партион разамонæг Æхсарбег. Уымæн дæр та ныр йæ хæвд сæрдари бынатмæ уыд. — Нæ фæсивæд сæфты къахыл лæуд сты нозты азарæй, уый та ма, дам, ноджыдæр спъиртты завод! Нæ, уымæн æруадзæн нæй! Æз дæн уый фарс, цæмæй нæ зæххытыл, фыццаг куыд куыстам, афтæ кусæм дарддæр, ома хоргуыст кæнæм...

— Омæ дзы иунæг трактор йеддæмæ куы нал ис, уый дæр хæлд куы у, уæд утæппæт зæххытæ цæмæй бахуым кæнынмæ хъавыс? — размæ рахизгæйæ йæ ныхас райдыдта иннæ кандидат,

амалхъом Алихан дæр. — Колхозтæн ма æрмæстдæр сæ нæмттæ баззадысты, æндæр раджы фехæлдысты. Акæсут-ма, быдыртæ куыд схæмпæл сты, уымæ. Мæнмæ та ис æртæ ног тракторы æмæ иу нырыккон хорæфснайæн комбайн. Мæн сæрдарæй куы равзарат, уæд нæ бон уыздæн нæ зæххытæ афойнадыл хуым кæнын æмæ хоры бæрзонд тыллæг зайын кæнын дæр. Агроном кæй дæн, уый дæр...

— Æмæ дæ хъæуыл дæ зæрдæ кæд афтæ тынг риссы, уæд сын ныронг иу тракторæй уæддæр баххуыс кодтаис,— йæ бынатæй фестгæйæ та уый дæр фæрæхуыста Хъазихан.

— Æмæ трактортæ æмæ комбайн нырма айфыццаг балхæдтон,— йæхи араст кодта Алихан.

Дзамболат дзырды бар радта цыргъфындзджын, бæрзондгомау тæнтыхæг лæгæн. Уый йæ кæсæнцæстытæ къухмæрзæнæй асарфта, адæмыл йæ цæст аивæй ахаста æмæ бацамыдта йæхи:

— Мæ ном — Петр... Петр Петры фырт. Уынын æй, сымахæй мæ бирæтæ нал хъуыды кæнынц. Æз дæр ацы хъæуккаг дæн. Гыццылæй мæ Пета хуыдтой...

Адæмæй йæ чидæртæ базыдта. Уый бæрæг уыд сæ базмæлдæй дæр.

— Æз уын митæй мæсгутæ нæ амайдзынæн. Дæн зæхгуысты наукаыты кандидат. Æмæ нæ хæдзарады фарстатæм дæр кæсын наукон цæстæй. Хъæуы цурты Æрæфы дон бынтон дзæгъæлы згъоры. Хъæуы йыл электростанцæ саразын. Йæ фæрцы алцыдæр æрцæудзæн электрификацигонд. Алцыдæр нæм кусдзæн автоматикæйæ. Иу ныхасæй, техникон прогресс райрæзын кæныны фæрцы цыбыр рæстæгмæ нæ хæдзарады ном айхъуысдзæн дæрдтыл. Уымæ нæ рох нæ уыздæн скъола дæр — компьютертæ...

Уый дæр та æнæ фæрæхойгæ нæ фæци Хъазихан, бадзырдта йæм:

— Дæ хорзæхæй, космодром æмæ дæ метро саразын ма ферох уæд!

Адæм æмхъæлæсæй ныххудтысты. Иу ныхас дæр нал скодта Петр Петры фырт, æнæдзургæйæ сбæдт йæ бынаты.

Фæстагмæ ныхасы бар радтой Хъазиханæн йæхицæн. Дзырдта рæсугъд, зæрдæмæхъаргæ æвзагæй. Адæм æм лæмбынæг хъуыстой.

— Фыдæлтæй ахæм æмбисонд баззад, зæгъгæ, дæ сынтæг

цай дæргъæн у, дæ къæхтæ дæр уыйас адаргъ кæн. Мæ размæ чи раныхас кодта, уыдон нын цыма митæй мæсгуытæ самайынмæ хъавынц, афтæ мæм фæкаст. Хуыздæр уайд, нæ бон цы у, уый уал куы саразиккам, уæд. Хуымæтæг лыстæг хъуыддæгтæй равзæрынц стыр хъуыддæгтæ дæр. Асин уый тыххæй æрхъуыды кодтой æмæ сарæзтой, цæмæй йыл адæймаг хæрдмæ къæпхæнгай хиза. Скæнæм уал райдайæны, зæгъæм, хъазты чысыл фермæ. Хъазтæ дарынæн та уыйас бирæ хъуыддæгтæ нæ хъæуы. Фыццаджыдæр уал нæ самал кæнын бахъæудзæн 100 хъазы бæрц. Уый фæстæ сын афæдзмæ сæ нымæц схæццæ кæндзыстæм минмæ. Æмæ, зæгъæм, мин хъазæн афæдзмæ рæстæмбис нымадæй фæйнæ дæс цъиуы куы рацæуа, уæд бауыдысты 10 мины. Уыдон сæхæдæг кæуылты сты! Уыймæ сæ пакъуы дæр зынаргъ. Хъазы игæртæ сæхæдæг сты деликатес, æмæ уыдонæй дæр нæ бон пайда кæнын уыдзæн...

Адæм Хъазиханæн сарæзтой тыхджын къухæмдзæгъд. Дзамболат сæм фæсидт, цæмæй Хъазиханы сæрдарæй равзæрстаиккой, уый тыххæй.

Хъæуы царджытæ æмхуызонæй сæ къухтæ хæрдмæ дарын райдыдтой, фæлæ Дзамболат бафиппайдта, сæ хъæуы сабырдæр, уæздандæр æмæ нымаддæр лæгтæй иу — Елдзарыхъо, йæ къух кæй не сдардта, уый.

— Елдзарыхъо, ды дæ къух цæуылнæ сдардтай?

— Æз... Æз ныхæстыл къаддæр æууæндын, — йæ бынатæй стгæйæ ивазгæ хъæлæсæй сдзырдта Елдзарыхъо. — Мæ зæрдæмæ фæцыд, Хъазихан нæ хъæуы хъазты фермæ аразынмæ кæй хъавы, уый. Фæлæ хуыздæр уайд, Хъазиханы хъуыддагæй куы бавзарикум, уæд...

— Бæлвырддæрæй ма нын бамбарын кæн дæ хъуыды. Куыд æмæ йæ цæмæй хъуамæ бафæлварæм?..

— Уымæн уадиссаг фæлварæн нæ хъæуы, — загъта Елдзарыхъо. — Худæг уæм ма фæкæсæд, фæлæ мæ фæндон у ахæм: йæ бæрны йын бакæнæм дыууæ хъазы, æмæ сæ кæд райсомæй изæрмæ йæ бон фæхизын бауа, уæд сарæхсдзæн Хъазихан нæ сæрдары бынаты, кæд нæ, уæд та...

Адæмæй уыцы фæндон чидæртæ хъазынырдæм аздæхтой, фæлæ Дзамболат рагæй нырмæ дæр стыр аргъ кæны Елдзарыхъойæн æмæ ахъуыды кодта, уый хуымæтæджы ахæм фæндон нæ бахастайд, зæгъгæ.

— Цæй, æмæ Хъазиханæн сæрдарæй йæ равзарыны размæ ацы фæлварæн бавзарын кæнæм, кæддæра куыд сарæхсид, — загъта Дзамболат.

— Фенæм ын хъуыддагæй дæр йæ архайд! — райхъуыст адæмы 'хсæнæй дæр.

Дыккаг бон райсомæй Елдзарыхъо быдырмæ дыууæ хъазы æрбахаста йæ дæлæрмтты æмæ сæ суагъта Хъазиханы раз. Уымæн дæр ма цы гæнæн уыд, бар-æнæбары райста даргъ уислæдзæг æмæ хъазтыл йæ разæй ахъæр кодта. Уыдон фыццаг рæстæг сабыр уыдысты, кæрдæджы хæлттæ стон-стон кодтой. Фæлæ дын мæнæ æваст кæрæдзиуыл сæхи ныццавтой. Кæрæдзийы къубæлттыл фæхæст сты æмæ дзы иу иннæйы уагъд нал уадзы. Акалд сæ дыууæтæн дæр сæ пакъуы. Хъазтæй иу фæбынæй, æмæ йæ иннæ дæлæмæ йæ базыртæй хойы æмæ хойы. Хъазихан сæ иргъæвы, фæлæ — кæм, нæ сабыр кæнынц. Бинаг хъаз куыддæртæй феуæгъд, æмæ ныр та уый иннæйы йæ быны скодта. Йæ базыртæй йæ хойы. Хъазихан сæ тыхтæй-фыдтæй баиргъæвта. Уыдон хизгæ-хизыны кæрæдзийæ адард сты. Хъазихан сæ куы иуы фæстæ ныййарц вæййы, куы — иннæйы. Кæрæдзимæ сæ феввахсдæр кодта. Уымæ æдас нæ уыд, куы та фæныхæй-ныхмæ уой, уымæй, æмæ сæ бынтон хæстæг нæ уагъта кæрæдзимæ. Фæлæ та схыл сты. Хъазихан сыл уисæй хафт-хафтæй ралæууыд. Фырмæстæй æмæ фырфæлладæй йæ сурхид акалд. Фæхæст хъазтæй иуы базырыл. Фæлæ цъымарайы былгæрон фæбырыд. Йæ къухы ма аздад хъазы сис, йæхæдæг цъымарамæ дæлгоммæ ныххауд. Адæм фырхуадæгæй артæнхæлдтæ кодтой.

Уæдмæ æризæр. Хъазихан йæхи æруагъта цъæх кæрдæгыл, сыгъдæг кæны йæ дзаумæттæ æмæ мæстыйæ кæсы, хъæуырдагмæ узгæ-узгæ цы дыууæ хъазы фæцæйцыд, уыдоны фæстæ.

Хъæу та ногæй æрæмбырд сты сæ клубмæ. Æрмæст сæм ацы хатт Хъазихан нал бацыд.

Дзамболат адæмыл йæ цæст ахаста, арф ныууæфыд æмæ сæ бафарста:

— Дыууæ хъазы фæхизын йæ бон кæмæн нæ бацис, уый, цымæ, махæн сарæхсдæн разамынд дæттынмæ?

— Æппындæр нæ!

Уæдæ кæй равзарæм сæрдарæй, зæгъгæ, та сæ куы бафарста, уæд адæм æмхъалæсæй фæкодтой:

— Елдзарыхъойы!.. Елдзарыхъойы!..

Æмæ равзæрстой Елдзарыхъойы. Дзамболат æй йæ хъæбысы ныккодта, йе уæхскыл ын йæ къух фæлмæн æруагъта, коммæ йын йæ æфсæрмдзаст цæстытæм ныккаст æмæ йын афтæ: «Дæ хорзæхæй, зæгъ-ма нын, уыцы дыууæ хъазы уæддæр кæм ссардтай?». «Куыд кæм? Уыдон нæхи хъæуы хъазтæ сты: сæ иу — уæлæсыхаг, иннæ дæлæсыхаг», — загъта, йæ мидбылты бахудгæйæ, Елдзарыхъо.

Хъæуы сывæллæттæ та Хъазиханыл зарæг скодтой:

— Уæ хъазтæ, хъазтæ, хъæумæ!

— Нæ уæндæм!

— Кæмæй?

— Хъазийæ.

— Æмæ цы кусы?

— Дыууæ хъулон-мулон хъазы хизы...

— Кæм?

— Хъæугæрон.

— Ратæхут уæдæ, ницы уын кæндзæнис!..

Æмæ та сывæллæттæ хъазтау фæцæйтæхынц. Йæхи сывæлæттæ иу ныццæвы æмæ ныхъхъæр кæны: «Æз Хъази дæн, Хъази! Ныртæккæ уын уæ къубæлттæ стондзынæн!..»

Уынг байдзаг вæййы сывæллæтты хъæлдзæг худт æмæ кæлкæлæй.

ÆРТÆ ÆМДЗÆВГÆЙЫ

МÆ ЗÆРДÆ ИС ХÆХТЫ

(Роберт Бернсæй)

Мæ зæрдæ ис хæхты. Æз уым дæн нырмæ;
Æз айнагыл саджы ыссурын хæрдмæ.
Ыссурын æз саджы, сæгъ лидзы мæнæй.
Мæ зæрдæ ис хæхты, мæхæдæг — бынæй.

Хæрзбон уал, мæ бæстæ, хæрзбон уал, Цæгат, —
Æнтыст æмæ кады фæрныгджын бынат.
Хъысмæт кæд фæтардта дæ хъæбысæй мæн,
Уæддæр дыл мæ зæрдæ æз не сивдзынæн.

Хæрзбон ут, нæ митæмбæрэт урссæр хæхтæ,
Хæрзбон ут, нæ фæзтæ, нæ уыгæрдæнтæ.
Хæрзбон ут, æнæкаæрон тарбын хъæдтæ,
Хæрзбон ут, нæ хæххон хъæргæнаг дæттæ.

Мæ зæрдæ ис хæхты. Æз уым дæн нырмæ;
Æз айнагыл саджы ыссурын хæрдмæ.
Ыссурын æз саджы, сæгъ лидзы мæнæй,
Мæ зæрдæ ис хæхты, мæхæдæг — бынæй.

ФÆЛГÆСÆН РАНÆЙ

(Роберт Фростæй)

Æз — хъæдтæй æмæ бæлæстæй фæлладæй —
Цæудзынæн фосмæ хохрæбын дæлвæзтæм.
Уым сатæг уддзæф æхсæлыиы адæй
Сæумæйы фæлмы анхъæвзы фæйнæрдæм.

Æмуырдыг фахсæй хæдзæрттæм фæлгæсын.
 Хуыссын æмбæхстæй кæрдæджы, мæ цæст
 Æмыр къардиуыл сабыргай æрхæссын,
 Дæрддзæф къуылдымыл уæлмæрдтæ — ныхæст.

Æппынфæстаг æз буц нывтæй куы стыхсон,
 Куы айрох уой, æмæ мыл боны 'нтæф
 Хуыдуггæнгæ йæ уылæнæй куы 'ртыхса,
 Мæ риуы судздзæн дидинджыты 'мдæф.
 Æз мæлдзыгмæ куы нымдзаст дæн нымæрæй —
 Æмæ куы хъусын алы эмæлд дæр мæрæй.

ФÆНДАГМÆ ЦЫ БÆЛАС РАФÆЛДÆХТ, УУЫЛ

(Йæхæдæг æй фехъусæд!)

(Роберт Фростæй)

Æрфæлдæхт бæлас уады цæфæй хъæды,
 Цыма уыди нæ фæзындмæ йæ каст,
 Нæ фæндаг æй æрæхгæнын æрфæндыд
 Æмæ нæм раттын иу цымыдис фарст:

Кæдæм тындзут сæумæдзиккуырæй размæ?
 Æвæцпæгæн, æм ахъазын æрцыд:
 Мах дзоныгъæй æрхизæм миты рагъмæ, —
 Нæ куыстаг уым æнæ фæрæт цы уыд?

Уæвгæ йæ зоны: сæвæрæн нæй сахсæн, —
 Нæ рухс нысаныл сæмбæлæм цæмæй,
 Нæ бон у суанг зæххы сæмæн æрцахсын,
 Нæ раздæхдзыстæм, уромæн нын нæй.

Куы бафæнда, нæ бон у уæд планетæ
 Фесхойын раст æнæбæрæг дунетæм.

АДÆМОН СФÆЛДЫСТАД

НАРТЫ КАДДЖЫТÆ

**Кадджыты иугонд текст сарæзта
Гуыттыаты Хъазыбег**

Цыппæрæм чиныг¹

НАРТÆ ÆМÆ МÆЛИКК

Нартæ ахæм адæм уыдысты, æмæ 'нцад бадын чи нæ зыдта, иугæдзон стæры чи цыди, иугæндзон хæцгæ чи кодта 'мæ стыр куывдтæ чи арæзта, стыр бадтыты йæ рæстæг худгæ, хъазгæйæ чи 'рвыста. Сæ балц, сæ бадтмæ цын Хур цинкодта, сæ зæрдæ цын рухс кодта. Гъе, афтæ цардысты Нартæ.

Нартæ ахæм адæм уыдысты, æмæ цæм хæлар цæстæй чи касти, хъыг цæ чи нæ дардта, уыдонимæ 'фсымæртау уыдысты. Уыдонимæ иувынг, иу къусы тылд уыдысты. Хорзæн æртывæрæй хорздзинад лæвæрдтой. Лæггадæн дывæр лæггад кодтой, æмæ уæдæ куыд вæййы!

Нартæ ахæм адæм дæр уыдысты: сæ хъыгдарæгæн барын нæ зыдтой, се 'фхæрæджы маргæ кодтой, сæ фыдбылызы судзгæ кодтой, æнæфæстаг, æнæмыггаг æй кодтой.

Ахæм уыдысты Нартæ, ахæмæй æрвыстой сæ цард дæр. Хорзæн хорз уыдысты, æвзæрæн — æвзæр. Зæрдæйæ уарзгæ кодтой, сæрæй — хъуыды, цæстæй — æвзаргæ. Цард афтæмæйты вæййы.

Кæм вæййынц адæм æмхуызон гуырдаей, кæнæ уындаей, тыхæй, йе хъуыдыйæ. Вæййы зондджынтæ Уырымæгау, вæййы тыхджынтæ Батырадзау, вæййы сайæгойтæ Сырдонау, фæлæ вæййы æдылытæ дæр æмæ цыфыддæртæ дæр.

Цыфыддæр та Нарты фыдызнаг Тынты мæликк уыди. Фыдмитæ 'мæ 'взæр митæ 'нцонæй кодта, хорздзинад та 'мбаргæ дæр нæ кодта.

Уæд та иу бон Нартæ кæмдæр хаттысты, æмæ сæ бæстыл базадысты устытæ 'мæ зæрæдтæ сывæллæттимæ. Ахæм хъæу цы хæссын хъуыд! Хæддзу дымгæ дæр — æлдар.

Тынты мæликк фæзынди 'мæ зæгъы:

— Гъе, Нартæ! Уæ фыдæлтæ мæ фыдæлтæй чызг-хъалон дардтой. Ныр авд азы нал исын чызг-хъалон, æмæ мын æй авд хатты фылдæрæй хъуамæ бафидат!

¹ Дарддæр. Райдайæн кæс «Мах дуджы» ацы азы 1-аг, 2-аг, 3-аг номырты.

Нартæ джихауæй баззайынц æмæ зæгъынц: «Ай цы диссаг у, фехъуыстам хъалон фæллоуæ, фосæй, кæнæ æндæр исты, а чызг-хъалон никуы 'рцыди».

Зæгъынц Тынты мæлииккæн:

— Чызг-хъалон мах никуы фехъуыстам, фехъуыстам хъан ысхæссын — уый дæр лæппу куы уа, уæд. Фæлæ чызг та хъалонмæ чи фæисы? Æнæгъдау ми у.

Тынты мæлиикк фæхъæркодта:

— Ау, æнæгъдау мигæнæгыл мæ нымайут, мæнæ Сау Нарт! Багъæцут, æз бафидаудзынæн уемæ! Тагъддæр уæ чыззыты хуыздæртæй авды 'ркæнут!

Уæд дын иу ус дзуры:

— Нæ чыззытæй бынаты ничи ис, иууылдæр хуындуаты сты.

— Уæд уæ чындытæ ам уыздысты.

— Нæ, уыдон та сæ цæгæтты сты. Сæ лæгтæ ам не сты, æмæ фæцыдысты чындытæ дæр.

— Уæд уæ устытæ та кæм ысты?

— Устытæ мæрдвæды² фæцыдысты.

— Диссаг, — зæгъы Тынты мæлиикк, — æмæ уе 'фсинтæ та?

— Сæ рынчынтæ ам ысты 'мæ сæ къуылыхтæ, сæ цæнкуылтæ, иннæтæ дæр ам не сты.

— Мæрдтæм фæцыдысты?

— Мæрдтæм уанцон нæу! Хуынтæ фæхастой.

Тынты мæлиикк фæрсы:

— Уæ фæдисон адæм та кæм рабырбабыркæнынц?

— Хæтæнты сты.

Тынты мæлиикк ныххудти 'мæ зæгъы:

— Диссæгтæ, Царциаты диссæгтæ. Куыддæр Царциатæ сæфтысты, афтæ сæ Хуыцаумæ кувæг ыссардтаиккой, уый цын нал уыди. Мæнæ Нартыл дæр уый ми цæуы. Æниу цæ 'гайтма ничи ис. Уæд мæ бирæ тыхкæнын хъуыдаид. Ныр та мæ дзурын дæр нæ хъæуы бирæ.

Тынты мæлиикк зæгъы йе 'фсадæн:

— Фæзилут хæдзар-хæдзар, сыхæй-сыхмæ. Ракæнут сылгоймаджы мыггагæй кæй ыссарат, уыдон, 'мæ дзы æз авзардзынæн. Ракæнут цын сæ зæронд лæгты дæр.

Тынты мæличчы 'фсад фæзылдысты æртæ Нартыл. Кæйдæриддæр ыссардтой, уыдон тыххæй æркодтой — æфсинæй, усæй, чындызæй, чызгæй, зæронд лæгæй.

² Мæрдвæды — ома мæрддыгой.

Тынты мәликимæ цы ус дзырдта, уый Сатана уыд. Базыд-та 'нæмаргæ йын нæй æмæ се 'рхуым мæсыджы бын цы фæндаг уыди, уыуылты Нарты Симæнфæзмæ абырыди. Стæй кыхæй уайын байдыдта Дæллаг Нартæм — Алæгатæм.

Алæгатæм уыд фæныкгуыз лæппу. Кусгæ нæ кодта, цумамаæ нæ цыди, хæргæ — бирæ, нуазгæ — фыддæр.

Сатана зæгъы фæныкгуызы мадæн:

— Ёртæ Нарты доны къусы сæфт куы кæнынц, уæд ма дæ цæмæн хъæуы ацы гуырд? Фæдисхæргæнæг æй фервитæм, кæд дын уым исты сарæхсид, æмæ нæ лæгтæ фæзыниккой.

Фæныкгуызы мад зæгъы:

— Бæргæ уайд хорз, фæлæ цы бакæндзæни?

— Лалым ныддымæм. Уым æй нывæрæм, стæй йæ доны баппарæм. Чи зоны, Нартæ искуы донбыл ысты, уæд æй райсдзысты æмæ цын зæгъдзæни Нарты тыхст.

Дыууæ усы афтæ бакодтой. Лалымы нывæрдтой Фæныкгуызы, стæй йæ ныддымстой æмæ йæ доны барæцыхтой. Дон лалымы аласта.

Тынты мәлики Нарты зæрæдтæй, сæ фидардæртæй авды равзæрста.

Лæгуæрдоны цæ сивтыгъта, авд чызджы ма сывæрдта лæгуæрдоны 'мæ йæ бæстæм арати. Йе 'фсад та рахастой Нарты фæллой, ратардтой Нарты фос.

Нартæ хъæухаст æмæ уæнгсастæй базадысты.

Фæныкгуызы дон ласы 'мæ ласы. Бирæ йæ фæласта дон лалымы, йæ мидæг та уыд Алæгаты фыдбоны гуырд Фæныкгуыз. Фæласта йæ къуыри. Къуырийы фæстæ йæ дон иу хуыдыммæ фæсвæд баппæрста, 'мæ хуыдымы сæр мамазила кодта. Нартæ уæд сæ хæтæнæй æрцæйцыдысты 'мæ æрцæйкодтой дунейы фосы рæгъæуттæ, бæхты дзугтæ. Бæхæй-фосæй донмæ бацæуынц, фæлæ ныххуыррыткæнынц æмæ фæстæмæ фæлидзынц.

Уырымæг зæгъы:

— Фенут-ма, цæмæй тæрсынц фос?

Нарты кæстæртæй иу бауади. Лалымы ауыны, сурмæ йæ раппары, стæй йæ Нартæм æрбахæссы. Лалымыкых ысуагътой, йæ дымст ыссыди, фæлæ уæддæр хъæбæр дардта. Уæд лалымæн йе 'ргæвдæн суагътой æмæ йæм нывнæлдтой. Йæ къух цы лæг фæтгыста лалымы хуылфы, уый къухы Фæныкгуыз хæринаг фенхъæлдта, дæндагæй йæм фæлæбурдта 'мæ йын йе

'ртæ 'нгуылдзы атæхынкодта. Лæджы богъ фæцыди. Нартæ ракъæрткодтой лалымы 'мæ дзы Фæныкгуызы райстой.

Сослан зæгъы:

— Ай Алæгаты Фæныкгуызы хуызæн у.

Хæмыц дзуры:

— Хуымæтæджы йæ нæ баппæрстæуыдаид.

Æрбамбырд ысты æмæ йæ фæрсынц:

— Чи дæ ныппæрста?

Фæныкгуыз зæгъы:

— Мæ мад.

— Йæхæдæг иунæгæй?

— Нæ!

— Чи ма дзы уыд?

— Сатана.

Хæмыц зæгъы:

— Нæ загътон, хуымæтæджы йæ нæ баппæрстæуыди, цыдæр фыдбылыз æрцыди нæ фæстæ Нартыл, æвæдздæгæн.

Фæрсынц та Фæныкгуызы:

— Нарты зæххыл искай федтай?

— Ницы федтон, æрмæст бирæ бæхты хъæр цыди мæ хъустыл.

Уырымæг дзуры:

— Æвæдздæгæн, тыхгæнæг нæ рæгъæутты тардта.

Ноджы йæ фæрсынц:

— Æндæр ма цы федтай?

— Ницы федтон, фæлæ бирæ адæмы хъæр æмæ хыл мæ хъустыл цыди.

— Ноджы ма?

— Ницы æндæр, цыдæр æфсæйнагты зæлланг дæр ма 'мбæрстон.

Уырымæг зæгъы:

— Уыдон æнæмæнгæй тыхгæнджытæ уыдаиккой, æндæр ницы.

Фæтагъддæркæнæм.

Сослан æй фæрсы:

— Раджы, æви æрæджы уыди, дæу доны куы баппæрстой, уый?

— Къуырийы бон мыл цæуы.

Нартæ сæ бæстæм фезмæлыдысты.

Æрхæддзæ ваййынц æмæ фæрсынц Сатанайы:

— Цы 'рцыди нæ фæстæ, хъæухаст æмæ уæнгсастæй куы стут?

Сатана зæгъы:

— Фыддæр ыстæм. Хъæухаст фæлтау куы фæуыдаиккам,

уæнгсаст дæр, уæд ма цыдаид зæрдæмæ, фæлæ нæ худинаг ныхъхъæр и. Нарты зæрæдтæй авд лæгуæрдоны сивтыгъта Тынты мæлиkk æмæ нын нæ хуыздæр чыззытæй авды авзæрста. Сывæрдта цæ лæгуæрдоны, йæхæдæг дæр семæ, æмæ цæ зæронд лæгтæ аластой.

Нартæ фæрсынц:

— Цæмæн цæ аластой?

— Чызг-хъалон дам.

— Уый та куыд?

— Афæдзæй-афæдзмæ, зæгъы, хъуамæ мæнæн чызг-хъалон фыстайккат. Ныр, зæгъы, рацыди авд азы 'мæ уæ кæнын авд чыззы.

— Уомæ чыззыты зæронд лæгтыл куыд ласта?

— Фырцыдæй дам ыстæвд уыдзысты 'мæ дам ма мæхи цæуыл ирхæфсон. Уый тыххæй цæ лæгуæрдоны сæвæрдта.

— Æндæр ма цы зиан бакодта?

— Зиантæй фылдæр цы уыди, йе 'фсад нал фæллой ныуагътой, нал рæгъæуттæ.

Бамæсты сты Нартæ. Æфсадæй рацыдысты Тынты мæлиkkæ.

Тынты мæлиkk Нарты авд зæрондæн куыдзы бæлæгъы дон æмæ хæринаг дардта. Фосау цæ бастæй не суæгъдкодта. Нарты авд чыззы Тынты мæлиkk хицæн уаты бакодта. Сбæгънæг цæ кодта 'мæ цæм касти афтæмæй. Кодта цæ бæгънæгæй кафын. Стæй та цын сæ риутæ æмæ сæ сыдзы фæрстæ 'ууæрдын кодта.

Ахæм митæ кæнгæйæ та цын иу бон зæгъы Тынты мæлиkk:

— Абон ма афтæ, фæлæ мæ райсом цы бафæнда, уый уын бакæндзынæн, ныр æртæ боны рацыд.

Чыззытæ зæгъынц:

— Нæ курдиат нын сæххæсткæн, стæй дæ цы фæнды, уый нын бакæн.

— Уагæры уæм цы курдиат ис?

— Ис!

— Цы?

— Цыппар боны ма нæ ныуадз æнæ худинагæй. Нартæм ахæм æгъдау ис, къуырийы дæргъы хъуамæ æнæхъыгдард уой.

— Ома, уæм армæй дæр мачиуал æвнала?

— Нæ, нырмæ нæм куыд æвнæлдтат, уыуыл разы стæм.

— Хорз, уæдæ, разы дæн.

— Бузныг, нæ мæлиkk, уæддæр ма дын кæдæм цæуинаг стæм!

Мæлиkk та йæ дæлдæртæн радта дзырд, цæмæй Нарты авд чыззы цыппар боны 'ууæрдой сæ сыдзы фæлмæнтæй сæ риутæм. Мæлиkk дæр-иу касты уыцы афон æмæ худти йæ мидбыл.

Уæд Нартæ ныххæддзæ ваййынц Тынты мæличчы бæстæм. Ауыдтой йын йæ фидæрттæ 'мæ зæгъынц:

— Адон уыдзысты не 'фхæрæджы фидæрттæ.

Кæсынц. Уæд сæ цурты иу фыййау заргæ 'рбацауы:

Дилæлæ-уилæлæ, мæликдоны бæстæ,

Дилæлæ-уилæлæ, цыппар боны фæстæ,

Дилæлæ-уилæлæ, бæрæгбон кæндзæни, гъей.

Дилæлæ-уилæлæ, аууæрствæд уæ удтæ,

Дилæлæ-уилæлæ, Нарты авд рæсугъдмæ,

Дилæлæ-уилæлæ, нæ мæлиkk бырдзæни, гъей.

Нартæ фæдзырдтой фыййаумæ 'мæ йæ фæрсынц:

— Кæй фос хизыс, фыййау?

— Тынты мæличчы къуылых фосы.

— Къуылых та цы хоныс?

— Къуылых та, йæ зæнгыл рæстмæ чи нæ лæууы, уый.

— Æмæ дæ фос къуылых цæмæн ысты?

— Къахджынты мæнмæ кæм дæдты Тынты мæлиkk?

Мæхæдæг дæр къуылых дæн æмæ мæм къуылыхты радта.

— Уæдæ заргæ та цæмæн афтæ кодтай?

— Нæ мæлиkk Нартæй авд рæсугъды 'ркодта 'мæ цæ хицæн уаты бакодта, уым цæм зилы. Къуыри 'мгъуыды фæстæ цæ фæдæлхъæтцул кæндзæни.

— Ныр та цæм куыд зилы? – фæрсынц æй Нартæ.

— Цы цын у! Сæ сыдзы фæлмæнтæ 'мæ цын сæ риуы къуыбыртæ 'ууæрдын кæны.

— Уый та цæмæн?

— Фыдæрмыци дам ма уой, сфæлтæрой уал раздæр.

Нартæм фыййауы ныхæстæ хъыг фæкастысты 'мæ йын зæгъынц:

— Ды сайыс, æндæр ницы.

— Кæд уæ нæ уырны, уæд æм ныццаут, фенут уæхи цæстæй.

Нартæ равæрстой авд лæджы: Уырымæг, Хæмыц, Сослан, Бурафæрныг, Сырдон, Ацæмæз æмæ Сæхуыджы. Араст ысты 'мæ зæгъынц:

— Базонæм уал Тынты мæлиkkæн йæ тых, йæ хъару.

Бахæддзæ сты Тынты мæличчы фидæрттæм. Кæсынц: систæ

авд ивазны бәрзәндән амад. Дуртә кәрәдзимә чыраһи арәст.
Бахъяр кодтой:

— Уазджытә дә дуармә, Тынты мәликл!

Хъярмә мәликл йә цумагәнәджы рарвыста 'мә цә фәрсы:

— Чи стут?

Уырымәг зәггы:

— Амә уазәгуаты цәуәм.

Цумагәнәг радзырдта Уырымәджы ныхас мәликлән. Уәд цә мәликл йәхимә 'рбауадзынкодта. Авд әфсән дуары бакодтой, әмә Нартә бахызтысты. Ауыдтой Нарты авд зәронд ләджы бастәй. Сә разы кудзы бәләгъ. Уырдыгәй дон нуазынц, уырдыгәй фәлхәрттә хәрынц. Ницы цәм ысдырдтой, ницы дәр авд зәронды сдырдтой. Дарддәр ауыдтой Нартә Тынты мәличчы йә пылыстәг къяләтджынбандоныл бадгә, әмә йә цуры Нарты авд чыззы бәгънәгәй кафынц. Чыззытә фәфсәрмы сты әмә сә цәсгәмттә къялмә фездәхтой, сә чылымтә равдыстой.

Тынты мәликл цәм дзуры:

— Кәнут уә кафт, мәнә уәм ацы адәм дәр бакәсой.

Чыззытә зәггыныц:

— Мах әнахуыр адәмы цур әргомәй нә фәкафәм.

— Уәдә кәд фәкафут? — фәрсы мәликл.

— Не 'мгъуыды боны фәстә.

— Уәдә, уәдә, уә фәхсынтә уә дәлвәтджитәм куы 'руәзкәной, уәд.

Бурәфәрныг мәликлән зәггы:

— Уадз цә, мах тыххәй цә ма бафхәр, фәлтау цын ныббар.

— Уә хатыр цын фәуәд.

Чыззытә Нарты базыдтой, фәлә сыбыртт нә кодтой. Тынты мәликл хъяыста Нарты гуыппырсарты кой, фәлә цә 'ргомәй нә зыдта.

Фәрсы цә:

— Чи стут, кәцон ыстут?

— Мах әнахуыр адәм ыстәм, Елыгъатыбәстаг.

Мәликл фәрсы:

— Уыдон Нартәм әввахс цәрынц?

— Әввахс! — зәггы Бурәфәрныг.

— Искәй цә зонут?

— Зонәм цә, кәд сеппәты нә, уәддәр сә ләгәй-ләгдәрты.

Мæлиkk та фæрсы:

— Уæддæр дзы кæйты зонут?

Бурæфæрныг зæгъы:

— Æз хорз зонын Бурæфæрныджы.

— О, хъусын æй, — дзуры мæлиkk, — хъæздыгдæрæг æй хонынц,

— Æртæ Нарты фæллой иунæг йæхимæ ис, — зæгъы Бурæфæрныг.

— Æз та Уырымæджы зонын, — зæгъы Уырымæг, — зонджын æй хонынц, тынг зондджын.

— О, хъусын уый кой дæр, — зæгъы мæлиkk.

— Æз та Хæмыцы зонын, — зæгъы Хæмыц йæхицæй.

— О, хъусын уый дæр, чындз æмæ дам ын чызг нæ ирвæзынц æнæ батыхгæнгæйæ.

— Раст у! — зæгъы Хæмыц.

Мæлиkk дзуры:

— Уагæры уæлæ Нартæй цы авд рæсугъды 'ркодтон, ныр уыдон куы фенид!

— Æз та Сосланы зонын, — зæгъы Сослан дæр йæхицæй.

— Уый ном дæр хъусын, дæсны кафæг æй хонынц.

Сæхуыг зæгъы:

— Æз та сæ хæрæфырт Нæртон Сæхуыджы зонын, Нартæн сæ рахиз цонг у.

— Раст зæгъыс, — дзуры мæлиkk. — Кæмдæр дæсны цуангæнæг у, цъиуы цæст дам нæ ивгъуыйы.

— Æз та Сырдоны зонын хорз, — зæгъы Сырдон йæхицæй.

— Уый дæр хъусын, кæмдæр ыстыр сайæгой у, дæлзæххы кой куы кæна, уæд дам уæлзæххы агур дæ хъуыддаг.

— Æз та Ацæмæзы тынг хорзæй зонын, — зæгъы Ацæмæз.

— Уæдæ, уæдæ! Хъусын ахæм ном дæр. Кæмдæр дæсны фæндырдзæгъдæг у.

— Тынг, æмбал ын нæ разындзæни.

Мæлиkk зæгъы:

— Уæдæ Нарты миниуджытæн сæ тынгдæрты зонут?

— Зонæм. Мах дæр цыл ахуыркæнæм.

— Исты цæ 'ййафут?

— Аййафæм цæ, фæлæ та фæразæй вæййынц.

Уæд мæлиkk сыстади, бæхтыл йæ уазджыты сывæрдта 'мæ цæ 'рзилынкодта йæ фосы дзугтыл, йæ бæхты рæгъæуттыл, стæй фæрсы Нарты:

— Мәнай Бурафәрныгәй кәмә фылдәр ис фос, раст зәгьут?

— Дәумә, — Бурафәрныг әмә Ёртә Нарты фос дә фосы 'мбис дәр не 'ййафынц.

— Уәдә уый мә разы рыгдәр н' акалдзәни, — зәгьы мәликк.

Дарддәр цә акодта. Доныл цә ахизын хъәуы 'мә хъуы-дыкәнынц, куыд ахизой.

Фәрсы мәликк Нарты:

— Цымә Уырымәг цы 'рхъуыдыкәнид, цәмәй нә дон ма фәласа?

Нартә зәгьынц:

— Уырымәг нә, фәлә ам Хуыцау дәр ницы 'рхъуы-дыкәндзән.

Мәликк зәгьы:

— Уый дәр ницы мә разы, — йәхәдәг донән фәлейы бәла-сыл бәндән ацауыгъта, йәхимә йә 'рбалхъывта 'мә уыуыл хәцгәйә ахызтысты.

Уәд уынынц: арвыл иу цъиу йәхи суадзы, мигътәм ысхәддзә вәййы. Йә базыртә куы фәхәлиукәны, уәд йә буар цәхәр акалы.

Мәликк зәгьы:

— Цымә Сәхуыг уый амарид?

Сәхуыг дзуры:

— Уый Уацилла кәнә Йелиайы дзуәрттә дәр н' амардзысты.

— Гъех, уымәй дәр ницы, фәнычы раз рыг дәр не 'скалдзәни.

Цәуынц ноджы Тынты мәличчы зәххыл. Бахәддзә сты иу цавәрдәр агъуыстмә. Нартә ницы зыдтой. Уәд мад әмә чызг рацыдысты мәликк әмә Нартәм, әрывәрдтой хәрд, нуәзт. Мад әмә чызг афтә рәсугъд уыдысты 'мә цын кәрәдзийә равзарән нә уыди, мад кәцы у әмә чызг кәцы у. Сәхи уал хәрзәфсәст акодтой, стәй мәликк зәгьы:

— Адон ысты мад әмә йә чызг — кәрәдзийы 'нгәс, цымә Сырдоны фәлитой базонид, мад цә чи у, әмә цә чызг чи у?

Сырдон зәгьы:

— Нә цә базондзәни, адоны Хуыцау дәр нә рахатдзәни.

— Уәдә Сырдонәй дәр цәй Сырдон ис!

Хорз федтой сәхи, 'мә цын кафтмә ацыди хъуыддаг. Чызг әрцагъта фәндыр афтә хорз, әмә Ацәмәз джихәй баззади.

Мæлиkk-æлдар фæрсы:

— Цымæ Нарты Ацæмæз ам к' уайд, уæд афтæ хорз ацæгъдид?
Ацæмæз загъта, йæхи нæ зонын кæны, афтæмæй:

— Н' ацæгъдид, ацы чызг дæлимонтæй фыддæр у.

— Уæдæ Ацæмæз дæр мæ разы хъуыртты фаг нæу, — зæгъы мæлиkk.

Уæд мад кафын байдыдта, йæ к'рахфындзтыл ыслæууыди бæгъæмвадæй æмæ йæ иугай æнгуылдзтыл зилын райдыдта. Нартæ куыннæ ныддискодтаиккой.

Мæлиkk та фæрсы:

— Цымæ Нарты Сослан хуыздæр ыскафдзæн?

— Не скафдзæн, — дзуапп дæдты Сослан, — амæн кафынæй æмбал нæ уыдзæни.

— Уæд Сослан дæр хуымæтæджы Нарт у, — загъта та мæлиkk.

Хæмыц чызгмæ йæ цæстытæ ныцтафта, чызг та Сæхуыгмæ. Сæхуыг æмæ чызг кæрæдзийы зæрдæмæ фæцыдысты, фæлæ цæ Хæмыцы цæстæнгас хъыгдардта.

Уæд чызг зæгъы Хæмыцæн:

— Уагæры Нарты Хæмыц к' уаис, уæддæр æнхъæл ма у, де 'нгуылдзы кæрон дæр мæ буарыл н' андзæвдзæни.

Тынты мæлиkk ныххудти 'мæ зæгъы:

— Гъеуый ныхас у. Чызг, мæнæ мæ уазæг дæуыл фау равæрдта, æмæ 'цæгæй Хæмыц к' уаис, уæддæр дын дзы ницы рауайд. Уынут, мæ уазджытæ? Нартæ кæд зонынц алы ми чызг ыслымæнкæнын, хъæздыг цæрын, кафын, цуанкæнын, фæлитойдзинад, фæндырдзæгъдын, зондджын уæвынмæ, уæддæр мæ цумагæнджытæ уыдонæй ахæм хъуыддæгты дæсныдæр ысты. Уыдон сымах раз æвзыгъддæр ысты. Ныр мæхæдæг та иуыл дæсныдæр дæн. Нарты хъуамæ скæнон цагъартæ, хæзгултæ 'мæ лæггадгæнджытæ. Мæ тыхмæ чи фæлæууа, ахæмæй ничи ис уыдонмæ уæ ныхæстæм гæсгæ.

Уырымæг йæхи не схъæр кодта, афтæмæй зæгъы:

— Æппæтæй æмбулыс, Тынты мæлиkk, фæлæ Нартæм иу рахъомыл ис, ахæм æмæ 'ндонау сæрст у. Нæ зонын, уый тых дæм разына. Йæ дæндæгты дойнаг дур куы фæвæййы, уæд æй æрмыртмырткæны æргъиуау.

Мæлиkk бакалдта дойнаг цъенгæ дуртæ йæ дзыхы — æцæг цæ æрмыртмырткодта 'мæ цæ й' ахсæны ауагъта.

Сослан зæгъы, йæхи нæ бацамыдта, афтæмæй:

— Уыцы болатæйконд уæртæ дæ мæсыджы хуызæтты йæ иу къухæй дæр фелвасы.

Мæлиkk, мад æмæ чыззы мæсыджы йæ кæстæр æнгуылдзты фелвæста бумбулийау æмæ дзы хъазын байдыдта. Разил-базил æй кодта йæ кæстæр æнгуылдзы уырзтыл, стæй йæ 'ривæрдта.

Хæмыц дæр йæхи нæ рагомкодта, афтæмæй зæгъы:

— Æз дæр уыцы гуырдамæ иу миниуæг зонын. Авд ивазны дæргъæн арцы сыдз зæххыл ныффидаркæны. Стæй йыл йæ цæсты гагуыйыл ныззылы, æмæ йæ дымгæ фæхæссы хъæдæй, дурæй, цæуæгæй — алцы дæр.

Мæлиkk дæр авд ивазны арцы сыдз зæххыл ныффидаркодта. Йæ иу цæстæй ныззылди арцы цыргъыл, бæстыл дымгæ фестынкодта йæ дымджытæй æмæ — дур уæд, хъæд уæд, цæуæг уæд — фæхаста цæ æмæ цæ лæнчы 'мæ уæрмыты ныккодта. Нартæ дæр ныппырхытæ сты.

Уæд Сослан зæгъы:

— Амæн мах тыхæй ницы ракæндзыстæм, ницыдæр зондæй, ницыдæр хинæй, фæлтау, цæй, фервитæм Батырадзмæ. Кæд æм уый дæр нæ бахæсса йæ ныфс, уæд фæцæуæм фæстæмæ. Кæннод нæ куы базона, ай Нартæ стæм, уæд нæ физонджытæ скæндзæни.

Мæлиkk æрхызти арцæй, æрбамбырдкодта йæ уызджыты, фæрсы цæ:

— Цæй, куыд уæм кæсынц мæ митæ?

— Тынг диссаг, цыма цæ мах фыны уынæм, афтæ.

Уырдыгæй ракодта мад æмæ чыззы дæр йемæ 'мæ 'рцыдысты Мæличчы фидæрттæм.

Уырымæг зæгъы Сырдонæн сусæгæй:

— Амæн мах ницы бакæндзыстæм, фæлæ нæ дæ сæр бахъуыд. Исты хуызы абыр ардыгæй æмæ Сатанамæ фехъусынкæн, тагъд нæм Батырадзы 'рырвита.

Куыддæр æрталынг и, афтæ Сырдон йæхи маргъ фестынкодта 'мæ атаhti. Мæличчы галуантæ фидар æхгæд ныккодтой йæ цумагæнджытæ.

Сырдон, Нартæй æфсады чи рацыди, уыдонæн зæгъы:

— Фæстæмæ фæцæут, æндæра сæфут.

— Цы ма цæуæм, Сырдон! Нæ хуыздæртæ кæм мæлынц, уым уадз мах дæр амæлæм.

Сырдон Сатанамæ ныххæддзæ 'мæ йæ Сатана фæрсы:
— Алчи фæдисмæ, ды та къæбицмæ, Сырдон? Цы фесты Нартæ?

— Диссæгтæ дын зæгъдзынæн, Сатана, фæлæ мæ бон фыр æххормагæй нал у, исты уал мын авæр мæ разы.

Сатана 'рывæрдта фынг ныхастæнгæ.

— Уæдæ иннæтæ дард ысты?

— Дард, цæст цæ не суындзæни.

— Хынджылæггаг де 'дылы сæр фæуа, Сырдонæн, кæд мæн хынджылæгмæ не 'вдæлы. Зæгъ, кæм ма сты?

— Цы тыхсыс, Сатана! Кæд сæ уд æрдуыл ис, уæддæр цын ма тæрс. Нартæ фыдæбон куына феной, уæд цын хæдзармæ 'рцæуæн нæй, уый нæ зоныс?

— Уæд ды цæуылнæ фыдæбонкæныс? — афарста Сатана Сырдоны.

— Æз? Æмæ кæд фехъуыстай Сырдоны ном каджынай Нарты 'хсæн?

— Æмæ ды кæд фехъуыстай ахæм хабар, æмæ Сырдон Нартæн мацы фыдбылыз саразæ?

— Уый æз Нарты фæлваргæ кæнын.

— Цы цæ фæлварыс, дугъон бæхтæ мыййаг не сты 'мæ цæ Нарты 'мбырды дугъы нæ фæуаддзынæ.

— Афтæ æз дæр нæ зæгъын, — дзуры Сырдон, — фæлæ мæм хъус. Тынты мæликмæ раздæр бацыдыстæм авдæй. Æз, Уырызмæг, Хæмыц, Бурæфæрныг, Сæхуыг, Сослан æмæ Ацæмæз. Фæндыди нæ, чи у мæликк, уый базонын, фæлвардтам хинай, зондæй, тыхæй, хъаруйæ, сайынай, фæлæ къæрттæй-цъулайæ ницы рауади. Н' авд хистæр зæронды куыдзы бæлæгъы дон нуазынц æмæ сæ удæст хæринаг дæр хæрынц уырдыгæй. Нарты авд чыззы Мæликк ысбæгънæгкæнынкодта 'мæ цын сæ сыдзы фæлмæнтæ æмæ сæ риутæ 'ууардын кæнынкæны.

Сатана зæгъы:

— Дур де 'взагыл æруайа, Сырдонæн, кæд цæ дæ цæсгом та куыд бахъæцыди зæгъын!

— О, о, уæдæ цæ цы 'мбæхсон?

— Омæ Нартæ та уæд цы фесты?

— Кæсынц æнхъæлмæ, Нарты гуыппырсарта кæд рацæудзысты, уымæ. Фæлæ нæ зонын, уыдон ма сæ сæртæ 'нæхъæнай рахæссой.

— Цæуылнæ, Сырдон?
 — Æнæ Батырадз уыдонæн раирвæзæн нæй.
 — О, Нарты фæхъхъау фæуай, Сырдон, кæд мын дардыл цы таурæгътæ хæссыс. Афонмæ мын зæгъ, уавæр куыд у 'мæ исты амалкæнон.

Сатана Сырдонмæ дæр нал фæкасти, фæлæ хъæртцыгъайæн зæгъы:

— Дæ сæрыл мæ 'рхæссай! Тагъд мын Батырадзмæ фæхабаркæн, нæ гуыппырсарты Тынты мæлиkk æрцахста 'мæ куыд зына.

Хъæртцыгъа зæгъы:

— Æндæр ма фенай, Сатана, кæд æз Батырадзмæ н' атæхон! Дæ хæдмæл цъиутæй мын иу нæ радтыс, дæ гæдыйы хай фæвæййынц, æмæ ма уымæ тæхон!

— Ацу, адæмы амæддаг дæ Хуыцау фæкæнæд, цард-цæрæнбонты дæ мачи бауарзæд.

Уалынмæ халон ратæхы. Сатана йæм дзуры:

— Халон, ды дæ уæны феныс алцыдæр, акæс ма, Батырадз кæм ис, æмæ мын æм фæхабаркæн, Нарты гуыппырсарты зæгъ æрцахста Тынты мæлиkk æмæ тагъддæр зын.

— Гъендæр ма фенай, Сатана! Иу хатт Нарты бæхы холы-йыл бадтæн, æмæ мæ Батырадз уый хæрын дæр нæ бауагъта, фатмæ мæ систа. М' амондæн атахтæн.

— Ацу, цæрæнбонты холытыл зил, æндæр дын хæринаг ма уад! Адæмæн æнæуынон фæу, уый дын м' арфæ!

Халон атахти. Сатана ауыдта зæрватыччы, æрбацæйтахти цъыбар-цъыбургæнгæ. Сатана йæм дзуры:

— О, мæнæ зæрватыкк, хабархæссæг мын фæу Батырадзмæ, кæд бады — систæд æмæ цæуæд. Кæд лæууы — тагъддæр кæнæд. Нарты сæргуыппыртæ Тынты мæлиkmæ ахст ысты 'мæ мæм хæддзæкæнæд.

Зæрватыкк ныцъыбарцъыбурласта, цæхгæр фездæхти 'мæ йæхи систа бæрзæндты 'мæ фæтары. Сатана йæм адзырдта фæстейæ:

— Мæргъты фидыцджындæр фæу, адæмæн дæ уынд — æхсызгон, дæ уаст адджын! Дæ уындмæ бæллæг уæнт адæм!

Тæхы зæрватыкк. Хуры быдыры Батырадз ыстыр бæласы бын йæ фæллад уагъта. Уазал дон йæ разы, йæхи дзы 'рыхсы 'мæ та йæхи 'руадзы. Йæ бæх йæ цуры хизы. Афтæ цæ зæрватыкк дæр байæфта 'мæ Батырадзы хъусы сцъыбарцъыбуркодта.

Батырадз зәрватыччы йæ къухмæ систа, фæрсы йæ:

— Цы кæныс, ацы маргъ?

Зәрватыкк иу бадт Батырадзы цилхъыл кодта, иу бадт йæ фатыл æмæ цæ ивæзта, фæлæ цы зәрватыкк у, цы йæ тых у? Батырадз фембæрста тыхгæнæг цæм кæй ис. Йæ бæхыл абадт, стæй зæгъы:

— Тæх мæ разæй, зәрватыкк, кæдæм мæ кæныс, уырдаæм цæудзынæн дæ фæстæ.

Зәрватыкк æввахсдæр фæндæгтыл Батырадзы 'ркодта Нартæм, æмæ Сатанамæ бацыдысты.

Фæрсы Батырадз:

— Цы хабар у, хъæухастау куы сты Нартæ?

— Уымæй фыддæр ысты, дæ фæхъхъау фон. Нартыл йæ бон бакалдта, йæ бон бакæла, Тынты мæлик.

— Ау, æмæ дзы адæм нæ уыди?

— Балцуаты уыдысты. Асырдтой ма йæ ныр, фæлæ сæ иутæ сæ ныфс нæ хæссынц, сæ гуыппырсартæ та ахст ысты.

— Цæмæй йæ зоныс?

— Сырдон мæм фæци хабархæссæг.

— Кæм и Сырдон?

— Хурмæ хуыссы мæсыджы раз.

— Гъе, Сырдон! — фæхъæркодта Батырадз. Хъæрмæ Сырдон йæ бынаты авд ивазны бæрц хæрдмæ фесхъиудта, æрбауади 'мæ зæгъы:

— Ам дæн, Хæмыцы фырт Батырадз!

— Цом мемæ!

— И-и-и! Æз дæ мæрдты уазæг, мæн уадз. Мæ уд ма тыххæй раирвæзти.

— Холыйаг фæуæд дæ уд, кæд иннæтæ сæ удтæ нæ хордтой! Цом мемæ!

— Дæхæдæг ацу, æз бабын уыдзынæн!

— Цом дын зæгъын! — фæхъæркодта Батырадз, — исты къуымæл нæ дуцыс дæ цæстытæй, цы дæ цæссыг калыс?

— Мæ уд адджын у.

— Æмæ иннæтæн сæ удтæ хъылма сты, дæ раддæг дæ бахæра. Цом тагъддæр!

— Мæ бон фистæгæй цæуын нæу.

— Мæ фæсарц æрбабад.

Сырдон Батырадзы фæсарц абадти. Батырадз йæ бæх фезмæлын-

кодта 'мæ араст. Къуырибалц — авд боны 'мæ авд æхсæвы цыд фæндаджы Батырадз авд сахатмæ сарæзта. Ёрыйæфта Нарты тымбылæй. Фæрсы цæ:

— Ам ривæдкæнынмæ 'рцыдыстут?

— Бæргæ не 'рцыдыстæм ривæдкæнынмæ, фæлæ фыдраны фестæм.

Батырадз æмæ Сырдон бæхæй æрхызтысты. Йе 'рдын дыууæ стыр бæласыл фидар бабаста, стæй фат æрдыныл æривæрдта 'мæ зæгъы уытæппæт Нартæн:

— Ёз фатыл æрхуысдзынæн. Сымах æрдынбос ивазут, цалынмæ уын зæгъон, уæдмæ, стæй мæ суадзут.

Батырадз фатыл æрхуыссыди. Нартæ æрдынбос аивæзтой, стæй Батырадз зæгъы:

— Суадзут æрдынбос!

Нартæ йæ суагътой. Батырадз фатыл хæцгæйæ атахти æрвнæрæгау.

Дыууæ бæласы та æд æрдын фæтахтысты бынмæ. Ёрдын цæ ахаста. Батырадз сæмбæлди Тынты мæличчы мæсыгыл æмæ йæ 'ркалдта. Мæсыджы ныббырыд æмæ мæсыджы рудзынгæй фæлгæсы. Уыны Нарты авд заронды куыдзы бæлæгъмæ бастæй. Авд чызгæй бæгънæг кафт кæнынц, куы та цæ аууæрдынц.

Мæсыджы гуыппæ Тынты мæлиkk фæкасти 'мæ зæгъы:

— Ох, мæ мæсыджы цъупп куы 'ркалди.

Уырымæг базыдта, уый Батырадз у 'мæ зæгъы мæлиkkæн:

— Ёрбад, хæрæг мæличчы фырт, æви 'цæг ды 'нхъæл уыдтæ, Нартæ дæуæй æгуызæгдæр сты.

— Куыд мæм уæндыс, заронд къæссахæссæн! — фæхъæркодта мæлиkk.

— Ёз чи дæн уый зоныс?

Уырымæг зæгъы:

— Ды чи дæ, уый æз зонын, фæлæ мах чи стæм уый зоныс?

— Чи?

— Ёз дæн Уырымæг, мæнæ Хæмыц, ай та Бурæфæрныг, дæ разы — Сослан, йæ фарсмæ нæ хæрæфырт Сæхуыг æмæ йæ цуры та Ацæмæз, дысон æз кæй арвыстон, уый та уыди Сырдон. Дæхи махæй тыхджындæр хоныс — уый нæ уырны, фæлæ дæ тыхы ныхмæ чи 'рлæууа, ахæм дæр ис дæ цуры, фæлæ уал дын дæхимæ кæсы. Ныр нын зæгъ: цы ныфсæй бырстай Нартæм?

— Дæу чи фæрсы, къæдордæйы хуызæн зæронд хæррæгъ!
— фæхъæркодта мæлиkk. Уæхст раскъæфта 'мæ зæгъы:

— Ныртæккæ уæ афизонæгкæнон!

Февнæлдта Уырымæгмæ, йæ боцъотæй йæ фелвæста, а ныр æй атыссæ уæхстыл, афтæ Батырадз мæсыджы рудзынгæй расæррæтласта 'мæ фæхъæркодта:

— Фæлæу!

Хъæр Сырдон æмæ йе 'мбæлттæм райхъуысти. Сырдон зæгъы:

— Гъе, æвзæр Нартæ, Батырадзмæ уын æз куынаæ фæуа-даин, уæд уæ мæлиkk быны мизынтыл фæкодтаид, фæлæ мын кувут.

Нарты 'фсад зæгъынц:

— Кувдзыстæм, куыннаæ! Дæхи та хæрзаг цалынмæ ныт-туй койтай, уæдмæ Сатанайæн ныхас дæр нæ загътаис.

— Уый дæр дзы уыд мæ цæуæггаг, фæлæ кæсут, æмæ ма уæ хъусдарут, цæй тбыл олуппытæ хъуысы. Уый Батырадзы гуыпп у.

— Нæ уæдæ ды! Фæдисы дæр æнæфсæстæй нæ цæуы!

Сырдон зæгъы:

— Æххормагæй та дард н' ацæудзынæ.

Батырадз æмæ Тынты мæлиkk хæцынтæ байдыдтой. Мæлиkk йе 'фсадмæ хъæркодта. Авд æфсæн дуары бакодтой, фæлæ Сослан сæ разы 'рлæууыди 'мæ цæ дзидтæдзаджы цагъд кодта. Уырымæг æмæ Сæхуыг та цæ сæ фæттæй цагътой. Хæмыц æмæ Ацæмæз, Бурæфæрныг дæр цын æххуыскодтой, æмæ мæличчы 'фсадæй иу дæр нæ бахæддзæ ис мæликмæ.

Мæрдты — Бурæфæрныг, Хæмыц, Ацæмæз бынæй калдтой æмæ комæй мæличчы фидæрттæм рæдзæгъдæй лæууыдысты. Сырдон æмæ Нарты 'фсад кастысты 'мæ дискодтой: «Цыдæр бирæ мæрдтæ кæлы мæличчы кæртæй».

Батырадз хæцгæхæцын мæсыгмæ йæхи баласта, мæсыгыл фенцой кодта, æмæ мæлиkkыл ныккалди. Йæ сæр ысцæйдард-та дурты бынæй мæлиkk, фæлæ йæ Батырадз нырриуыгъта, æмæ мæличчы сæр дыууæ раст дихæй фæсаджил. Тынты мæлиkk йæ уд систа.

Батырадз зæгъы:

— Суадзут Нарты зæрæдты!

Ацæмæзитæ фæцырд ысты. Суагътой цæ. Нарты авд гом чыз-зы дæр сæ дарæс ыскодтой æмæ уæд æфсæрмдзæсты рацыдыс-ты. Мæличчы мад æмæ фыды лæгдзоныгътыл сифтындызныкодта

Батырадз æмæ Нарты авд зæронд æмæ авд чызгæн зæгъы:

— Сбадут уæрдонь.

Уырымæг зæгъы:

— Афтæ нæ.

— Уæдæ куыд?

— Нæ хæрæфырт Сæхуыг æмæ мæликмæ ахсты цы чызг æмæ мад уыдысты, уыдон кæрæдзийы 'мбарынц æмæ чыззы кæнæм немæ Сæхуыгæн.

Батырадзæн æхсызгон уыди. Мады ныууагътой мæличчы хæдзæртты бирæ фæллæйттимæ. Иннæ фæллой, фос ратæлæт-кодтой Нартæ. Рацæуынц.

Мæличчы мад æмæ фыд ласынц лæгуæрдонты Нарты авд зæронд лæджы.

Чыззытæ сæ чынзагимæ цæуыныл ныллæууыдысты.

Нарты зæхмæ 'рбахæддзæ сты. Уæд Батырадз зæгъы:

— Цæут уал, Нартæ, æз дæр уæ 'рыйафдзынæн, фæлæ Сосланæн фæдзæхсын: мæличчы мад æмæ фыды удæгасæй куыннауал ныуадзой.

Сослан зæгъы:

— Уыдонæй æз мæ маст ысуадздзынæн.

Батырадз ацыди. Нартæ æд фæллой, æд фос æрцыдысты сæхимæ.

Нарты адæм сæ размæ цыдысты. Цинкодтой, стæй ыстыр чынзæхсæв ныззылдой сæхицæн. Фосæй цы бахардз и — иннæты Нартыл æмхуызон ныддихтæкодтой. Афтæ хæзнатæ дæр, æмæ алчи дæр царди. Сæхуыг дæр æд ус, æд фæллæйттæ Нартмæ 'рцарди.

Сослан мæличчы мад æмæ фыды иу фæлмæн фаджысыл бæгъæввадæй бафтыдта 'мæ зæгъы:

— Гъеуый мын сыууæрдут уæ къæхтæй, хæрджытæ. Кæд уæ фырт адæмæн фыдмитæкодта, уæд йæ ардауæг сымах уыдыстут, æмæ базонат рыст, фыдæбон.

Цас сæ бон бауыдаид. Цалдæр зылды 'ркодтой, стæй æрхаудтой.

Сослан цæ йæхсæй сау над кодта æмæ сæ уд систой, стæй цæ куыйтæн бахæрынкодта. Цæрынц Нартæ сæ фыддзаг цардæй, æнæмастæй, хъæлдзæгæй.

Иухатт Батырадз зæгъы: «Цæй-ма фæцæуон Нартыл. Бабæрæг цæ кæнон, кæддæра мæм чи цы зæрдæ дары. Кæнæ мæм Сæхуыг цы цæстæй æрбакæсид».

Рарасты 'мбисæхсæвты. Нартæ йæ сеппæт дæр кодтой сæхимæ.
— О, Батырадз! Нæ хуыздæр æмæ нæ ирвæзынгæнæг дæр
ды дæ.

— Нæ, мæнмæ рацу!

— Нæ, мæнмæ.

Фæбузыг Нартæй Батырадз. Арасти дарддæр. Сæхуыгмæ
бадзырдта:

— Ам ыстут, фысымтæ!

Сæхуыг хуыссыди уаты. Фæсæррæтласта, рауади дуармæ 'мæ
дзуры:

— Мидæмæ рахиз, кæцы дæ?

Уæд Сæхуыджы ус дæр фестади, рухс акодта хæдзары. Ба-
тырадз бахызти хæдзармæ, фæлæ ахæм хъуын рауагъта 'мæ
йæ Сæхуыг зонгæ дæр нал бакодта.

Сæхуыг зæгъы:

— Бадгæ уал акæн, уазæг, ныртæккæ дын алцыдæр уыздæни.

Батырадз абадти. Сæхуыг фыр æрбадавта 'ргæвдынмæ, йæ
ус уæларт алаууыди, æмæ цæм Батырадз кæсы. Куы бамбæрс-
та, зæрдиагæй йыл цин кæнынц, уый, уæд бахудти Батырадз
æмæ зæгъы:

— Ма кæн, Сæхуыг, ницы мæ хъæуы. Æз дæм барæй æрба-
цыдтæн, кæд мыл, зæгъын, дæхи не сивтай. Æз Батырадз дæн.

Сæхуыг Батырадзы ныхтæхæбыскодта 'мæ зæгъы:

— Уый та куыд зæгъыс, куыд дыл сивдзынæн мæхи? Уæд м'
амард хуыздæр нæу! Науæд цыфæнды тыхст лæг уа, уæддæр
æнафоны йæ тыхстæй æрбадзуры, æмæ йæ æнæсуазæггæнгæ
куыд ис, фæнды знаг уæд!

Батырадз зæгъы:

— Бузыг, Сæхуыг. Куыд кæсын, афтæмæй ды дæ
лæггадгæнæг, æмæ дæ ис бирæ. Æз цæуон ныр.

— Нал дæ ауаддзынæн. Нæ кусæрттаг ис нæ разы, не 'фсин
та уæларынг.

— Цæй, уæд та фæуæд дæхи дзырд. Иугæр уæ фынайæ
фæхаудтат, уæд исты сæр.

Сæхуыг фыр аргæвста. Йæ ус кæрдзынтæ ракодта. Ацæттæкод-
той фынг æмæ боны 'рбацъæхтæм худгæйæ сæ рæстæг арвыстой.

Райсомы Сæхуыг æмæ Батырадз сæ кæрæдзийы дæлæртты
хæцгæйæ Нарты сыхыл Ныхасмæ араст ысты. Нартæ цын
арфæтæкодтой æмæ Ныхасы иннæты цур æрбадтысты.

Базыдта Батырадз, Нартæ сеппæт дæр ныр иузæрдион ысты, уый æмæ цын арфæтæ кодта.

Батырадзы хуызæн гуырæн та чи нæ ракæндзæни арфæтæ!

СЫРДОН ЙÆ ФЫРТТЫ КУЫД АРГÆВСТА

Нарты Борæдзатæ æртæ азы фæхастой хуыскъ хъут. Сырдон ысфæндкодта йæ радавын. Иухатт куы уыд, уæд ацыд æмæ уыцы хъуджы радафта. Борæдзаты хæрзæджытæ хъуджы агурын байдыдтой. Сæ зæрдæ 'хсайдта Сырдонмæ, фæлæ йын йæ хæдзар чи ссардтаид!

Уæд цын къулыбадæг ус загъта:

— Сымах Сырдоны хæдзар афтæмæй не ссардзыстут, фæлæ йын йæ гадзайæн, йæ къахыл синаг бабæттут æмæ цæут йæ фæдыл. Бон изæрмæ уый сымах кæй дуарæй нæ ракæсынкæндзæн, ахæм нал баззайдзæн зæххыл. Куы фезæрдалынг уа, уæд араст уыдзæн йæ хæдзармæ, æмæ афтæмæй бацæудзыстут гадзайы фæдыл Сырдоны хæдзармæ.

Бакодтой Борæдзатæ, къулыбадæг ус цын куыд бацамыдта, афтæ.

Æрцахстой Сырдоны гадзайы, бабастой йын йæ къахыл синаг æмæ цæуынц йæ фæдыл. Бон изæрмæ цæ æцæг кæй дуарæй нæ ракæсынкодта, ахæм нал баззад.

Изæры куы фæталынг, уæд араст йæ хæдзармæ 'мæ иу ран иу хиды бын хуынчты фæмидæг. Борæдзатæ дæр бабырыдысты йæ фæдыл — æмæ дын мидæгæй дуар. Æвиппайды фегомкодтой дуар, æмæ Сырдон дынджыр цуайнаджы гъæйттæй фыцы хъуджы фыд.

Сырдон куыддæр ауыдта Борæдзаты, афтæ фæрæт æмæ къуыдыр æрбадфта 'мæ йе 'ртæ фырты къубæлттæ ахауынкодта 'мæ цæ цуайнаджы ныккалдта.

Борæдзатæ уый куы федтой, уæд фæлыгъдысты.

Райсомы куы сбон, уæд Сырдон ыссыди Нарты Сатанамæ 'мæ йын дзуры:

— Стыр хæснаг ыскодтон, дæумæ ис хъæзын къус, æмæ йæ цæуыл асарфай, уый, æндæрхуызон фæвæййы.

Сырдон афтæмæй къус расайдта.

Æрхаста йæ йæ хæдзармæ, йе 'ртæ фыртыл æй асæрфта, æмæ йæ фырттæ райгас ысты. Сырдон къусы фæстæмæ схаста Сатанамæ 'мæ йын загъта:

— Хæснаг рамбылдтон.

СЫРДОН ÆМÆ НАРТЫ УАЙСАДÆГ ЧЫНДЗ

Борæтæ 'рхастой чындрæ æмæ йын ыстыр аллай-буллай фæкодтой. Сырдон уым нæ уыди 'мæ чындрæхсæвæй фенæхай и. Нартæ æртæ бонæ 'мæ 'ртæ 'хсæвы цæл æмæ минасыл ивтыгъд уыдысты. Сæ кафтмæ хæхтæ згъæлдысты, кæмттæ нæрыдысты. Сæ зардмæ маргъ уадзгуытæкодта, сырд тар лæгæты нымбæхсти. Фесты чындрæхсæвы бонтæ. Уæд дын иу бон Сырдон дæр фæзынди. Ныхасы 'ндæр дзырд, æндæр кой нæ уыд, Борæты чындрæхсæвы койы йæддæмæ. Сырдон дæр цæм хъуыста, уæдæ цы. Иу бон афтæ, иннæ бон дæр уфтæ, æртыггаг хатт дæр та уый хуызæн. Нал цæм фæрæзта хъусынай Сырдон æмæ загъты йæхицæн: «æвæдздзæгæн мæн тыххæй афтæ кæнынц, æндæра цавæр диссаг уыд; уæлæмæ дæр — чындрæхсæв, дæлæмæ дæр — чындрæхсæв. Адон та æз куына бафæлварон».

Цæуы та ныхас Борæты 'рдхæрæны чындрæхсæвы тыххæй, уæдæ цы.

Сырдон дæр та хъусы, стæй цæ афарста:

— Цымæ дзы сæр уыди, сæр?

— Уый та цы хоныс, уæдæ æнæсæр чындрæхсæв кæд федтай? — загътынц Нартæ.

— Гуырæй та куыд уыди?

— Сæр кæм и, уым гуыраен дæр æнæ уæвгæ нæ ваййы, — дзурынц та Нартæ.

— Уæд дымæгæй та куыд уыди?

— Хæмпус æмæ фæлмæн! — загътой Нартæ.

Сырдон исдуг ницыуал ысхойкодта, фæлæ та Ныхасы хъусы. Æппынæрæджиау загъты:

— Цы диссаг у, Нартæ, Борæты чындрæхсæв, иуыл йæ кой кæмæн кæнут! Загъут сæр дзы уыди, æмæ æнæхъус уыдаид,

гуыр дзы уыд æмæ æнæ астæу уыдаид, дымæг зæгъут æмæ... хæмпус æмæ фæлмæн дымæг рувасæн дæр ис. Цыма дзы 'ппæлут? — Нæ, Сырдон, — зæгъынц Нарт, — сæр æнæхъус нæ ваййы.

— Раст у, фæлæ кæд сæры хицауыл хъустæ уыд, уæд цæуылнæ загъта фысым: алæма, ацы лæг ам нæй æмæ йын хай бакæнæм.

Борæтæм тæлмау фæкасти, фæлæ ницы загътой Сырдоны 'фхæрæн ныхасыл.

Сырдон ноджы зæгъы:

— Науæд, Нарта, цавæр гуыбыны хицæуттæ уыдыстут, куыдз дæр ма 'стæджы 'схъис фæуадзы, уæд сымахæн уæ гуыбынтæ уæ гуыртæй куыд фæуæлдæр ысты!

Нарт бамбæрстой сæ рæдыд, æмæ та цын Сырдон уайдзæфкæны:

— Кæнæ Нарты кæстæртæ цавæр нæрст ныккодтой уыцы чын-дзæхсæвы, æви с' ахсæнтæй æхсæвхуыссæн гобæттæ арæзтой!

Уыцы ныхасты фæстæ Сырдон сыстади Ныхасæй æмæ сæхимæ ацыд.

Борæтæ арвы цæфау куыnnæ фæуыдаиккой. Райдыдтой æрвитын Сырдонмæ, цæй, рацу нæм зæгъгæ, фæлæ Сырдон къæрттæй цъула нæ кодта. Уæд гæнæн нал уыди, æмæ Борæтæ иу æрыгон лæппуимæ сæ чынды хонæг нырвыстой Сырдонмæ. Лæппу бадзырдта мидæмæ:

— Сырдон уайсадæгмæ ракаес!

Сырдон ракасти 'мæ зæгъы:

— Амондджын къах æрбавæр Нартыхъæумæ, фæлæ, мæ бон нæма у.

Раздæхтысты хонджытæ. Чынды йæ хабар радзырдта йæ лæгæн. Лæг æй фæрсы:

— Æмæ цы дзуапп радтай?

— Ницы! Уайсадæг цы дзуапп радта хъуамæ?

Дыггаг бон дæр та чынды æмæ лæппуйы хонæг нырвыстой Сырдонмæ.

Лæппу та бадзырдта:

— Сырдон, ракаес-ма, уайсадæг дуармæ!

Сырдон ракасти 'мæ та зæгъы:

— Амондджын æмæ цæвиттойнаг фæу Нарты 'хсæн, фæлæ мæ рæстæг нæма у, чин.

Раздæхтысты хонджытæ. Чындз та йæ лæгæн Сырдоны ныхæстæ ракодта. Лæг фæрсы:

— Ныр дæр ын ницы дзуапп радтай?

— Ницы! Стæй ма цы цæсгомæй цыдаин ардæм?

Æрбалæууыди æртыггаг бон. Уæд лæг йæ усæн зæгъы:

— Сырдон дæ куы 'рвита, уæд-иу æй афæрс, кæд у йæ рæстæг, уымæй, æмæ йын искæцы 'хсæвмæ сæмгъуыдкæн!

Араст та сты чындз æмæ лæппу. Лæппу бахъаркодта Сырдонмæ:

— Æддæмæ ракæс, Сырдон. Уайсадæг дæумæ 'нхъæлмæ кæсы!

Сырдон та рацыди 'мæ раарфæтæкодта:

— Æмбисондхæссæн фæу, чин, фæлæ æххæст мæ рæстæг нæма у.

Уæд чындз йæ уайсадын фæуагъта 'мæ йæ фæрсы:

— Æмæ дæ рæстæг кæд уыдзæни?

— Чин, мæ рæстæг майрæмæхсæвы æмбисæхсæв, дæ лæг уæд хуынды уыдзæн.

— Уæдæ-иу æрцу, ма мæ фæсай.

— Чин, æмæ дæу куыд фæсайон, уæд мæхи сайын — нал хæрд, нал нуæзт, нал чин.

Чындз æмæ лæппу раздæхтысты. Чындз та йæ лæгæн Сырдоны ныхæстæ рафæзмыдта, стæй чындзы лæг зæгъы:

— Уæдæ багъæцæд, æз уымæн цы хъæуы, уый куынæ бакæнон!

Борæты чындзæн Сослан уыдис къухылхæцæг, уымæ дын чындзы лæг ныццыди 'мæ йын рахабаркодта, хъуыддаг майрæмæхсæвмæ кæй банысанкодтой, уый. Сослан зæгъы:

— Зындзынæн уæм æмæ йæ мæ бар уадзут.

Сослан æмæ Сырдон никуы фидыдтой. Сæ иу иннæмæн æнæуынон уыди. Майрæмæхсæвы Сослан Борætæм ыссыди 'мæ зæгъы чындзæн:

— Сырдон куыддæр æрбацæуа, афтæ-иу ын фынг авæр йæ разы. Æз дæм куы 'рбадзурон, уæд-иу Сырдонæн зæгъ: «Дæлæ уал хæрджыты 'хсæн хæрæглауд æркæн, æндæра дæ ацафон ам куы 'рбаййафа нæ лæг, уæд дыл марынай нæ сауæрддзæни». Стæй цы хъæуы, уый мæхæдæг зонын.

Æмбисæхсæвтæ уыдысты, уæд Сырдон æрбацыди. Ног чындз Сырдоны раз фынг авæрдта, хæрд, нуæзт, рæдау зылд кæны. Сырдон хорз фæдта йæхи, стæй зæгъы:

— Чындз, иу уат æркæн.

— Хорз, ныртæккæ, — зæгъы чындз.

Уыцы ныхæстæ Сослан фехъуыста 'мæ бахоста чындзы лæджы хъалæсыуагæй дзургæйæ:

— Нæма 'рхуыссыдтæ, не 'фсин?

Чындз зæгъы Сырдонæн:

— Нæ лæг æрыздæхти, æмæ дæлæ скъæты хæрæглæуд æркæн хæрджыты 'хсæн, кæннод сæфыс. Стæй куы 'рфынæй уа, уæд дæ рауадздзынæн.

Сырдон хæрæглæуд акодта скъæты талынджы хæрджыты 'хсæн. Уæд чындзæн Сослан зæгъы:

— Дæ лæг нал фæразы, æмæ йæм хæрæг аласын хъæуы, уыуыл æй æрхæссон.

— Уæртæ скъæты цалдæр хæрæджы, — зæгъы чындз йæ къухылхæцæг Сосланæн, — цал дæ хъæуы, уал алас.

Сослан талынджы барæй иу хæрæджы сивтыгъта, иннæ хæрæджы 'фсонæн та Сырдоны сивтыгъта. Йæхæдæг Сырдоныл ысбадт, æмæ дыггаг хæрæджы йæ фæдыл идадзæй ласы, афтæмæй арасти хуынды хъæумæ.

Сырдон хуыфыди, зæгъгæ кæд Сослан иннæ хæрæгыл ысбадид, фæлæ кæм!

Сослан йе 'ндон зæнгтæй Сырдоны 'рбатъæпласы, æмæ та уый дæр дзортдзортт цыд акæны.

Ныххæддзæ сты хуынды хъæумæ, æмæ Сослан хизгæ дæр нæ ракодта, афтæмæй бадзырдта:

— Борæты фырт, æддæмæ мæм ракæс!

Лæг æм рауади, æмæ Сослан зæгъы:

— Мæнæ дын хæрæг.

Фысымтæн арфæ ракодтой, æмæ Нартæ дыууæйæ хæрджытыл рацæуынц.

Уæд Сослан фæрсы Борæты фырты:

— Айхуызæн мæйдары суг хæссын æнцондæр у.

— Раст зæгъыс.

— Уæдæ цом æргъæмттæ цыл сæвæрæм.

Араст ысты иу цъыфджыны. Хæрæг ма æнæбары хылд, фæлæ Сырдон нал фæрæзта. Уæд Сырдонæн гæнæн нал уыди 'мæ зæгъы сусæгæй Сосланæн:

— Ауадз мæ, цы мæ агурай — дæдтын æй, æрмæст мæ ма схъærкæн.

- Хъæумæ уал мæ ахæсс, — зæгъы Сослан.
- Уæдмæ 'рбарухс уыздæни, æмæ мæ базондзæн де 'мбал.
- Уый мæнмæ цы хауы!

Сослан суджы 'ргъæмттæ Сырдоныл сæвæрдта. æрхаста цæ, стæй зæгъы йе 'мбалæн:

- Нæ хæрджытыл ма бадæнкъæйтæ дæр æрхæссæм.

Сразы Борæты фырт æмæ цыл дыгай ивазны дæргъæн фаст цъæх къæйтæ сывæрдтой.

Сырдоны къæй хафта, æмæ йæ сыдзы фæрстæ схаудтой. Боны 'рбарухсмæ цыл фæкуыстой, стæй Сырдон лæгъстæкæны:

- Ауадз мæ, Сослан, дзæбæхæй. Къæй мыл фæхастай, суг мыл фæхастай хæрæджы 'фсон. Кæннод мæнæн фæлдыст у.

Нæ састы Сослан. Уæд иу доны фæцæйцыдысты. Сырдон цъиу фестæди. Ныппæррæстласта 'мæ атаhti. Сослан доны æд саргъ ныххаудта. Астæуæй дæлæмæ ныххуылыдз æмæ фæгад и.

- Борæты фырт æм дзуры:

— Гъей, Сослан, æз æй æнæуый дæр хатыдтон, ды Сырдоныл бадыс, уый, фæлæ ма дæхиуыл ацы ми куына 'рцыдаид, уæд ын хорз фæдæ!

- Ёрхаудзæни та къухты.

Ёрцыдысты Нартæм. Иу бон та Нартæ сæ Ныхасы бадынц, æмæ Сослан ратаурæгъкодта:

— Диссаг у, æвæдза, хæрæджы ном хæсс, къæйдур лас бадынæн Нарты Ныхасæн, суг цын лас арт кæнынæн, æмæ ма уæддæр адæймаджы цæсгоммæ кæс раст лæгау, уый цас хорз у!

- Сырдон фембæрста, æфхæры йæ уый, æмæ зæгъы:

— Уым диссагæй ницы ис. Суг ласын алкæй дæр хъæуы, фæнды йæ æккойæ 'рхæсс, фæнды хæрæгыл, уæддæр иу хъуыддагæн ысты. Къæйдур ласын дæр афтæ. Нарты адæм кæд хæрæгыл æлгъ кæнут, уæд цын сæ ласт дуртыл цæмæн бадут? Гъе, фæлæ уымæй диссагдæр уый вæййы, хæрæгæн дон дарын ма зонай æмæ дæхи доны ныттысс, стæй дæхи лæмар, æмæ уымæй кæд бафсæддзæн хæрæг та? Науæд бар уæвгæйæ дæ быны фæмиз, дæ хæлафы, стæй та дæ усы фарсмæ 'рхуысс, гъеуый у худинаггæнæг æмæ цæсгомсафæг дæр.

Сослан ысмæсты Сырдоны ныхæстыл, фæлæ уæдмæ Сырдон йæ сусæг хæдзары смидæг, цæст дæр æй нал федта, æмæ ма Сослан адзырдта:

— Багъæц, нæ фембæлд та уыздæни, æз дæуæн сияхс куына разынон, æз дæуæн д' артыл дон дæхи къухтæй куына ауадзын кæнон!

СЫРДОН АМÆ СЫРДОНЦЫУ

Нартæ сфæндкодтой Сырдоны се 'хсæнæй фæсурын. Минæвар æм барвыстой:

— Сырдон! Фæцу, кæдæм дæ фæнды уырдаæм, сфæлмацыдыстæм дæ, æмæ дæ не 'хсæн цæрын нал ныуадздзыстæм.

— Амæ цы кæны, — зæгъы Сырдон, — кæд афтæ у, уæд фæцæудзынæн.

— Уæддæр кæд ацæудзынæ?

— Цы боны мын уа фæтк, гъеуæд!

— Амæ кæцы бон у?

— Нæ зонын.

— Къуырисæры?

— Нæ, уæззау бон у, стæй къуырисæр къæвдагæнаг у амæ мыл уæд та къæвда 'рцыди. Къуырисæры къæвда къуыри хæссы, амæ уæд кæй фæнычы цур баддзынæн.

— Дыддзæджы та?

— Уæддæр нæ. Нартæ, уæ балц уæд фæкæнут, амæ мын исты фыдбылыз ракæндзыстут.

— Уæд æртыддзæджы?

— Ёртыддзæджы дæр уын н' ацæудзынæн, æлгъыстаг бон у.

— Цыппæрæмы ацу.

— Уæд та Нартæн уынаффæйы бон у, куыд ацæуон?

— Майрæмбонæй та цы зæгъыс?

— Бынбауат, Нартæ. Майрæмбоны алчи йæ Майрæмæн фæкувы, амæ йын æз дæр йæ ном ыссарон.

— Сабат та?

— Сабат мæрдты бон у, амæ æз дæр фæлдисинæгтæ кæндзынæн.

— Уомæ Хуыцаубоны фæцу.

— Нæ, уæддæр н' ацæудзынæн. Хуыцауæн йæхи бон у амæ мыл йæ фыдæх ныккалдзæни, фæлтау иннæ бон, йæ фæстæ чи у, уæд ацæудзынæн.

— Ау, амæ къуыри авд боны йеддæмæ куынæ у, уыцы бонтæй ды никацыйы цæуыс, дæуæн дæ къуырийы 'стæм бон дæр ваййы?

— Ваййы, ваййы! Куы бахъæуы уæд!

— Ай нæртон æмбисонд.

Нартæ ницыуал загътой, фæлæ ныллæууыдысты иу фæндыл:

Сырдоны хæдзарыл арт бандзарæм, стæй йæ йæхимæ мачиуал бауадзæд, æмæ куы сфæлмæца, уæд йæхæдæг лидздзæн.

Сырдон доны был царди. Йæ мадæрвадæлтæм — Донбеттыртæм — куывд уыди, лæппуйы куывд, уырдаæм æй фæхуындæуыд. Уæд Нартæ бавдæлдысты 'мæ Сырдоны хæдзарыл арт бафтыдтой. Арт доны хуылфмæ кæсæнау зынди, æмæ чидæр Сырдонмæ дзуры:

— Сырдон! Расыг ысдæ, уый зонын, фæлæ аллæй-буллæйыстæн, фысы уоны-ма акæс.

Сырдон акаст æмæ зæгъы:

— Уæллæй-биллæй, цыдæр æнахуыр хабæрттæ хъуысдзæни.

— Раст у, — зæгъы Донбеттырты кæстæр, — афтæ мæм кæсы, цыма дæ хæдзарыл арт сирвæзти.

— Уанцон нæу, æмæ чи уыдаид? Тагъд мын мæ фæндагæн исчи амонæг фæуæд, расыгау дæн, æмæ мын хæстæгдæр фæндæгтæ чи ацамондзæн?

— Уæртæ сырды хицау ам ис æмæ йæм бадугъкæн, уый дын демæ искæй афтаудзæн.

Сырдон сырды хицауæн загъта йæ хабар. Сырды хицау зæгъы:

— Стырдæр сырд дæ хъæуы, æви чысылдæр?

— Стыримæ мын чи архайы, фæлтау чысылдæр уæд, куы иу бафæллайа, уæд æй ме 'ртты дæр куыд айсон, карчы айчы уæзы йæддæмæ дзы уæз куыннæ уа.

Сырды хицау ын цъиу авæрдта. Сырдон æй райста. Хоры гагата йын авæрдта 'мæ дзургæ-тæхгæ цыд ракодта: «Мæхи цъиу, Сырдоны цъиу! Мæхи цъиу, Сырдоны цъиу». Цъиу Сырдоны разæй гæпгæпп цыд ракодта, кæм тæхгæ, кæм æй Сырдон хæсгæ 'рбакодта 'мæ рбахæддзæ сæхимæ. Сырдоны хæдзар басыгъди. Йе 'ртхутæг æмæ ма йын йе 'взалы 'рбаййæфта. Донбеттыртæй цы цъиу æрхаста, уый алы дидинæг фæхаста, æмæ Сырдон ног хæдзар ыскодта. Нартæ дискодтой Сырдоныл, зæгъгæ цъиу дидингуытæ куыд хæссы, æмæ йæ схуыдтой Сырдоны цъиу. Ныр сыррдонцъиу кæй хонæм, уый у Сырдоны цъиу. Иугæндзон хæдзæртты, уæлхæдзæртты фæсхъæуты рагæпбагæпкæны, зымæджы узалæй дæр нæ тæрсы.

Иу хатт та Нартæ сæ фæллад уагътой. Сырдон йæ размæ алы хъæддаг халсар æмæ дидинæг ныссагъта. Хъæдæй æрхаста хуымæллæг æмæ хуымæллæг, кауы 'мбуар, даргъ хылыл ыздугхæ

сырæзти. Уæд сырдонцъиу хуымæллæджы цупалы нæмыг ахордта, æмæ йæ сæр разылди, уæлгоммæ 'рхаудта. Нарты Уырымæг æй аивтæй систа æмæ йæ йæ дзыппы нывæрдта, сæхимæ йæ 'рхаста. Æнхæл уыди, Сырдонмæ нал атæхдзæн.

Сатанайæн æй фенынкодта 'мæ йын диссаг радзырдта. Сырдонцъиуы фынгыл æрæвæрдтой, йæ базыртæ 'рхаудтой, ратул-батулкодта, стæй дзæвгар рæстæджы фæстæ æрчыцыдта, ныппæррæстласта 'мæ атахти.

Сатана зæгъы Уырымæгæн:

— Æрхæсс ма мын Сырдоны хуымæллæгæй.

Ракуырдат дзы Уырымæг хуымæллæг. Сатана уымæй æнтуан бастыдта, бæгæны скодта, уыуыл дзы ауагътой, æмæ диссаджы нуæзт рауади. Нартыл ахъæр и уыцы нуæзт æмæ Сырдонæн загътой:

— Де 'рхæссæггаджы фæрцы нæм айхуызæн нуæзт фæзынди, фæлæ дын уæддæр зæгъæм: не 'хсæн цæр, нал дæ 'рвитæм, æрмæст æнæ 'рбахонгæйæ макæй хæдзармæ цу.

— Фæуæд уæ дзырд, — зæгъы Сырдон, — фæлæ уын æз дæр зæгъын: мæнмæ дæр-иу æнæ 'рбахонгæйæ мачи 'рбацæуæд.

Сырдон цъиуæн зæгъы:

— Нартæй мын мæ маст сис. Сæ хортæ 'мæ цын сæ хурмæзилтæ хæр.

Сырдонцъиу куы иуæн, куы иннæмæн сæ хурмæзилтæ ахсыны, хоры 'фсиртæй ахæры.

Уæд Нарта зæгъынц Сырдонæн:

— Цы цъиу æрхастай, уый нæ бынысæфт кæны, æмæ йæ атæр.

— Хорз, атæрдзынæн æй.

Сырдон сырдонцъиуы сæхицæй рарвиты, уый уæддæр йæ кæнон кодта, афтæмæй Нарты хорты 'фсиртæй иу дæр æнæхъæнæй нал зади.

Сырдон цын зæгъы:

— Цъиуы мæхимæ уагътаиккат, æфсæстаин æй, æмæ знаггад нал кодтаид. Ныр æй уæхæдæг атæрут.

— Фыдбылыз уыдтæ, æмæ дæ, æмæ уыдзынæ. Фæлтау дын дæ хæдзарæн йæ рæзты дæр куынæ ацыдаиккам.

Сырдон дæр базыдта Нарты фыдмитæ æмæ цæ ныр йæхи хызта.

СЫРДОН АЕМÆ НАРТЫ ДЗУАРЫЛÆГ

Нартæ афæдз иу хатт цыдысты сæ дзуармæ. Фылдæр зарынмæ, кафынмæ. Йæ бон та 'рбалæууыди, æмæ цыдысты Нартæ дзуармæ. Сырдон, мæгуыр лæг, цæмæй ацыдаид дзуармæ, уый нæ уыди. Уыдис æм æртæ карчы 'мæ цæ сойвых ыскодта. Сæ хус ысмаг былтыл ныдзæвди 'мæ æхсызгондзинад лæвардта. Сфæндкодта Сырдон йæ кæрчытимæ ацæуын. Сырдоны бæх хицæн уаты баст уыди, æмæ йын Нартæ барæй йæ дæлфады зæгæл ныккъуырджой. Бæх фæкъуылых и — цы зыдта Сырдон, уæд рифтæгтæ баппæрста йæ хæрæгыл, абадти йыл æмæ арасти дзуармæ. Хъуыдыкæны фæндагыл. «Нартæм ис алцыдæр, мæн чи 'руадздзæни йемæ бадын, науæд мæн мæ хæрæгимæ дзуармæ чи уадзы? Цæй, фендзыстæм».

Арасти Сырдон. Йæ хæрæджы дзуары аууон бауырæдта, йæ рифтæгты райста мæ Дзуарылæгмæ бацыди 'ппæты фæстæ. Дзуарылæгæн зæгъы:

— Айс кувинагтæ.

— Æри цæ.

Сырдон систа иу карк æмæ хъæрæй зæгъы:

— Борæты бадт ацы кувинагæй адджындæр фæуæд!

Дзуарылæг зæгъы:

— Уый та цы дзурыс?

— Банцай, цæмæй мæ сæ бадтмæ бауадзой, уый тыххæй дзурын. Уынын сыхахмæ сойвых карк ничи 'рхæсдзæни 'мæ йæ дæхицæн уадз.

Дзуарылæг дæр фæбузныг и Сырдонæй æмæ йæ апырдта.

Дыггаг карк систа 'мæ та зæгъы Сырдон:

— Æхсæртæггаты бадт ацы кувинагау сойджын уæд!

Дзуарылæг зæгъы:

— Цы кæныс Сырдон, цæмæн хъæркæныс?

— Уадз æмæ 'мæ Æхсæртæггата дæр бауадзой сæ бадтмæ. Карчы дæ къæбицыхицауæн уадз.

Дзуарылæг дæр афтæ бакодта. Уæд та Сырдон æртыггаг карчы дæр систа 'мæ зæгъы:

— Алæгаты бадт ацы кувинагау хæрзад фæуæд!

Дзуарылæг дзуры:

— Банцай, Сырдон, ма хъæр кæн дæхи.

— Уæхæдæг банцайут, æртæ Нарты ныр æнхæл уыдзысты,

æз алы бадтæн дæр хуын — кувинагæй æрхастон. Ацы кæрчытæ уæ дыууæ уе 'хсæн бахæрут.

Æртæ Нарты зæгъынц: «Сырдон негасæй дæр цæттæдæрæй æрцыди».

Алы бадт дæр æнхъæлмæкасти Дзуарылæгмæ, Сырдоны 'рбахæссинаг кæд æрбацæудзæни зæгъгæ. Сырдон та уæдмæ Борæты бадтмæ бауади.

Арфæтæ цын ракодта 'мæ семæ абадти. Цъус фæстæдæр Æхсæртæггатам дæр бацыди, уым дæр хорз федта йæхи, стæй Алæгаты бадтыл разылди 'мæ бынтон диссаг та уым фæци. Йæ къæхтыл ма тыххæй хæцыди, стæй сæхимæ фæцæуæг.

Борæтæ йæм дзурынц:

— О, Сырдон, нæ дзуарыхай!

Сырдон зæгъы:

— Дзуарылæгмæ.

Æхсæртæггатам йæм дзурынц:

— Мах дзуарыхай та кæм и?

— Уый дæр Дзуарылæгмæ.

Алæгатам дæр фæрсынц:

— Уæд мах дзуарыхай та цы фæци?

— Гъе, уый дæр Дзуарылæгмæ.

Дзуарылæг зæгъы:

— Мæнмæ ницы и, йæхицæй йын цæ агурут.

Сырдон фæрсы:

— Цæмæн?

— Цæмæн, цæ? Ницы мæм радтай.

Уæд Сырдон зæгъы:

— Зæгъут ма, æртæ Нарты, уæхи цæстæй мæ федтат кувинагтæ радтгæ Дзуарылæгмæ, æви нæ?

— Федтам! — зæгъынц æртæ Нарты.

Сырдон дзуры:

— Уæдæ ма уын ноджы мæ кувинагты 'ддейы фæйна сой-вых карчы æрхастон, æмæ цæ Дзуарылæг æмæ йæ къæбицгæс бахордтой.

Кæд уæ нæ уырны, уæд бабæрæгкæнут.

Æртæ Нартæ базмæлыдысты. Дзуармæ бацыдысты 'мæ æртæ каркæй кæм базыр федтой, кæм ысгуы, кæм сæр, кæм та æнæуый хай æмæ зæгъынц:

— Ды раст дæ, Сырдон.

— Гъеуадæ уæ цы фæнды, уый кæнут уæ Дзуарылæгæн.
Нартæ Дзуарылæджы 'мæ йæ къæбицгæсы 'рцахстой æмæ
цæ нæмынтæ райдыттой. Сырдон Дзуары аууон, йæ хæрæгмæ
бауади 'мæ йыл абадт.

Хæрæг мизын райдыдта. Уæд æм Сырдон дзуры:

— Гъе, мæ хæрæг, нуæст цух ма уыдтæн нæ дзуарæн æмæ
йæ ды баххæсткодтай, фæлæ ныр цæугæ ацы фæлдыст бы-
натæй, науæд хъуыддаг æцæгæй куы сбæрæг уа, уæд абон Дзуа-
рылæг йæ къæбицгæсимæ цы фыдæбон фæдта, уый мæнæ мæ
мæгуыр сæрæй фиддон фæуыдзæни.

Хæрæг йæ сæр батылдта, о-о зæгъгæ! Æмæ ны-и-окодта.

Сырдон æм дзуры:

— Фæлдыст фæу, цы бынатæй уасыс, уыцы бынатæн, кæд
хуыздæр ран не ссардтай дæ уастæн. Лидзгæ кæн, æндæра дæу
дæр куы феной, уæд додой де стыр сæр кæндзæни. Де 'рмæрин
хъустæй ма кæд ахæссай иу къухы бæзнæн, æнамонд хайуан,
æниу кæд дæ хуызæнæн æцæгæйдæр бар нæй цæуынæн кувæн
бынатмæ, уæд æз адæмæй дæуæй цауддæрты дæр зонын, æмæ
уыдон дзæбæх куы цæуынц.

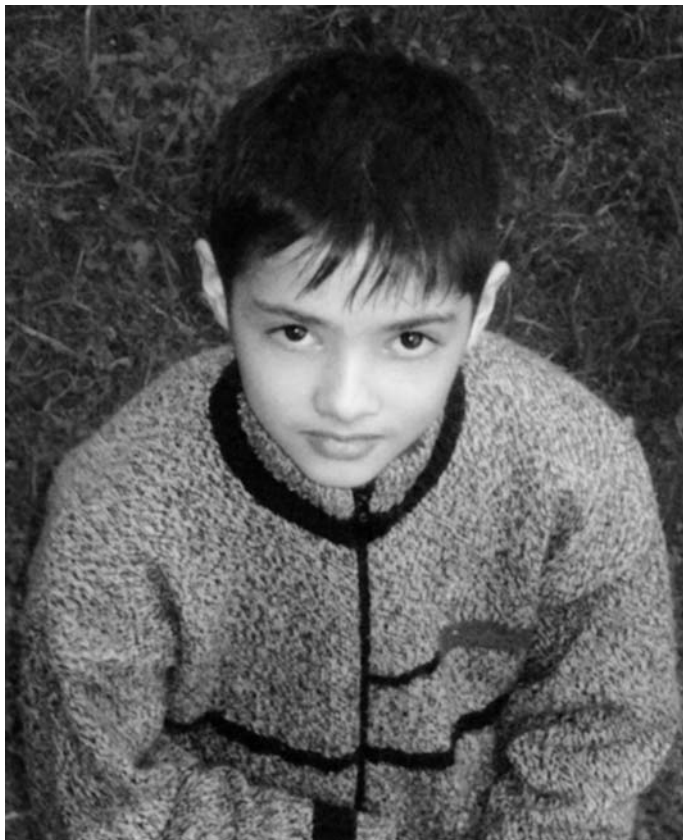
Сырдон æмæ йæ хæрæг хъæумæ 'рбадымычъеластой. Дзуа-
рылæг æмæ йæ къæбицгæс та сау нады фесты расыг адæмы
къухтæй.

Ахæм митæ кодта Сырдон Нартæн дæр æмæ йæ дзуæрттæн
дæр.

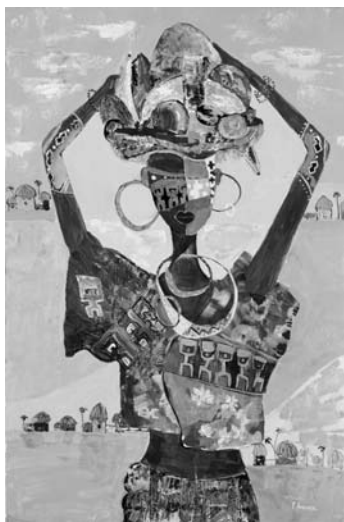
Уыдзæн ма

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

*Нæ равдысты —
Андиаты Тимуры куыстытæ.*

Африка. Фиджаны мысинаг...

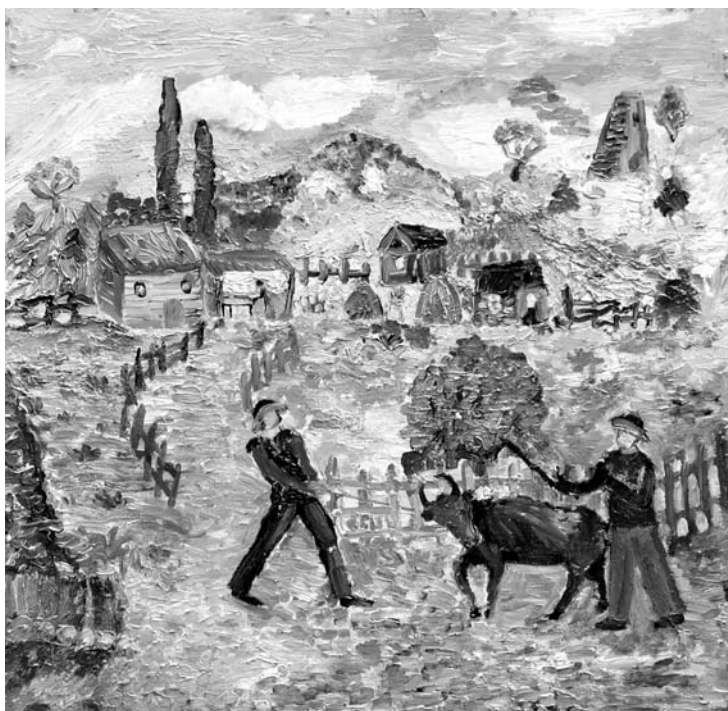

Бәркад-бәрәчет.

Къуърма уынг.

Ног æлхæд стур.

Хогаг кәрт.

Дзәһәтәгы бәләс.

Д. Х. С.

Б. Р. Ф.

Хъæуи-хъæу.

Дурын.

Кердо.

Фæззæг.

Нартхор.

Горæт.

Изæргæрæттæ.

Ердхæрдтæ.

Мады-Майрæм.

ЛИТЕРАТУРÆЙЫ ФАРСТАТÆ

БИАЗЫРТЫ Къамерлан

ИУ ДЗЫРД ÆМÆ ИУ ЗÆЛ — «ЗÆРДÆ» ÆМÆ «Æ»

(Кæнæ æвзаджы рæсугъддзинад
æмæ национ эстетикон æнкъарынады тыххæй)

Уæ, мæ зæрдæ, зынтæ фидæг,
Чи дын зоны, чи, дæ зын?

Токаты Алихан

... Едва ли разуму человека дано за-
гадать такую загадку, которую разум его
другого собрата, направленный должным
образом, не смог бы раскрыть.

Эдгар Аллан По

Уый раджы уыди. Скъоладзау ма уыдтæн уæд, æвæццæгæн,
æстæм къласы ахуыр кодтаин. Фæкомкоммæ дæн Хетæгкаты
Дауыты æмдзæвгæ «Зæрдæйæ зæрдæмæ...»-мæ.

Зæрдæйæ зæрдæмæ ныккæсæн куы уайд,
Уæд, баууæнд мыл, баууæнд, æппæлис мæнæй!
Уæд алчи дæр ме 'гъдауæй, буцгомау, раид!..
Æнæмæнг у уый, фæлæ ц' акæнон, цæй? —
Зæрдæйæ зæрдæмæ ныккæсæнтæ нæй!..¹

Скъола каст фæдæн, дарддæр ахуыр кодтон, фæлæ мæ ацы
'мдзæвгæ нæ фæрох — ногæй æмæ та-иу æм ногæй раздæхтæн.
Цæмæн ныххызти мæ зæрдæйы?

Фыццаг — «Зæрдæйæ зæрдæмæ ныккæсæн куы уайд», стæй
рефрен — «Зæрдæйæ зæрдæмæ ныккæсæнтæ нæй!» Арæзт у
адæмон æмбисонды бындурыл. Байхъус æм, æмæ — поэзи му-
зыкæмæ ахизы. Ирон æвзаджы музыкæмæ. Хъус æмæ йæм хъус.
Шопены сонатæтæм кæнæ Брамсы «Венгрияг рапсоди»-мæ куыд
хъусай, афтæ. Рапсоди. Кæнæ сонатæ. Ирон дзырдтæй. О, фæлæ
ма уæддæр цыдæр ис уыцы дзырдты, уыцы формулæйы.

¹ Ирон поэзийы антологи, 1-аг том. Рауагъдад «Ирыстон», Цхинвал, 1969, 281 ф.

Кæд мæ рагон уырыссаг романсы мелодитæм сайы? «Пожалуй, камерная музыка в большей степени, чем симфоническая, сродни рождающемуся стихотворению».²

«Зæрдæйæ зæрдæмæ...» Æхсæз хатты зæлы «æ»! Æнæхъæн рæнхъы та («зæрдæйæ зæрдæмæ ныккæсæнтæ нæй») — дæс хатты! Музыкалон дзырднывæст хизы уæнгты, хъары туджы, ирон æвзаджы тæгтæ зыр-зыр кæнынц.

Фыссæджы ном, уæвæн ис, æмæ иу рæнхъæй дæр баззайа адæмы 'хсæн, композиторы ном иунæг мелодийæ куыд баззайы, афтæ.

Фæлæ айразмæ Дзуццаты Хадзы-Мураты тыххæй куы фыстон, уæд мæ йæ иу тезисæн («зæрдæ хъысмæтæй дæр у уæлдæр») бахъуыди дзуапп агурын, æмæ та мæ зæрдыл æрлæууыдысты Дауыты рæнхъытæ. «Фæдисы æртытæм» ногæй æркастæн, æмæ дзы ферттивта зæрдæйы мотив. Æмдзæвгæ «Зæрдæ» у асинты формæйы фыст, фæлæ дзы цæмæндæр классикон музыкайы зæлтæ хъуысы:

Зæрдæйæн дзурынц:

арвмæ ма тæх, —

Зæрдæ атæхы

арвæн йæ арфмæ.

Зæрдæйæн дзурынц:

хорзæй хорз ма зæгъ, —

Зæрдæ хорзæн

ракæны арфæ.³

Мæнæ цы ритм рауад ацы рæнхъыты фыццаг ныхæстæй, лæвар цыма дæттынц адæймагæн: «Зæрдæйæн зæрдæ, зæрдæйæн зæрдæ...» Цыма фонендоскопы хъуысы удæгас зæрдæйы пульс — поэзи терапимæ рахызти. «В священном исступлении поэты говорят на языке всех народов, всех культур. Нет ничего невозможного».⁴ (Бахахх æй кодтон æз. — Б. Къ.)

Ацы цыппар рæнхъы фæстаг ныхæстæй та мæнæ цы цæуы: «тæх арфмæ» æмæ «зæгъ арфæ». Стихтæ сæхæдæг ног вербалон структурæтæ фæлдисынц: æцæг поэतिकон уацмысы мидæг, атомы мидæг æвзæрæгау цыма æвзæрынц, мах кæй нæ

² Томас Стернз Элиот. Назначение поэзии. ЗАО «Совершенство», Москва, 1997, 206 ф.

³ Дзуццаты Хадзы-Мурат. Фæдисы æртытæ. Хуссар Ирыстоны рауагъдады чингуыты сектор, Цхинвал, 1967, 48 ф.

⁴ О. Мандельштам. Слово и культура. Москва, «Сов. писатель», 1987, 42 ф.

уынæм, ахæм процесстæ. Æвидийгæ курдиаты сусæг тых, поэзийы музыкæйы æгæрон авналæнтæ.

Ацы цыппар рæнхъы иу æмæ ссæдз хатты зæлы «æ», гуырын кæны ирон æвзаджы музыка. Æвæццæгæн, æнæкæрон æрфытæ ис «æ»-йы æмæ дзырд «зæрдæ»-йы. Байхъусæм-ма Абайты Васомæ: «Идеосемантика ос. «Зæрдæ» (zærdæ) поистине необъятна. Она выходит далеко за пределы анатомии и физиологии и включает также психическую сферу, — все, что, скажем, в русском обозначается словом «душа»: не только разнообразные эмоциональные, но даже интеллектуальные состояния и проявления, сознание, память. Почти все, что природа возложила на мозг и нервы, язык возложил на «сердце». Отсюда множество... сложных слов с участием zærdæ».⁵

«Æ» у ирон æвзаджы фæрныг зæл, ирон дзырд дзы сфидауы, импрессионистон ахорæнтау, арвырдыны хуызтау ивылы фæйнæрдæм ирон уды музыка, ныхъуыры æмхъалæсонты (хъ, цъ, пъ æмæ иннæты) хъæбæрдзинад æмæ дæрзæгдзинад. Зæгъæн ис, «æ» у ирон æвзаджы сæйрагдæр зæл.

Æмæ йæ поэт æнкъары — уымæн дзы хъазы, æвдисы йæ техникон цæттæдзинад, йæ уды мегалитикон ирон сконд. «Æ» зарæг сайæг зæл у æмæ поэзийы музыка гуырын кæны. «Распределение сильных и слабых гласных важно для стихосложения, определяя в значительной степени ритмическую четкость стиха».⁶

Токаты Алиханы æмдзæвгæ «Хуымæллæг»-ы 53 хатты зæлы æмæ рухс калы фæйнæрдæм «æ», стыхсти ирон поэзийы бæласыл, цъæх хуымæллæгау, «худгæ хурау худы», иннæ хъæлæсонтимæ хурæй ахоры «цъ», «къ», «хъ», «гъ», «дз»-ты:

*Бур-бурид хуымæллæг —
Бæлæстыл ыздыхст,
Тарбынцъæх — йæ мацкъор,
Къалиутыл ыстыхст.
Бирæгай сыфтæртæ —
Бæлæстыл дзыгуыр.
Бæлæстæн сæ сæртæ —
Хъулаæттæ, дзыгъуыр.*

⁵ В. И. Абаев. Историко-этимологический словарь осетинского языка, т. IV. «Наука», 1989, 300 ф.

⁶ Осетинско-русский словарь. Чингуадзæн «Ир», 1970, 552 ф. — В. И. Абаев. Грамматический очерк осетинского языка (приложение).

Рог уæлдæфæй цуды
 Хуымæллæг æнцад,
 Худгæ хурау худы
 Балбæласыл — зад.
 Бæласæй æрластой
 Хуымæллæг бынмæ.
 Гæлæбу æрхаста
 Рог уæлдæф мæнмæ.
 Хуымæллæг, дæ тæфæй
 Расыг у уæлдæф.
 Удхосау хæлæфæй
 Нуазын æз дæ тæф.⁷

Зæгъæн дæр сын нæй, куыд фидауджын сты æмдзæвгæйы рифмæгæнæг дзырдтæ: ыздыхст — ыстыхст, сыфтæртæ — сæртæ, дзыгуыр — дзыгъуыр, цуды — худы, æнцад — зад, бынмæ — мæнмæ, тæфæй — хæлæфæй.

Фæнда мæ — нæ фæнда, уæддæр ын æнæ зæгъгæ нæй: ацы 'мдзæвгæйæн (стæй дзырд «хуымæллæг»-æн дæр) йæ рагон ратæдзæнтæ кæм сты (алы дзырдæн дæр йæ фæдыл куы цæуай, уæд æнæмæнгæй бахæццæ уыдзынæ фыдæлты рагон цардмæ æмæ нæ культурæйы бындуртæм), цæмæн æм фæкомкоммæ ис Алиханы аивадон гени? «Хуымæллæг — Восходит к hauma-azyaka — «арийский хом». Первая часть — hauma — «хом» — название растения, из которого индоиранские народы изготовляли священный опьяняющий напиток, чтившийся ими как божество. Для приготовления этого напитка использовались в различных регионах индоиранского мира разные растения, чаще всего хвойник, *Ephedra vulgaris*. На скифо-сарматской почве в этой роли преобладал хмель, издавна распространенный в умеренных широтах Европы и Азии, в том числе на территории расселения скифских (сакских, массагетских, сарматских) племен... Культ хомы был распространен среди сакских племен. Одно из этих племен в древнеперсидских надписях так и зовется — *saka hauma-varga* «саки, чтущие хом».⁸ «Староосетинскому названию хмеля в его двух формах, *xumæl* и *xumællæg*, суждено было широко распространиться среди народов Европы и

⁷ Токаты Алихан. Уацмыстæ, «Ир», 1973, 259 ф.

⁸ В. И. Абаев. Историко-этимологический словарь осетинского языка, т. IV. «Наука», 1989, 261 ф.

частично Азии (в этом месте В. И. Абаев приводит примеры из 29 языков, живых и мертвых, в том числе и на англосаксонском — *humele*, но на современном английском *хуымæллæг* уже звучит по другому — *hor*.⁹ «Все перечисленные слова восходят в конечном счете к скифскому (сакскому, сарматскому, аланскому) названию хмеля, но пути передвижения, хронологию и конкретные условия ареальных контактов уже трудно установить. Культурное значение слова определяется прежде всего ролью хмеля при изготовлении пива. (Бахахх æй кодтон æз. — Б. Къ.). Кто занимается историей пивоварения у каждого из перечисленных народов, должен неизбежно уделить внимание названию хмеля в этом языке».¹⁰

Ирон «хуымæллæг» æмæ уырыссаг «хмель» бынтон æнгæсты, æрмæст ирон æвзаджы ацы дзырдæн иу нысаниуæг ис, амонны зайæгойы ном, уырыссаджы та йын дыууæ нысаниуæджы ис. Фыццаг: «Вьющееся растение семейства тутовых с длинным тонким стеблем, а также семена некоторых культурных видов этого растения, употребляемого в пивоварении, в кондитерском производстве, в промышленности».¹¹ Дыккаг: «Состояние опьянения».¹²

Алихан, хуымæллæгмæ кæсы нывгæнæджы цæстæй, фæлæ уыцыну рæстæг йæхæдæг дæр расыгау фæцис йæ уындæй, йæ тæфæй — уæвгæ цы диссаг у, уæлдæф дæр ма куы у расыгау, уæд! Ирон æрдзы æмæ æрмæйкæнгæ культурæйы къаннæг хай — хуымæллæгыл — поэт скодта æвæджиауы зарæг — одæ.

«Æ»-йæ чи райдайы, уыцы дзырдтæ Васойы «Историон-этимологион дзырдуат»-ы ахсынц 129 фарсы, «Ирон-уырыссаг дзырдуат»-ы та — 73. «Æ» цы дзырдты ис, уыдонæн та, æвæццæгæн, банымайæн дæр нæй.

Ахæм проблемæ, æвæццæгæн, XIX æнусы æрлæууыди америкаг фыссæг Едгар Пойы раз, англисаг æвзаджы гæнæнтыл æмæ фидыцтыл куы хъуыды кодта, уæд: «В английской письменной речи самая частая буква — е. Далее идут в нисходящем порядке а, о, i, d, h, n, r, s, t, ц, у, с, f, g, l, m, w, b, k, p, q, x, z. Буква е, однако, настолько часто встречается, что трудно построить фразу,

⁹ The Oxford Russian Dictionary. Oxford, University press, 2000, 853 ф.

¹⁰ В. И. Абаев. Историко-этимологический словарь осетинского языка, т. IV. «Наука», 1989, 261-262 ф.

¹¹ С. И. Ожегов и Н. Ю. Шведова. Толковый словарь русского языка, Москва, 2002, 864 ф.

¹² Уый дæр уым, 864 ф.

в которой она не занимала бы господствующего положения».¹³

Зæгъæн ис, По англисаг æвзаджы «е»-йæн цы бынат дæтты, уыцы бынат ирон æвзаджы раттын хъæуы «æ»-йæн — дамгъæйæн дæр æмæ зæлæн дæр. Всеволод Миллер куыд фыссы: «Самый распространенный гласный в осетинском языке и представляющий звук средний между открытым «а» и открытым «е», но ближе к первому».¹⁴ (Бахахх æй кодтон æз. — Б. Къ.).

Адæймаджы организмы хæйттæн сæ фылдæрæн æнæ «æ» нæй зæгъæн æмæ ныффыссæн: зæрдæ, цæст, сæр, æфсæр, æвзаг, игæр, фæсонтæ, зæнг, уæраг, зæвæт, рæуæг, бæрзæй, дæндаг, уæн, уæхск, ахсæн, фæрск... Дзырдутмæ куы 'ркæсай, уæд æнæбафиппайгæ нæй: «ф»-йæ цы ныхæстæ райдайынц, уым «æ» æрттивы, зæлы æмæ зары: фæззæг, фæдон, фæз, фæзгъæр, фæйнæг, фæлæ, фæлварæн, фæлмæн, фæлтæр, фæлурс, фæндаг, фæндыр, фæндон, фæнык, фæрдыг, фæрнæйдзаг, фæсмон, фæтæг, фæхт æмæ æнд.

Дауыты «Зæрдæйæ зæрдæмæ...» фыст æрцыди 1917 азы, уымæй æртæ азы раздæр (1914 азы хæдкæрон) Багъæраты Созыр дæр йæ зæрдæйæ схæрзыдта:

Мæ зæрдæ, мæ зæрдæ!

Цæвагæ цæмæн дæ,

уой мин зæгъæ.

Зонун, куд дзæгъæл дæ —

цардæн куд лимæн дæ.

«Кардæн — сæгъæ».¹⁵

Ам Созыр æцæгæй дæр хъæрзгæ кæны, уымæн æмæ йæ зæрдæйы дуар бакодта (æви йын æй Рæстæг тыхæй бакæнын кодта?), чиныг афтæ уымæн хуыйны: «Зæрди дуар». Фæлæ уæддæр «æ» кафы, хъазы, зæлы, æвдисы йе сконд — дыууæ 'мæ ссæдз хатты райхъуыст йæ æвзист хъæлæс æмхъæлæсонты 'хсæнæй, минорон мелодийы æрфытæй.

Малиты Геуæрги та чызджы номæй дзуры Хуыцаумæ, цæмæй йын уа æвдисæн йæ судзаг уарзондзинадæн:

Æ мед-ходæ æрттивтонцæ

Дууæ цæсти, сурх зингау.

¹³ Эдгар По. Рассказы. Москва, «Художественная литература», 1981, 252 ф.

¹⁴ Цитата ист у ротапринтон рауагъдæй: Всеволод Миллер. Осетинские этюды. Владикавказ, 1992, 183 ф.

¹⁵ Багъæрати Созур. Зæрди дуар. «Ир», 1978, 83 ф.

*Мæ зæрдæ мин басугътонцæ,
Ду ме 'вдесæн, уо, Хуцау!¹⁶*

Æмдзæвгæ фыст æрцыди 1921 азы. Иу ныхасæй, Хетæгка-ты Дауытæн, Илас Æрнигонæн, Багъæраты Созырæн, Токаты Алиханæн æмæ Малити Геуæргийæн иу рæстæджы айзæлыд зæрдæйы музыкæ, уарзондзинады мелоди, фæлæ сæ зæрдæтæ риссын дæр, хъæрзын дæр зыдтой, зарæг-иу хъæрагмæ асайд-та. XIX æнусы та Мамсыраты Темырболаты зæрдæ, эмигранты зæрдæ, æрмæст хъæрзгæ æмæ хъæраг кодта:

*Уаты бадтæн иунæгæй,
Арв хъæрæй нæрыди.
Зæрдæ рысти мидæгæй,
Сæр уæрджытыл лæууыди.*

«Сæр уæрджытыл лæууыди» — бар-æнабæры зæрдыл æрлæууы Родены скульптурæ «Хъуыдыгæнæг», «Зындоны кул-дуар»-ы композицийæн кæй скодта, уый, — Роден æмæ Те-мырболат иу дуджы фырттæ уыдысты.

*Бæстæ семæ куы хастой
Уарын, дымгæ, æдзынæг.
Хъæрæй зæрдæ куы састой, —
Уæнгтæн сæ тых æрмынæг.*

*Зæрдæйы сагъæс бацыди,
Уд мæлынмæ ысразы.
Рухс æм æппын нал цыди,
Нал фæрæзта йæ уаргъы.¹⁷*

«Сæр уæрджытыл лæууыди», «Зæрдæйы сагъæс бацыди», — уый Родены «Хъуыдыгæнæг» у: «Мысль рождается в тяж-ких муках. И этот человек именно мыслит, напрягая все свои силы»¹⁸. (Бахахх æй кодтон æз. — Б. Къ.). Фæлæ раздæхæм Темырболаты зæрдæмæ, эмигранты зæрдæмæ: «Где-то в глу-бине он вырыл убежище для своего сердца, и его удары доно-сятся издалека (дардæй, Турчы бæстæй!), словно из недр гор-ного хребта».¹⁹

¹⁶ Ирон поэзийы антологи, 1-аг том. Рауагъдад «Ирыстон», Цхинвал, 1969, 284 ф.

¹⁷ Мамсыраты Темырболат. Ирон зарджытæ. Хуссар Ирыстоны рауагъдады чингуыты сектор, Цхинвал, 1965, 46 ф.

¹⁸ Дэвид Вейс. Роден. «Искусство», Москва, 1969, 490 ф.

¹⁹ Р.-М. Рильке. Ворпсведе. Огюст Роден. Письма. Стихи. Москва, «Искусство», 1971, 205 ф.

«Зæрдæйæ зæрдæмæ ныккæсæнтæ нæй», — дзуры иу поэт, «Мæ зæрдæ, мæ зæрдæ! Цæвагæ цæмæн дæ?» — фæрсы иннæ поэт. Минорон мелоди зæлы Ирыстоны хъæутыл XX æнусы райдайæны — зæрдæтæ зæрдæтимæ дзурынц. Поэतिकон æвзагыл — æнкъард кæнынц, мæт кæнынц, меланхолийы ныгъуылынц, фæлæ иу ран дæр æмæ иннæ ран дæр «æ» гуырын кæны, ирон æвзаджы мингай азты æмбæхст чи у, уыцы музыкæ: зæрдæ... зæрдæ... зæрдæ... «В поэзии импрессионизм сомкнулся с символизмом».²⁰

Токаты Алиханы æмдзæвгæты («Уацмыстæ», «Ир», 1973) «зæрдæ» рабæрæг 89 хатты. Иуæй-иу æмдзæвгæты йын иу нысаниуæг ис, иннæты — æндæр, аннæты та зæрдæ сæрымагъзæй кæсы («зæрдыл дарын»!). Иу ныхасæй, уæлдæр Абайты Васойæ цы цитатæ æрхастон, уымæ гæсгæ куы аразон «зæрдæйы» систематикон рæнхъ, уæд зæгъæн ис: Алиханмæ «зæрдæ» разыны ахæм нысаниуæгтимæ: 1) зæрдæ — уд, 2) зæрдæ — зæрдæ, 3) зæрдæ — зæрдыл дарын, — мысын, нæ рох кæнын, 4) зæрдæ — рæвдауæн ныхасы хуызы.

Мæн сызгъæринтæ нæ хъæуы,

Зæрдæ уыдоныл нæ кæуы.²¹

Зæрдæ кæутæ кæны, фæлæ сызгъæринтыл нæ — æртæхыл кæуы æмæ риссы, цæмæй хуымтæ донæй бафсæдой. Зæрдæ ам у зæхкусæг, зын цардæй чи тыхсы, ахæм.

«Зæргæ зæрдæ-зæд» (æмдзæвгæ «Фарны фынтæ»). Зæрдæ зары — «æ» кафы, «æ» амоны зæрдæйы зард.

Ацы 'мдзæвгæйы Алихан ссардта ирон поэतिकон æвзаджы æртæ сызгъæрины къæртты, фесæфæн сын нæй: «фарн-фынæй», «зæрдæ-зæд» æмæ «худгæ-хур». Импрессионизмы æмæ символизмы ахорæнтæ иумæ схæццæ кодта: хуры рухс ныффæрсыгъта, зæрдæйыл, зæдау, базыртæ разайын кодта, адæймаджы фынтæ та фарны бæрзæндтæм систа.

Ай дын сау хъисæй фæндыр,

Зардзынæн æз дæр та,

Райдай лыстæг тæн зыр-зыр...

Фехæла мæ зæрдæ.²²

Зæрдæ хæлы зарæгæй, лыстæг тæны зыр-зырæй, хæлы æмæ хъарæг кæны нæ зын цардыл.

²⁰ Л. Г. Андреев. Импрессионизм. Издательство Московского университета, 1980, 33 ф.

²¹ Токаты Алихан. Уацмыстæ. «Ир», 1973, 74 ф.

²² Токаты Алихан. Уацмыстæ. «Ир», 1973, 101 ф.

Алиханмæ зæрдæ фауинаг хуызы, æппæрццæг миниуджытимæ дæр æвдыст цæуы: «æхца зыд зæрдæйы сайы» («Уацмыстæ», 255 ф.) Хетæгкаты Дауытмæ дæр иу хатт (æмдзæвгæ «Хæлæттаг») негативонæй разынди зæрдæ: «Не 'намонд, не 'лгыст — нæ хъал зæрдæ махæн!», «Хъал зæрдæ не 'рвæссы саппы хуымтыл!», «Хъал зæрдæ нал тыхсы сæфты къуымтыл!» Æмæ диссæгтæ — «æ» бамбæхсти, нал разынди: фыццаг рæнхъы æрмæст цыппар хатты фæзынд, дыккаджы — æртæ хатты, æртыккаджы дæр æртæ хатты.

Пабло Нерудæмæ дæр иу æмдзæвгæйы («Каменное сердце») разынди тынг негативон зæрдæ — «это было сердце сирены»,

*Она убивала
своих любовников
и танцевала на волнах.
Так протекала
злодейская жизнь сирены,
но потом
свирепый любовник-морьяк
погнался за ней
с гарпуном и гитарой
по всем волнам
далее самых далеких архипелагов,
и когда,
уже в объятьях его,
она склонила голову,
мореплаватель ей подарил
последний поцелуй
и справедливую смерть.²³*

Хъуыддаг ахицæн афтæ: «вынули каменное сердце из ее груди, из груди сирены-изменницы».

Токаты Алихан, Хетæгкаты Дауыт æмæ Пабло Нерудæ æнæдызæрдыгæй дзурынц: зыд зæрдæтæ, хъал зæрдæтæ æмæ дур зæрдæтæн хъуамæ а зæххыл бынат ма уа, хъуамæ адæймаджы цард ма халой. Æртæ поэты дæр моралон формуламæ рахызтысты поэзийы фæрцы — цæрын хъæуы æрмæст сыгъдæг зæрдæйæ.

²³ Пабло Неруда. Четыре времени сердца. «Художественная литература», Москва, 1968, 218-219 фф.

*Зар ды, зар ма фæндыр, цæй,
Зар ма хæхтæн.
Тулы, згъæлы хъæутыл зæй.
Зæрдæ сцъæхтæ.*

(Æмдзæвгæ «Кадаг»)

Ацы цыппар цыбыр рæнхъы (фынддæс дзырды йеддæмæ дзы нæй) «æ» æртындæс хатты фæзынд, ферттыфта, сиса фæнды-рима зарæг, фæлæ аскъуыди зарæг зæйы цæфæй æмæ «æ»-имæ æртылди хъарæгмæ — «зæрдæ сцъæхтæ». «Зæрдæ сцъæхтæ» — рыст равдисынæн адонæй тыхджындæр дзырдтæ зын ссарæн у не 'взаджы. Дыккаг Дунеон хæсты фæстæ, цард тынг зын куы уыди, уæд-иу ма мад фырфæлладæй афтæ дзырдта: «Ма зæрдæ сцъæх и». Алиханы рæнхъытимæ куы базонгæ дæн, уæд-иу ацы ныхæстæ арæх æрымысыдтæн.

Зæрдæ куы сцъæх ваййы, уæд адæймагмæ цæрын нал фæцæуы, фæлæ уæддæр цæры (æндæр гæнæн нæй) йæ сывæлæтты цинай, йæ фыдыбæстæйы цæрайæ, йæ фæндтæ сæххæст кæныны охыл. «Зæрдæ сцъæхтæ» — æвæджиауы поэтикон ссарæггаг — фæсномыг ныхас: рисгæ нæ кæны зæрдæ, фæлæ сцъæхтæ фыррыстæй.

Æрмæстдæр Æвзист æнусы хъæбулы бон уыд афтæ зæгъын. Зар ма хæхтæн, ма фæндыр — ма зæрдæ сцъæхтæ æмæ мын кæд ма рыст фæкъаддæр кæнис. Зæрдæ сцъæхтæ фыррыстæй. Фыррыстæй та райгуыры хъарæг.

Æндæрхуызон у Æрнигоны «зæрдæйы» хатт (зæрдæйы хатт æмæ адæймаджы «Æз» кæрæдзимæ тынг æввахс лæууынд, уæлдайдæр та поэты зæрдæ æмæ йæ «Æз»). Уарзгæ кæны — æмæ уый тыххæй зары. Заргæ кæны, уый тыххæй æмæ уарзы:

*Йæ цæстæнгас — сахсæн,
Йæ бахудт — цыргъ фат.
Кæй равзары сияхсæн,
Тæхуды, йæ мад!²⁴*

Æрнигон кæй номæй дзуры — ирон лæппуйы номæй — уый афтæ тынг уарзы, æмæ дзы дуне дæр фæрох, ацы зæххыл æрмæст чызгайы уыны:

*Ма уд ын нывонд у,
Ма зæрдæ — йæ хай:*

²⁴ Илас Æрнигон. Æрымыс-иу мæн. Цæгат Ирыстоны чингуыты рауагъдад, 1960, 54 ф.

*Рæсугъд у, хæрзконд у,
Хæрзконд у чызгай.²⁵*

Ам дæр та «æ» йæхи æвдисы, æнæрынцойæ кафы, лæппуйы зæрдæ куыд кафы уарзондзинадæй, афтæ, — 60 хатты разынд «æ» æмдзæвгæйы 24 рæнхъы. Нæ мае фæнды, фæлæ мае хъуыды йæхи атыдта параллельтæм — Андалузийы арвы бын Лоркæйы гитарæйыл ирон мелоди ирон лæппуйы номæй цæгъды Ёрнигон: æрыгонæй-иу мае фыны арæх уыдтон, цыма Гарсиа Лоркæ ирон уыди, цыма иронау дзырдта æмæ зарыди.

Ирон мелоди кæй у, уый уымæй бæрæг у, æмæ гитарæйы тæнты зæлтимæ стæхы æмæ дард атæхы «æ», — Ирыстоны дæр, æвæццæгæн, Гранадæйы куыд уарзынц, афтæ уарзынц, æрмæст испайнаг æвзаджы «æ»-йы бынаты æндæр зæлтæ ис. Æмæ ма иу хъуыддаг — Ёрнигон Илас æмæ Гарсиа Лоркæйæн фæд-фæдыл аскъуыди сæ цард. Сæ иуы амардтой франкисттæ, иннæйы та — коммунисттæ (большевиктæ).

Æвæццæгæн, зæгъæн ис: зæл «æ» æмæ дзырд «зæрдæйы» фæрцы равдисæн ис ирон поэзийы национ хицæндзинад, уæлдæр цы аргументтæ æрхастон, уыдоны æххуысæй, фæлæ-ма байхъусæм, XX æнусы стырдæр поэттæй иу цы зæгъы, уымæ дæр: «... поэзия в отличие от всех других искусств обладает для людей одной с поэтом национальностью и одного с ним языка такой ценностью, какую она не может иметь для людей иной страны. Бесспорно, отпечаток местного, национального лежит даже на музыке и живописи; но бесспорно также, что воспринять произведения музыки и живописи других народов значительно легче. (...) О том, что поэзия гораздо теснее связана с родной почвой, чем проза, свидетельствует история европейских языков. С раннего средневековья латынь служила языком философии, теологии, науки и оставалась им еще несколько веков назад. Побуждение использовать народные языки в качестве литературных было вызвано поэзией. И это вполне естественно, если учесть, что поэзия имеет важнейшей своей задачей выражение чувств и переживаний; чувства же и переживания единичны в отличие от идей, которые равнозначны для всех. Думать на иностранном языке легче, чем на этом языке чувствовать. Поэтому-то ни одно искусство не отстаивает

²⁵ Уый дæр уым, 55 ф.

столь упорно свою национальную особенность, как поэзия. Можно отобрать у народа его язык, насильственно ввести в школах другой язык; но до тех пор, пока не удастся научить такой народ чувствовать на чужом языке, старый язык искоренить нельзя, и он вновь о себе заявит в поэзии, которая является двигателем чувства (бахахх æй кодтон æз. — Б. Къ.). Я сказал: «чувствовать на чужом языке», и под этим имеется в виду нечто большее, чем умение «выражать свои мысли при помощи чужого языка». Мысль, выраженная на чужом языке, в сущности, остается той же самой мыслью, но чувство или переживание, передаваемые на чужом языке, уже не те же самые. Одна из побудительных причин, для того чтобы хорошо выучить хотя бы один иностранный язык, в том, что тем самым мы приобретаем для себя нечто вроде дополнительной личности; одна же из причин того, что не следует изучать иностранный язык *с целью заменить им собственный*, — та, что в большинстве своем мы не собираемся расставаться с нашей личностью. Развитый язык едва ли можно уничтожить, не уничтожив народ, на нем говорящий.²⁶ Æмæ дарддæр: «Структура, ритмика, фонетика, идиоматика языка выражают национальную характерность говорящего на нем народа».²⁷ «... наиболее отчетливое выражение глубочайших своих переживаний люди находят в поэзии, созданной на их собственном языке, а не в каком-то ином искусстве и не в поэзии на других языках»²⁸ (бахахх æй кодтон æз. — Б. Къ.). «... долг поэта именно как поэта лишь косвенно является долгом перед своим народом; прежде всего этот долг перед своим *языком*: обязанность, во-первых, сохранить этот язык, а во-вторых, его усовершенствовать и обогатить».²⁹

Кæд искæй зæрдæ уарзын æмæ зарын зоны, уæд нæ фæрæдидзынæн, куы зæгъон — уый сылгоймаджы зæрдæ у, уалдайдæр зæрдæйы хицау поэзимæ исты бар куы дара, уæд. Дард цæуын мæ нæ хъæуы — уырыссаг поэзийы уый ирдæй рабæрæг Маринæ Цветаевайы æмæ Аннæ Ахматовайы сфæлдыстады:

²⁶ Томас Стернз Элиот. Назначение поэзии. ЗАО «Совершенство», Москва, 1997, 184-185 фф.

²⁷ Уый дæр уым, 185 ф.

²⁸ Уый дæр уым, 186 ф.

²⁹ Уый дæр уым, 186 ф.

Ты всегда таинственный и новый,
Я тебе послушней с каждым днем.
Но любовь твоя, о друг суровый,
Испытание железом и огнем.

Запрещаешь петь и улыбаться,
А молиться запретил давно.
Только б мне с тобою не расстаться,
Остальное все равно!³⁰

Афтæ æрмæст сылгоймаг зæгъдзæн — «Остальное все равно!» Ды мын куы нæ уай, уæд мæ цард дæр нæ хъæуы. Æппындæр мæ ницы хъæуы. Алцы дæр æрмæст дæуæн:

Все тебе: и молитва дневная,
И бессонницы млеющий жар,
И стихов моих белая стая,
И очей моих синий пожар.³¹

Цветаевайы сфæлдыстад ирд уыд, арвæрттындау, йæ цард дæр рауад ирд æмæ вазыгджын, уæдæ скъуыйгæ дæр арвæрттындау акодта. Ныррухс кодта — æмæ фææци:

О поэте не подумая
Век — и мне не до него.
Бог с ним громом, Бог с ним, шумом
Времени не моего!

Если веку не до предков —
Не до правнуков мне: стад.
Век мой — яд мой, век мой — вред мой,
Век мой — враг мой, век мой — ад.³²

Алы æцæг поэт дæр зæрдæйæ фыссы, фæлæ нæ фæрæдизынæн, куы зæгъон: уæлдай зæрдæджындæр кæддæриддæр рауайынц, сылгоймæгты къухæй цы æмдзæвгæтæ рацæуынц, уыдон: «... единственная цель всех стихов — сердце».³³

Вы столь забывчивы, сколь незабвенны.
Ах, Вы похожи на улыбку Вашу! —
Сказать еще? — Златого утра краше!

³⁰ Анна Ахматова. Стихов моих белая стая. Москва, «Эксмо-пресс», 2000, 223 ф.

³¹ Уый дæр уым, 167 ф.

³² Марина Цветаева. Благословляю Вас... Москва, «Эксмо-пресс», 2001, 444 ф.

³³ Уый дæр уым, 39 ф.

*Сказать еще? — Один во всей вселенной!
Самой Любви молодой военнопленный,
Рукой Челлини ваянная чаша.*

*Друг, разрешите мне на лад старинный
Сказать любовь, нежнейшую на свете.
Я Вас люблю, Моя любовь невинна.
Я говорю, как маленькие дети.³⁴*

Ахматова æмæ Цветаевайы кой уый тыххæй ракодтон, цæмæй сæ фарсмæ хуыздæр бамбарон Хостыхъоты Зинæйы сфæлды-тад æмæ равзарон ирон сылгоймаджы (ме 'мдугоны) сурæты хицæндзинæдтæй цалдæр. Куыд дзуры ирон сылгоймаг æмдзæвгæты формæйы? Куыд худы ирон сылгоймаг — хурмæ, кæрдæджытæм, бæлæстæм, арвы цъæхмæ, йæ бахудт цæмæй хицæн кæны нæлгоймаджы бахудтæй? Куыд уарзы ирон сылгоймаг, кæнæ куыд нал фæразы, зæрдæ куы ныууазал уа, уæд:

*Цæй, цы мæм худыс сатæг цæстытæй,
Мæн нæ судзы ныртæккæ сæ арт.
Зæрдæ 'руазал и уыцы кæстытæм,
Ныр æндæр фæндаг домæ ма цард.*

*Арв ыстоны зæрныджы цъæхахстæй,
Мæргътæ се 'нæнцой боныл кæуынц.
Ма 'нхъæл, ризын дæ цуры дæ уарзтæй, —
Афтæ ме уæнгтæ ихæн кæнынц.³⁵*

Афтæ мæм кæсы, цыма сылгоймаджы зæрдæйы хуызтæ хъуа-мæ бирæ фылдæр уой. Адæм цас сты, уыйбæрц: алкæйы зæрдæ дæр фыццаг йæ мады зæрдæимæ скусы, райдайы гуыпп-гуыпп кæнын, мад бавæры йæ зæрдæ йæ хъæбулы зæрдæйы:

*Куы уай æфхæрд, уæддæр-иу базон уарзын,
Ыссудз, цырагъау,
макуы ахуысс, ма.*

*Мæ ныфс — мæ зæрдæ,
тохвæразон разын,*

*Цæмæй дын зæхх гыцийы къух ысуа.
Ды ма рох кæн,*

*лæг намысджын цæмæй у, —
Кæйдæр мастыл дæхи мастау дзыназ...*

³⁴ Уый дæр уым, 39 ф.

³⁵ Хостыхъоты Зинæ. Ёрвгъуыз сагъæстæ. Рауагъдад «Ирыстон», Цхинвал, 1970, 58 ф.

*Мæ ныфс — мæ зæрдæ,
ме 'ппæт цард дæуæй у,
Мæлæт дæр, уадз, дæуæй ыссарон æз.³⁶*

Советон системæ ахæм уыди: гытцыл адæмтæн се 'взæгты фæндæгтæ æхгæд æрцыдысты, литературæ идеологийы прессы бынмæ бахауди, 40 азы дæргы ирон æвзаг скъолайы нал ахуыр кодтой, æмæ ирон чиныг кæсæг дæр нал уыди. Уымæ гæстæ ирон фысджытæй æрмæст иуæй-иутæн бантысти хицауады æмæ рæстæджы дæлбар не суæвын. Хостыхъон дæр уыцы иугæйттæй уыд. Йæ профессионализм дызæрдыггаг нæу, стæй йын йæ ахуыры æмæ йæ царды фæндæгты географи дæр размæ цæуын амыдта: Хъæдгæрон — Дзæуджыхъæу — Мæскуы — Чъреба — ногæй та Дзæуджыхъæу. Хостыхъон хъæуккаг чызгæй нæ баззади, фæлæ йæ йæ ахуыры æмæ йæ сахайраг царды гæнæнтæ систой сфæлдыстады æмæ æхсæнадон куысты бæрзæндтæм — дыууæ хæсты рæстæджы дæр (Хуссары æмæ Цæгаты) йæхи тынг активонæй, Дзуццаты Хадзы-Мурат æмæ Икъаты Владимиры æмсар, равдыста.

Йæ зæрдæ тынг рыст, æмæ не 'хсæнæй дæр, æвæццæгæн, уымæн афтæ раджы фæхъуыди.

*Ме 'рдзы скондæн басастон йæ хинтæ,
Ныр мæ хуызæн иу дæр нал и зæд...
Ехх, фæлæ цæмæн хъæуын мæхи дæр,
Кæд мæ зæрдæ никæйы у, уæд.³⁷*

Фæлæ ам рæдийы («мæ зæрдæ никæйы у»), йæ царды фæстаг азты уый сбæлвырд и — йæ зæрдæ, æцæгæй дæр, уыди Ирыстоны, ирон æвзаг æмæ ирон литературæйы.

Зæрдæйæ — зæрдæмæ, фаронæй — абонмæ. XIX æнусæй — XX æнусмæ, XX æнусæй — XXI æнусмæ. Мамсыраты Темирболатæй — Токаты Алиханмæ, Ёрнигон Иласмæ, Багъæраты Созырмæ, Хетæгкаты Дауытмæ æмæ Малиты Геуæргимæ. Токаты Алиханæй — Дзуццаты Хадзы-Муратмæ æмæ Хостыхъоты Зинамæ. Абонæй — фидæнмæ, кæд нын русификаци — нæхи аххосæй — нæ фæндæгтæ нæ басудза бынтондæр æмæ дзы нæ рауайа формула «зæрдæйæ — ингæнмæ», фаронæй — абоны сæрты — «сомбонмæ», ирон æвзаджы мæлæтмæ.

2005.10.11

³⁶ Хостыхъоты Зина. Ёрвгъуыз сагъæстæ. Рауагъдад «Ирыстон», Цхинвал, 1970, 20 ф.

³⁷ Уый дæр уым, 76 ф.

ИРОН
ПОЭЗИИ
АНТОЛОГИ

АЙЛАРТЫ ЧЕРМЕН

(1934–2005)

Айларты Гæбылайы фырт Чермен райгуырди Хъарман-Сындзыхъæуы зæхкусæджы хæдзары. Астæуккаг скъола каст фæуыны фæстæ бацыди Цæгат Ирыстонæ паддзахадон медицинон институтмæ. Каст æй куы фæци, уæд дохтырæй куыста республикæйы хъæуты æмæ горæтты. Бирæ азты дæргъы уыди æфсæнвæндаджы санэпидстанцæйы сæргълаууæг.

Чермены фыццаг поэтикон чиныг «Лæппуйы бæллиц» рацыди 1957 азы. Уый фæстæ ма рауагъта иу фынддæс прозаикон æмæ поэтикон æмбырдгонды. Сæ сæйрагдæртæ сты «Базыртæ» (чиныгуадзæн «Ир», 2001) æмæ «Æргъæу фæззæг» (чиныгуадзæн «Ир», 2005).

ХУЫРЫКК

Нæ ногзад уæрыкк хъыбылтимæ слымæн,
Сæ хъисхъохимæ бабаста йæ цин.
Хуыты 'взаг ын мыдау адджын фæци
Æмæ йæ «бе»-тыл «хъох»-тæ 'фтыдта уымæн.

Ныр гугын фыс йæ хъæбулмæ фырмæстæй
Фæцæймæлы, фæкæны йемæ тох.
Нæ уæрыкк дæр æм бауасы: «Бе-хъох!»
Мад нал æмбары хъæбулы йæ уастæй.

Æмæ ваййы æппынæдзух йæ дзырд:
«Дæхи 'взаг дæ цæмæн ферох, мæ фырт?
Зæгъ-ма, цы дæ? Хъыбыл æви уæрыкк?
Сæ иу дæр нæ! У де 'цæг ном ХУЫРЫКК!»

МÆ ФÆД

Мæ пард зæрырдæм ламийау лæдæрсы,
Уæддæр мын нæу йæ ныууадзын æнцон.
Мæ сау уæрдоны сау бæстæм цæуон, —
Æрдзон тæрхонæй баризын, фæтæрсын.

Хуынæн мын уадзынц хъизæмайраг азтæ
Мæ сау дзыккутыл урс-урсид сæ фæд.
Мæ уарзтыл мын куы фæтых уа мæлæт,
Йæ хæдуæлвæд мын уæд мæ пард дæр айсæд.

Нымайы мын мæ фæстаг бонтæ рæстæг,
Мæ уарзтимæ æнæбары мæлын.
Дæ цæстытæй цы хур касти мæнын,
Уый иу гуырды дæр ма тавæд мæ фæстæ!

Æрцыд мæ уæрдон... Цæстысыг ызгъæлы...
Дзæнæтвæндаг мын уардитæй æхгæд.
Кæд искæй цинты баззайа мæ фæд,
Уæд а зæххыл нæ фæцардтæн дзæгъæлы.

СИТОХАТЫ САЛАМДЖЕРИ

(1934)

Ситохаты Алыксандры фырт Саламджери райгуырди Цæгат Ирыстоны Нартыхъæуы. Астæуккаг скъола каст фæуыны фæстæ куыста дикторæй Цæгат Ирыстоны радиокомитеты, Республикæйы куклаты театры администраторæй, Æрхонкæйы станицæйы культурæйы хæдзары директорæй. 1962 азæй нырмæ у Горæтгæрон районы радиойы уацхæссæг æмæ организатор.

Фыссы æмдзæвгæтæ, радзырдтæ, пьесæтæ. У къорд чиныджы автор. Йæ поэतिकон уацмыстæ хицæн чиныгæй рацыдысты 1989 азы, «Хъарм ныхæстæ», зæгъгæ, ахæм номимæ.

СЫГЪДАГ ЗÆРДÆ

Сывæллоны гыццыл зæрдæ!
Куыд сыгъдæг дæ, куыд сыгъдæг дæ!
Нæ зæрдæтæ, о, махæн дæр
Кæддæр уыдысты ахæмтæ.
Фыдгæнæг дæр-иу авдæны
Нæ цагъта никæд адæмы.
Тæрсын, тæрсын æз сау мийæ!
Фæлтау æнусмæ сабийæ
Куы базадаин а бæсты.
Ызгъор, сыгъдæг туг, къабæзты!

ДЗÆБИДЫРТÆ

Хæцынц дзæбидыртæ сыкъайæ...
Фæцæуы дзæхст, æмæ та ног...
Хæцынц дзæбидыртæ сыкъайæ:
Сæ иу зæронд у, иннæ — 'взонг,
Хæцынц дзæбидыртæ сыкъайæ,
Æрфæллад зæронддæр, тыхсы.
Хæцынц дзæбидыртæ сыкъайæ...
Цыма дыууæ рæстæджы сты.

РАБАДЫНЦ РАДЖЫ

Сыстынц райсомæй
Зæрæдтæ раздæр.
Ратындзынц кærтытæм,
Уынгтæм
Æмæ зыдгæнгæ
Сæ ихсыд цæстытæм
Дуне тыхтард фæкæнынц.
Зонынц,
Бирæ сын нал баззад
А зæххыл
Цæрæнбонтæ

Æмæ хæлоф кæнынц,
Исты ма фенон
Дунейыл.
Сабитæ дæр
Рабадынц раджы.
Уыдон та
Федтой хæрзчысыл нырма
Æмæ лæбурынц
Сæ афтид цæстытæй
Дунемæ.

УИДАГ

Уидаг зæххы афардæг и арф.
Бæласмæ фæхæстæгдæр и
Арв.

ФЫСТ ЦЫРТЫЛ

Уæлæуыл иннæтæй
Зыдтай фылдæр
Æмæ дын уыд
Цæрын зындæр.

* * *

Цы 'взаг уыди йæ комарынг, йæ дзыхы!
Æддæгмидæг-иу акодта нæ сыхы!
Йæ пард фæци, йæ хъуыддаг та нæ фæци:
Ныр дæр ма тонæм й' ардыдæй кæрæдзи!

* * *

Гист фæрасыг и, ныддæргъ...
Касты йæм мæстыйæ дзæргъ:
— Лами бакодта йæхи.
Ныр æз та цы фæуон, и?

ХÆУЫТАТЫ КЪОСТА

(1934)

Хæуытаты Агуыбейы фырт Къостайы райгуырæн хъæу у Хъæдгæрон. Ам каст фæцис астæуккаг скъола. Уый фæстæ йæ хъысмæт сбаста æфсадимæ. Ссис булкъон, полчы командир. Арæхстджын æфсæддон разамонæг кæй уыд, йæ хæстæ хорз кæй æххæст кодта, уый тыххæй йын лæвард æрцыди къорд хæрзиуæджы.

Æмдзæвгæтæ фыссын райдыдта æрыгон лæппуйæ. 1997 азы Дзæуджыхъæуы чиныгуадзæн «Аланыстон»-ы рацыд йæ поэтикон уацмысты æмбырдгонд «Сагъæссаг уарзт».

ХАСТ КÆРТЫ

О, кæмæн кодтон мæ сагъæс,
О, кæмæ 'вдыстон мæ цин,
Цæй-ма, иухаттау мæм ракас,
О мæ тохвæллад Гыцци!

Æз дæумæ тындзыдтон дардæй,
Загътон, бафидон мæ хæс,
Уæд цæмæн лæууы æнкъардæй
Абон хаст кæрты нæ къæс?

Æз дæ фæдзæхст зæрдыл дарын:
«Царды цинæн куыст — сæйраг»,
Уæд цæмæн ныххус нæ арынг?
Уæд дæлгом цæмæн у аг?

Уæртæ кауæй кæртмæ уасæг
Уасы иухаттау хъæрæй.
«Уый Готта уыдзæн нæ уазæг», —
Афтæ бадзурæг æм нæй.

Æз æнхъæл уыдтæн рæузондæй,
Сидзæр саби вæййы 'рмæст.
Фæлæ ныр ысдæн зæрондæй
Сидзæр — алцæмæй æххæст.

Дымгæ дуары къæпсыр тилы,
Кæртмæ де сныхас хæссы.
Цæстытыл дæ сурæт зилы,
Рустыл цæстысыг лæсы...

1991

* * *

Технический редактор	Виктория БОРАЕВА
Корректор	Заира КАРАЦЕВА
Компьютерный набор	Марина КИРГУЕВА
Компьютерная верстка	Ирида КОДЗАТИ
Дизайн	Залина ГУРИЕВА

Журнал зарегистрирован в региональном Управлении ГК РФ по печати в РСО-А.
Регистрационный номер Ш-0132

Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.

Журналмæ цы къухфыстытæ цæуы, уыдон редакци рецензи нæ кæны,
стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.

Учредители: Комитет РСО-Алания по печати и делам издательств,
Союз писателей РСО-Алания

Подписано к печати 21.03.06. Формат издания 60х84 1/16. Бум. офсет. № 1.
Гарнитура шрифта МузI. Печать офсетная. Усл. п. л. 9,77. Учетно-изд. л. 7,94.
Тираж 2000 экз. Заказ № 2049.

Адрес редакции: 362025, г. Владикавказ, ул. Фрунзе, 24.
Телефоны: 53-69-66; 53-31-58; 53-69-62; 53-31-24, 53-65-86.
E-mail редакции: mahdug@mail.ru

Отпечатано в ОАО Республиканском издательско-полиграфическом предприятии им. В. А. Гассиева
362011, г. Владикавказ, ул. Тельмана, 16.

